

Пд

ПСИХОЛОГИЯ

2'85

РЕДАКЦИОНЕН СЪВЕТ

акад. С. Гановски — председател

Членове:

Хр. Бонев, К. Василева, В. Еичев, Е. Генова, Ф. Генов, М. Драганов, З. Иванова, Г. Йолов, Д. Йорданов, И. Косев, Л. Мавлов, Г. Пиръев, Б. Първанов

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

Акад. С. Гановски — главен редактор, чл.-кор. проф. Г. Пиръев — зам.-главен редактор, проф. д-р Ф. Генов — отг. секретар.

Членове: ст. н. с. А. Петков, проф. Т. Трифонов, Л. Мавлов, Кр. Крумов, Хр. Костадинчев

Редакция: София, стадион „В. Левски“, тел. 86-51. в. 477. Дадена за набор на 3. III. 1985 г., подписана за печат на 8. IV. 1985 г.

Печатница „Георги Димитров“ — София, кв. 1, пор. 6085

ОРГАН НА ДРУЖЕСТВОТО НА
ПСИХОЛОЗИТЕ В БЪЛГАРИЯ
КОЛЕКТИВЕН ЧЛЕН НА СНР

2—1985

ГОДИНА XIII

СЪДЪРЖАНИЕ

Ф. ГЕНОВ — Същност и особености на революционното мислене	2
Обща и социална психология	
КР. КРУМОВ — Външното опосредствувано звено на дейността — главен и определящ момент на развитието	10
Педагогическа и възрастова психология	
Е. ГЕРГАНOV, К. КАРАДЖОVA — Структура на понятията в семантичната памет на нормални деца и на деца с умствена недостатъчност. II. Свободни словесни асоциации	15
ИВ. КАРАГЬОЗОВ — Динамика на вработването в задачата и умствената работоспособност на учениците от началните класове	22
Г. МАДЖАРОВ — Чувство за отговорност и негативни образувания в психиката на малките ученици	29
Психологът в преддерицянето	
Р. БАНКОВСКА, Н. МИНКОВА — Психофизиологични изследвания при някои професии в тютюневата промишленост в зависимост от трудовия стаж	33
Политическа психология	
В. П. КОРЯГИН — Мотивацията на политическото поведение като предмет на психологията на политиката	39
Невропсихология	
Л. МАВЛОВ, С. ПОПОВ — Промени в зрителните предизвикани потенциали на сложни стимули в зависимост от смисъла	46
Медицинска психология	
Р. АРНАУДОВА, Р. ВАСИЛЕВА, Л. МАНДАЛОВА — Особености на интелектуалното състояние при деца с вродени сърдечни пороци	53
В. МИЛЕВ — Психовалеология — наука за психичното здраве	56
Научен живот	
Г. ПИРЬОВ — За статуса на психолога в различните страни	60
С. ГЕНОВ — Актуални задачи на психологията на управлението и политическата психология	67
А. ИВАНОВА — Психология и практика	70

PSYCHOLOGY

Official journal of the Bulgarian Society of Psychology
Sofia, V. Levski Stadium

СЪЩНОСТ И ОСОБЕНОСТИ НА РЕВОЛЮЦИОННОТО МИСЛЕНЕ

ФИЛИП ГЕНОВ

1. РЕВОЛЮЦИОННОТО МИСЛЕНЕ — КАТО ВИД ЧОВЕШКО МИСЛЕНЕ

На срещата на Политбюро и Секретариата на ЦК на БКП с актива на научно-техническите съюзи и Съюза на научните работници дружарят Тодор Живков обоснова необходимостта от решителен обрат в мисленето на всички ръководни кадри, научни работници и останалите труженици. „Сега и във вътрешен, и в международен мащаб — заяви той — ни е необходимо, бих казал: революционно мислене, необходимо ни е да знаем какво трябва да постигнем, как ще се заемем с него и как практически ще го направим. Не разберем ли това, ще губим време, ще тъпчим на едно място и ще отлагаме решаването на големите задачи, за което като социалистически строй и като социалистическа система имаме създадени всички възможности.“ Успешното решаване на историческата задача пред нашата страна — да осъществи с ускорени темпове научно-техническата революция — изисква активна творческа и по същество компетентна революционна дейност от всички трудещи се.

Революционното мислене съдържа в себе си всички особености на мисленето като познавателен процес. Чрез него човек има възможност да опознае същността, особеностите, тенденциите и закономерностите на развитие на революционните процеси. Това се отнася до процесите, които протичат както в рамките на социалните, така и на тези в биологическите и техническите системи. Чрез революционното мислене се опознава и взаимодействието между революционните процеси от един в друг вид система. То е насочено към онези обективни процеси, които водят до качествени изменения в обективната действителност. За разлика от еволюционните, това са скокообразни изменения. Те дават мощн тласък в развитието на различните видове системи. Привеждат ги в нови, и то на по-високо равнище качествени изменения.

Чрез революционното мислене се отразяват не само обективно проявявящите революционни процеси, но и тези, които могат да се превърнат в такива, а така също и техните последствия. Умението на субективния фактор — в лицето на човека и социалните организации революционно да мисли и революционно да действува — увеличава неговата роля в ускоряване развитието на обективните процеси както в интерес на прогресивното обществено развитие, така и в свой интерес.

За да има революционно мислене, трябва да има обективно проявяващи се или революционни процеси, или появили се революционни потребности, или друг вид потребности, чието задоволяване е възможно чрез революционни промени. С една дума, трябва обективно да съществуват такива условия, които ще предизвикат тяхното възприемане чрез специфичния вид мислене — революционното. То е сложен психически процес. Неговото съвършенство зависи от обучението и натрупания опит.

Българската комунистическа партия, ръководена от своя Централен комитет начело с др. Тодор Живков, успешно прилага и развива марксистко-ленинското учение за строителството на социализма. Програмата на партията, решенията

на нейните конгреси и конференции, на пленумите на Централния комитет, речите и докладите на др. Тодор Живков са плод на революционно мислене не само на комунистите, но и на всички останали трудещи се. Революционните преобразувания, които се извършиха, са плод на създателните действия на всички трудещи се. За достигане на новите революционни цели, които комунистическата партия поставя и особено тези, които ще поставят на нейния XIII конгрес, се изисква на настоящия етап от нашето развитие да се издигне на по-високо равнище, да се влече ново съдържание на революционното мислене на субективния фактор. Това означава да се приведе революционната готовност и да се насочи и организира революционната дейност на трудещите се в съответствие с изискванията на новите революционни цели, които са обусловени от извършващата се в света и у нас научно-техническа революция.

От революционно мислене и революционно действие се нуждаят не само дейците в областта на техниката, технологиите, но и тези от социалното управление и във всички останали сфери на обществения живот.

2. ОСОБЕНОСТИ НА РЕВОЛЮЦИОННОТО МИСЛЕНЕ

По своята същност революционното мислене е по-висока степен на *творческо човешко мислене*. От него се изисква не само да вниква и разкрива същността, тенденциите на развитие на социалните процеси, но и да открива нови техни страни, които по-рано не са съществували. Чрез революционното мислене се обогатяват не само знанията, но и теорията за различните сфери на социалната, техническата и биологическата система. То помага да се видят особеностите на количествените натрупвания в различните процеси и подготвянето на качествени промени. Чрез революционното мислене се прониква в миналото, опознава се настоящето и се предвижда бъдещето на съответните процеси. С помощта на революционното мислене субективният фактор придобива нови знания. Те му дават възможност да определи своето място в подкрепа на прогресивно-революционно противящите процеси. За революционното мислене е характерно, че чрез него не се отричат известните от по-рано знания за дадени процеси, а се насочват усилията на субективния фактор към изучаване на техните изменения, на движещите сили и перспективи за по-нататъшното им развитие. Голяма е ролята на колективното революционно мислене. XII конгрес на БКП разработи разгърната програма за демократизация на нашия обществен живот, за издигане ролята на труженика и неговия трудов колектив в управлението на обществото. Повишава се ролята и на първичната партийна организация като представител на партията в трудовия колектив и на трудовия колектив в партията. Изработването на насрещните планове, приемането на програмите за интензификация на производството в предприятията, утвърждаването на програми за подобряване на качеството, обсъждането на проектозакони, проектопостановления, проектотезиси на конгресите на партията и т. н. превръщат низовите звена на социалните организации в научно-практически лаборатории. На основата на изследване на социалните процеси в колектива, отрасъла, селищната система или в страната, на основата на методологичните постановки и знания от теорията за съответния вид революционни процеси се раждат нови знания. Създаването на условия за стимулиране на творчеството в революционното мислене на масите е гаранция за адекватна на него революционна готовност и революционна дейност. По такъв начин революционната мисъл и дейност на партията, от една страна, стимулират революционната мисъл и дейност на масите-

а от друга страна — те обогатяват нейната революционна мисъл и дейност.

Тази страна в революционното мислене на отделните индивиди и организаций придобива особено голямо значение при осъществяване на научно-техническата революция. Тя се извършва не само на основата на световните, но и на нашите достижения. Не са малко случаите, когато наши специалисти изобретават нови машини, усъвършенстват наличните, създават нови технологии, използват по собствен начин различни видове сировини и т. н. Всичко това дава не само големи производствени и икономически ефекти, но освобождава страната ни от зависимостта на други фирми или страни.

В уводното слово на Националната партийна конференция др. Т. Живков обръща внимание да се създават в трудовите колективи *елитни ядра* от висококвалифицирани специалисти и творчески мислещи работници. Тяхната задача е да подпомагат ръководството на трудовите звена във внедряване достиженията на техническия прогрес, да се стимулира изобретателската дейност, да се подобрява качеството и да увличат със своя творчески ентузиазъм и останалите членове на трудовия колектив. С формирането на такива елитни ядра се създават условия за издигане на по-високо равнище саморегулиращата се дейност в трудовите колективи за самостимулиране и на революционното мислене при извършване на научно-техническата революция. Нараства ролята и на кадрите, които могат да мислят революционно творчески и които са в състояние да сплотят около себе си и други и да формират необходимите научно-творчески, научно-конструкторски и научно-приложни колективи.

— Мисленето, свързано със съвременната научно-техническа революция, се отличава със своята *машабност*. То се обуславя не само от социалните, техническите и технологическите процеси в нашата страна, но и от тези, които пропечат в другите социалистически страни, в напредналите капиталистически страни и тези в целия свят като цяло. Ако за разбиране на същността и особеностите на революционните процеси в социалната сфера на една страна са ни достатъчни до голяма степен знанията само за нея, то в областта на науката, техниката, технологията и управлението на производството е необходимо да се познават световните достижения. На настоящия етап в общественото развитие революционно в производството е само основа, което е на върха на световните достижения. Всичко останало е само подетап или етап за осигуряване място на революционния процес. За съвременното революционно мислене е характерно, че то е част от световната научно-техническа революционна мисъл. Ето защо достиженията и опитът на най-напредналите страни следва да се използват от другите. Тук има много трудности. Напредналите капиталистически държави съзнателно възпрепятстват запознаването с техните достижения. Те ги използват като средство за икономическо превъзходство и политическо влияние. Световните открития и достижения по много видими и невидими пътища стават и ще стават и занапред достояние на всички страни. Тази политика на практика стимулира националния творчески потенциал на отделните страни. Успешното осъществяване на научно-техническата революция у нас зависи в най-голяма степен от интеграцията с другите социалистически страни и особено с СССР.

На Националната партийна конференция по проблемите на качеството др. Тодор Живков обръща внимание, че за него има и може да има само един критерий — това е световното достижение. Така е и по отношение на революционното мислене, революционната теория и революционната практика на съвременната научно-техническа революция. Степента на нейната зрелост може да

се преценява само в сравнение с членните научно-технически постижения с най-добрите в света — независимо в коя държава са достигнати. Днес битката в света се води на полето на откритията и прилагането на върховите достижения на научния и техническия прогрес. Тази мащабност на съвременната световна революционна научно-техническа ситуация обуславя и особеностите на революционното мислене, което трябва да притежава всеки от нас.

— Революционното мислене е *диалектико-материалистическо* мислене. Чрез него се разкриват причините на явленията, техните движещи сили в момента, перспективата на развитие и техните последствия. Това позволява да се разработят конкретни програми за усилване въздействието на едни фактори, за задържане и възпрепятствуване въздействието на други. То дава възможност да се издигне ролята на субективния фактор като творец на революционния процес. Диалектико-материалистическата същност на революционното мислене у различните равнища на субективния фактор му дава възможност да се разработят не само взаимообусловени, но и взаимосвързани при реализацията програми за достигане на общите революционни цели. Това налага субективния фактор, който се намира в центъра, да осигури такава съгласуваност в програмите за интензификация на отделните трудови организации, а след това такова взаимодействие при тяхното осъществяване, което би позволило да се прояви открытата още от К. Маркс допълнителна сила в условията на кооперацията (*animal spirits*). За тази цел те трябва да проявяват в максимална степен, освен съзнателна дисциплина, също така и инициатива, творчество и самостоятелност. Това ще им позволи в максимална степен да използват наличните човешки, материалини, енергийни и финансови ресурси.

Реализирането на научно-техническата програма за преустройство на предприятията с техника и технологии в съответствие с върховите постижения на научния и техническия прогрес е невъзможно без своевременното осъществяване на програмите на отделните предприятия. Закъсняването на което и да е предприятие се отразява отрицателно върху реализацията на всенародната програма. Това е следствие на взаимообвързаността на дейността на отделните предприятия в рамките на общия стопански организъм. Ето защо от всеки ръководител се изисква да мисли държавнически, да се чувствува отговорен не само за своято трудово звено, но и за всички останали. Своевременното изпълнение на своите задължения улеснява другите. И обратното. Забавянето или некачественото изпълнение на своите задължения води до забавяне изпълнението на задълженията на други трудови звена. Диалектико-материалистическата същност на революционното мислене въоръжава с научен подход кадрите. Неговото спазване е гаранция за научно-обоснована революционна стратегия и тактика в извършване на научно-техническата революция.

— Революционно мислене, както вече се посочи, е вид *прогресивно мислене*. То отразява непримиримата борба между старото и зараждащото се и борещото се ново. Това ново е качествен скок в развитието на дадено явление, което отрича старото. Те са несъвместими. Чрез революционното мислене се разкриват особеностите и закономерностите на тази борба. Установяват се средствата, с които си служат в борбата новото и старото. Това позволява на революционните сили да разработят оптимална стратегия и тактика в борбата срещу старото, в борбата срещу реакционните или консервативните сили, които го подкрепят и възпрепятстват новото. Във всяко предприятие, във всеки трудов колектив има революционно мислещи и действуващи. В някои от тях се срещат както консервативно, така и реакционно мислещи.

Обикновено те не се изявяват открыто. Традициите, привичките, стереотипите, както и пречките и трудностите, които се срещат по пътя на новото, стават пречки за появяване на различни по вид и сила психически бариери. Това се отнася както при въвеждане на новата техника, усвояване на нови изделия и технологии и изграждане на нови организационни структури. Техните последствия водят до промени в професията, длъжността, местоработата и други. Всичко това налага промени не само във вида труд, но и в режима на труд и неговата интензивност и степен на отговорност. В борбата срещу старото за утвърждаване на новото най-голямата битка е битката у отделните изпълнители, ръководители и техните трудови колективи. Промените в производството водят до промени у самите тях. Ето защо проблемът за формиране революционно мислене у всеки е проблем за психологическата им подготовка, за успешно осъществяване на научно-техническата революция във всеки трудов колектив.

— Революционното мислене е важна форма на логическото мислене. Логиката на революционното мислене отразява обективната логика на революционните процеси. Революционната теория прави тази логика разбираема от техните творци. Съзнателно участие на трудещите се в изработване и реализиране на програмите за преустройството на предприятията в съответствие с върховите достижения на научно-техническия прогрес е обусловено от тяхната убеденост, че те ще имат за тях определена лична и обществена полза. При разясняване насоките и конкретните пътища за осъществяване на научно-техническата революция във вски отрасъл, във всяко трудово звено е необходимо с цифри и други данни да се посочва не само какво ще се извърши, но и какви ще са последствията както за отделните колективи, така и за всеки отделен труженик. Сравненията с напредналите страни, данните за нашето икономическо развитие, трябва да убеждават в необходимостта от предстоящите преустройства и в ползата, която ще имат трудещите се, особено в повишаване на жизненото им равнище. Логиката на революционното мислене на всеки труженик му позволява да приведе в съответствие с нея и логиката на своето революционно действие.

— Прогнозата на развитие на революционните процеси е друга особеност на революционното мислене. Чрез него се определят революционните цели, предвижда се бъдещото състояние не само на процесите, но и състоянието на силите, които ги движат. То дава възможност на основата на националната цел, на отраслевите и на основата на анализа на действието на различните местни и национални фактори да се определят местните революционни цели. Представата за революционната цел предизвиква положителни емоции у трудещите се. Те се явяват вътрешен стимулатор на тяхната революционна активност за достигане на своята цел. Конкретната и обществено значима цел спомага за формиране на оптимална мобилизираща готовност за тяхното достигане. Това налага в трудовите колективи да се обзаведат изложбени зали, в които да се изобрази бъдещото състояние на предприятието, бъдещата му продукция, бъдещото състояние на трудовия колектив по вид професии, по обем и по въз награждение. Налага се да се покаже и бъдещото трудово положение на тези, които евентуално няма да могат да участват в новия производствен процес. Изложбата на бъдещето дава възможност да се мечтае, да се стремят работниците и служителите към високоинтелектуален труд, към труд при много по-добри хигиенични условия, към труд много по-високо заплатен, към труд, съпътствуващ от много по-добри трудови и социално-битови условия в предприятието. Бъдещето на предприятията е бъдеще, при което по-голямата част от работниците и специалистите ще се за-

нимават с творчески или проектантски и конструктивен труд, а така също ще работят в социално-битовата сфера.

— Когато става дума за революционно мислене, обикновено се дава приоритет на неговата разрушителна същност. Вярно е, че революционността на мисленето е да посочи пътя за успешното подпомагане и извършване на революционната промяна. Това означава на мястото на нещо старо да се яви качествено ново. Но това ново в социалните и техническите системи не може да се появи без активното участие на субективния фактор. Хората са тези, които извършват както революционния скок, така и революционните изменения. То става съзнателно, по тяхната воля. Те са в истинския смисъл на думата творци на революционната промяна. Ето защо за революционното мислене е характерна *конструктивността*. Чрез него се определя не само моделът на бъдещето, но и се направлява човешката дейност в неговата реализация. Формирането на конструктивно революционно мислене и обучението за извършване конструктивна революционна дейност са необходимо условие за успешната работа, особено на ръководните кадри.

— Революционното мислене е присъщо на класите, които по своята роля в обществото са призвани да извършват съответната социална революция. Както при капитализма, така и при социализма не е възможно да се извършат никакви революционни преобразувания без участието на работническата класа. Тя е тази, която ще приведе в действие всички научни и технически открытия и нововъведения. Както социалната революция, така и научно-техническата по своята същност са класово партийни. В тях са отразени интересите на различните класи. Капиталистите използват достиженията на науката и техниката, за да усъвършенствуват и да продължат своята експлоатация над работническата класа или над цели други народи и страни. От своя страна тя се съпротивлява не на необходимия технически прогрес, а на държавната политика да се прехвърлят отрицателните последствия от научно-техническата революция само върху трудещите се. Продължителните стачки на металурзите във Франция и на миньорите в Англия са ярък израз на остра класова борба. Тази борба има и други форми на проявление. Извършващата се научно-техническа революция в напредналите капиталистически страни увеличава техните възможности да експлоатират развиващите се и слабо развитите страни. Класовата борба ще приеме нови форми. От една страна, ще застанат силно развитите, а от друга — слабо развитите. В тази класова борба капиталистите се стремят да извършат научно-техническата революция в съответствие със своите интереси за забогатяване и за закрепване на своето експлоататорско господство над трудещите се. Работническата класа вижда в нейното извършване освобождение от непосилния физически и замяната му с умствен труд. Научно-техническата интелигенция вижда в нея поле за развитие и изява на своите интелектуални способности. В същото време и работниците, и интелигенцията се стремят чрез различни форми на социален натиск върху капиталистическите собственици да получат колкото се може повече облаги от научно-техническата революция.

В условията на социализма работническата класа е заинтересована за нейното ускорено осъществяване. Тя ще облекчи не само труда, но ще допринесе за повишаване на жизненото ѝ равнище. Ето защо в основата на извършващата се научно-техническа революция са интересите на работническата класа, научно-техническата интелигенция и останалите трудещи се. Революционните класови организации на работническата класа — комунистическите и работническите партии, както и професионалните ѝ организации — насочват участието, борбата и

труда на класата в извършващата се научно-техническа революция в съответствие с нейните интереси.

Ето защо при формиране на революционното мислене и неговото проявление е необходимо да се прилага *класово-партийният подход*. Социалното революционно мислене има водещо значение в мисленето и действията както на трущите се, така и на капиталистите-собственици. Критерии за социалната революционност на научно-техническата революция са критериите в чия полза тя се извършва. Овладяването и прилагането на върховите постижения на научния и техническия прогрес в социалистическите страни е важно условие не само за по-доставане жизненото равнище на трущите се и за прогресивна промяна в труда им, но и важно условие за увеличаване на тяхната икономическа, военна и политическа дееспособност в ожесточената класова борба на световната аrena. Класово-партийният подход е сърцевина на революционното мислене и на съвременния етап от общественото развитие, при който ще извършила научно-техническата революция.

За успешното формиране и проявление на революционното мислене са необходими и *знания* по съответните революционни процеси. Наличието на революционни процеси или революционни ситуации не обуславя неговото автоматическо формиране или проявление. Това се извършва върху основата на необходимите знания за същинства на социалните или техническите и технологическите процеси, за причините, които ги предизвикват, за факторите, които ги ускоряват или забавят, за тенденциите на тяхното развитие, за закономерностите, по които протичат, и за целите, които се достигат чрез тях.

Формирането и развитието на революционното мислене у трущите се по проблемите на научно-техническата революция, включително и по проблемите на нейната стратегия и тактика на съответните проблеми за нейното осъществяване, изискват да се осигури специфична и всенародна образователна подготовка. Необходими са знания, и то специфични знания по проблемите на: история и движещи сили на научно-техническата революция; на нейните научни, технически, технологически, икономически, психологически, нравствени, правни, философско-методологически, идеологически, политически и други аспекти. Научно-техническата революция ще се извършила толкова по-успешно, колкото подготовката на ръководните кадри и на изпитълнителите е на по-високо равнище. Чрез своето революционно мислене те ще участват по-успешно в конкретизация на нейните цели и задачи; в изработване на съответните програми за действие за тяхното достигане; в определяне на най-ефективните методи, форми и средства за организиране и мобилизиране силите на трущите се за реализация на разработените програми на съответните трудови звена.

Равнището на революционното мислене се определя от равнището на революционните знания по съответния революционен процес. В зависимост от мястото, което заемат различните трущи се в държавната или обществената иерархия, са и равнищата на необходимите им знания за извършване на конкретни действия за достигане на съответните революционни цели. *Компетентността е друга същностна особеност на революционното мислене.*

— Революционното мислене е предпоставка за формиране на съответно *революционно съзнание*. След това то се превръща в негова основа. Освен това революционното съзнание се формира не само от знанията, но и от уменията за извършване на конкретни действия в съответствие с изискванията на революционните програми. Тези умения са не само в областта на усвояване на нова техника и технологии, при конструиране на нова техника, разработване на нова техно-

логия, усъвършенстване организацията на труда, но и в усъвършенстване на обществено-политическата дейност и други видове дейности, които съдействуват за осъществяване на научно-техническата революция.

При разработване на програмите за обучение на трудещите се, наред със знанията, които трябва да получат, следва да се разшири дейността за формирането на необходимите им умения — технически, технологически, организационни, управлениски и други в съответствие със задачите, които има да решават.

По такъв начин революционното мислене по своята същност е и *прагматично* мислене.

Познаването на различните страни на революционното мислене позволява по-успешно да се преустрои досегашният начин на мислене. То позволява и по-успешно да се формира у ръководните кадри, работещи в различните сфери, в които се осъществява научно-техническата революция, необходимото им революционно мислене.

Познаването на същността и особеностите на революционното мислене в съвременните условия на общественото ни развитие дава възможност по-успешно да се съчетават социалните преобразувания с научно-техническите и научно-техническите със социалните.

В този процес на преустройство и формиране на комплексно революционно мислене (не само в сферата на научно-техническата революция, но и в сферата на революционните преобразувания, които се извършват в нашата страна) както психологическата наука, така и психологическата практика следва да поемат своя важен дял.

ESSENCE AND PARTICULARITIES OF REVOLUTIONARY THINKING

Philip Genov

Revolutionary thinking is considered as such a kind of human thinking which helps understanding the essence of the revolutionary processes themselves, their moving forces, particularities, trends and regularities of development.

The author reveals the complex nature and peculiarities of contemporary revolutionary thinking in the conditions of solving the tasks of socialist revolution — construction of the developed socialist society in the context of advancing technological revolution. That are: dialectical materialistic way of thinking; analytical acuity; progressiveness; large scope of mind; competency; consistency; discovery and creativity; predictiveness; constructiveness; pragmatism; effectiveness; class character and Party spirit.

Обща и социална психология

ВЪНШНОТО ОПОСРЕДСТВУВАЩО ЗВЕНО НА ДЕЙНОСТТА — ГЛАВЕН И ОПРЕДЕЛЯЩ МОМЕНТ НА РАЗВИТИЕТО

КРУМ КРУМОВ

Категорията дейност е основна в марксистката психология. Нейното въвеждане даде възможност да се разкрият същностните характеристики на индивидуалното съзнание, неговия генезис и развитие, да се разкрият съдържанието и особеностите на личността и нейната структура, на всички личностни образувания. „Внасянето в психологическата наука на категорията дейност (Tätigkeit) — пише А. Н. Леонтиев, — нейното последователно марксистко разбиране има наистина ключово значение за решаването на такива капитални проблеми като проблема за съзнанието на човека, неговия генезис, неговото историческо и онтогенетично развитие, на проблема за неговия вътрешен строеж“ (3, с. 5). Нещо повече, необходимостта от разглеждането на човешката личност в неразрывна връзка с конкретната дейност, в която тя е включена, доведе до издигането на един от основните принципи в марксистката психология — принципа за единството между съзнание и дейност, между личност и дейност. Този принцип, от гледна точка на развитието, се свежда до проблема за формирация характер на дейността по отношение на всички личностни образувания. Но макар в най-общ методологически план връзката между личността и дейността и развиващия характер на последната да се приемат като безспорни положения, на частно научно равнище този въпрос не винаги задълбочено се анализира и не винаги адекватно се интерпретират психологическите механизми на развитието, движението (самодвижението) и изменението на личността. В тази връзка свеждането на общеметодологическите положения относно развиващия характер на дейността на частнопсихологическо равнище и обяснението на психологическите механизми на развитието е предмет на настоящия анализ.

Както е известно, дейността е субективно-обективна категория. Тя е разプロстриана между субекта и обекта и може да бъде разглеждана само в контекста на взаимодействието между тези два полюса. Разбира се, съобразно целите на научния анализ условно може да се говори за субективна (вътрешна) и за обективна (външна) дейност или, което е същото, дейността може да бъде анализирана на равницето на субекта и на равницето на обекта. Субектът на дейността може да бъде най-различен — отделна личност, група от хора, дадена класа, общество като цяло и т. н. Обектът на дейността в зависимост от своите съдържателни характеристики също може да бъде разнообразен. Независимо от възможността за разнообразие в субективен и обективен план, важното в случая е, че дейността преодолява огромната пропаст между субекта и обекта и ги свързва в едно единно цяло. Тази връзка е възможна благодарение на основното свойство на дейността — нейната *предметност*. Предметността може да се разглежда

двойко. От една страна, тя съществува на полюса на обекта, вън и независимо от субекта и подчинява, детерминира и насочва дейността му. В този случай, най-общо казано, предметността на дейността се изразява във възможността да се манипулира във външен план с материални обекти. От друга страна, тя присъствува „вторично, като образ на предмета, като продукт на психичното отражение на неговите свойства, което се осъществява в резултат на дейността на субекта...“ (4, с. 84). Отразеният образ на външния обект служи за регулиране и насочване на субекта, без което самата дейност би била немислена. Или ако в качеството на субект на дейността встъпва човекът, то неговата психика, която има способността да отразява, го ориентира в обективния, предметен свят, регулира и насочва дейността му, *опосредствува тази дейност*. Резултатът, който се получава на полюса на субекта, ще бъде вътрешен, нематериален, идеален. Без наличието на психично отражение каквито и предмети да съществуват в обективната реалност, по какъвто и начин да стимулират те човека, ако той няма възможност да ги отрази, те не биха станали за него действителност и той изобщо не би реагирал. Следователно опосредствующото дейността звено на равнището на субекта, което я прави възможна, е *психичното отражение*.

Наличието само на вътрешно опосредствующо звено не е достатъчно за реализацията на дейността. Тя е немислена без другото свое опосредствующо звено, което е външно, обективно. В качеството на такова външно опосредствующо звено на дейността встъпва *оръдието*. Дейността е винаги оръдийна, т. е. обектът на дейността винаги се манипулира посредством някакво оръдие, благодарение на което е възможен и крайният външен резултат. Иначе самата дейност не би могла да съществува като такава. Отсъствието на външно опосредствующо звено при взаимовръзката между субекта и обекта означава, че е наличие чист поведенчески акт, присъщ по принцип на животните, но не и човешка дейност. Резултатът, който се получава на полюса на обекта, ще бъде външен, осезаем, материален, тъй като звеното, посредством което се извършва дейността и обектът, подложен на манипулация, са външни, независимо съществуващи от субекта материални неща.

Следователно дейността не е някакъв отделно взет конгломерат от разнобозни външни действия с материалните предмети, нито някаква „чиста“ съвкупност от психични процеси или нервно-мозъчни връзки и физиологични реакции, а *реален процес, простиращ се между субекта и обекта, опосредствуван от психичното отражение и от оръдието, чрез които той се реализира*. Резултатът от тази дейност се разгръща в два плана. В субективен план полученият резултат е нематериален, идеален, тъй като вътрешното опосредствующо звено — психичното отражение, е идеално. В този случай като резултат от дейността встъпват висшите психични функции на човека, неговото съзнание, неговата цялостна личност. В обективен план полученият резултат е веществен, осезаем, материален, тъй като външното опосредствующо звено — оръдието, е материално. В този случай като резултат от дейността встъпват всички материални и духовни блага, съвкупният външен продукт от многовековната дейност на хората. Казано с други думи, от гледна точка на резултата, който се получава, в обективен план дейността може да се разглежда като *външна*, а от гледна точка на резултата, получен на равнището на субекта, тя може да се разглежда като *вътрешна*. Тази постановка не означава, че дейността е раздвоена, т. е. че в един момент тя е външна, а в друг вътрешна. Дейността е единно цяло, разкриваща се със своите два *едновременно съществуващи момента* — външен и вътрешен. Единството на тези два момента в методологически план се изразява с принципа за единство между личност и дейност.

От предходния анализ става ясно, че на психологическо равнище дейността може да се разглежда като субективно-обективна категория, която е двойно опосредствувана от две противоположни по своята природа звена: във външен план, в качеството на опосредствующо звено встъпва *оръдието*, а във вътрешен план, в качеството на такова звено встъпва *психичното отражение*. Ясно е също така, че дейността се актуализира със своите два едновременно съществуващи момента — вътрешния и външния. Възникава въпросът: как на психологическо равнище може да се обясни постановката за развиващия характер на дейността по отношение на личностните структури, или по-конкретно — кое от двете опосредствуващи звена е главно и определящо по отношение на развитието.

Като методологическа основа за изясняването на това положение може да послужи постановката на К. Маркс за определящите функции на производството по отношение на потреблението. Според него, „ако разглеждаме производството и потреблението като дейности *на един и същ субект* или *на отделни индивиди*, те във всеки случай се явяват като моменти на един процес, в който производството е действителната изходна точка и затова господствуващ момент“ (1, с. 718). Производството на някакъв материален продукт, резултатът от дейността, кристализирал във външна, „екзотерична форма“, е именно главният и определящ момент в дейностния процес. Сведена на психологическо равнище, тази постановка утвърждава положението, че макар двата едновременно съществуващи момента на дейността — външният и вътрешният, да се намират в не-разривна връзка и единство, то главен и определящ е външният момент по отношение на вътрешния. Иначе казано, външната, разгърнатата в обективен план дейност с материалните обекти е главна и определяща по отношение на вътрешната, разгръщаща се в плана на индивидуалното съзнание дейност. Това означава, че ако в дейностен аспект говорим за някакво развитие, ние на първо място трябва да имаме предвид развитието на външното опосредствувашо звено — оръдието. Оръдието в исторически план е основа опосредствувашо дейностния процес звено, в което се фиксира всяко качествено изменение, имащо за резултат развитието. От психологическа гледна точка вътрешното звено на дейностното опосредствуване — психичното отражение, не може да фиксира върху себе си по някакъв генотипен начин качествените скокове на развитието, осъществявано посредством субективно-обективния дейностен процес. Това е така, защото при човека постиженията в развитието на предходните поколения, както подчертава А. Н. Леонгиев, „за разлика от постиженията във филогенетичното развитие на животните не се фиксираят морфологически и не се предават чрез наследственост“ (2, с. 535). Поради това натрупването на резултата от цялостния дейностен процес в исторически план кристализира във външното опосредствувашо звено — оръдието. Оръдието е това, което съмна в себе си качествените скокове в резултата от дейността, извършвана през определен исторически период от някакъв съвкупен субект и то именно води до изменение на самия дейностен процес, въздействуващи в качеството си на главен и определящ момент върху вътрешното опосредствувашо звено — психичното отражение. В този смисъл може да се каже, че *външното опосредствувашо звено на дейността — оръдието е главен и определящ момент на развитието*. В общ философско-методологически план това означава, че външният, материален свят и външното опосредствувашо дейността звено — оръдието, което въсъщност е част от него, са главни и определящи по отношение на вътрешния, идеален свят и вътрешното опосредствувашо звено — психичното отражение. И действително оръдието, в качеството си на външно опосредствувашо дейността звено, притежава необходимите характеристики

стики за изпълнение на развиващи функции по отношение на психиката на човека:

— първо, всяко оръдие, с което се манипулира обектът на дейността, е материално, веществено;

— второ, оръдието като външно опосредствващо звено на дейността съдържа в себе си в застинала форма опит, натрупан за определен исторически период, т. е. то е исторически определено;

— трето, оръдието като опосредствващо дейностния процес звено е социално: то съществува като такова в някакво конкретно общество и е „попило“ в себе си присъщите на това общество отношения, в които влизат помежду си субектите на дейността;

— четвърто, оръдието притежава специфични характеристики, благодарение на които е възможно оперирането във външен, обективен план;

— пето, то има определено функционално предназначение: чрез него се реализира, създава се определен резултат със съответстващо на това функционално предназначение съдържание.

В заключение могат да се направят следните

ИЗВОДИ:

1. Внасянето на категорията дейност в марксистката психология е качествено нов момент в развитието на парадигмата на психологическото знание. Формулираният във връзка с това принцип за единството между личност и дейност съдържа в себе си широки обяснителни възможности на частнопсихологическо равнище.

2. Дейността е субективно-обективна категория. Чрез нея се реализира действителната връзка между субекта и обекта. Тази връзка е възможна благодарение на основното свойство на дейността — нейната предметност.

3. Дейността е опосредствувана двояко: във външен план тя е опосредствувана от оръдието, а във вътрешен план от психичното отражение. Резултатът от дейностния процес, получен на страната на обекта чрез външното опосредствуване, винаги е материален, веществен, а този, получен на страната на субекта чрез вътрешното опосредствувашо звено, е винаги нематериален, идеален.

4. Дейностният процес може да се представи като единство на два едновременно съществуващи момента — външен и вътрешен. При това главен и определящ процеса на дейността е външният момент, което фактически означава, че оръдието като външно опосредствувашо звено е главно и определящо по отношение на вътрешното опосредствувашо звено — психичното отражение.

5. Външното опосредствувашо дейностния процес звено — оръдието, благодарение на някои свои същностни характеристики, е главно и определящо по отношение на развитието, взето в онтогенетичен и филогенетичен план. Това се дължи на факта, че резултатът от дейността на определен съвкупен субект за определен исторически период се натрупва не във вътрешен, а във външен план, т. е. кристализира в материална форма във външното опосредствувашо звено — оръдието.

ЛИТЕРАТУРА

- Маркс, К., Ф. Енгелс, Съч., т. 12. 2. Леонтьев, А. Н., Проблемы развития психики. Изд-во „Мысль“, М., 1965. 3. Леонтьев, А. Н., Общее понятие о деятельности. В кн.: Основы речевой деятельности. Изд. „Наука“, М., 1974. 4. Леонтьев, А. Н., Деятельность. Сознание. Личность. Изд. Политической литературы, М., 1977.

THE EXTERNAL MEDIATING LINK OF THE ACTIVITY
AS A MAIN AND DETERMINATIVE MOMENT OF DEVELOPMENT

Kroum Kroumov

The psychological mechanisms of development are considered at a theoretical level. Two links are differentiated which are mediating the activity process — external and internal. The external mediation link of the activity — the instrument, is the main and the determinative with respect to the internal link — the psychic reverberation. Thanks to the ability of psychics to cumulate in itself the results of the activity in the course of a prolonged historical period, its outer mediating link — the instrument, is determining the processes of the development.

ЗА СВЕДЕНИЕ НА ЧИТАТЕЛИТЕ

Абонирането за второто полугодие на 1985 г. за списание „Психология“ започва от месец май т. г.

Аbonamenti се приемат във всички пощенски станции в страната.
Полугодишен абонамент — 1,80 лв.

СТРУКТУРА НА ПОНЯТИЯТА В СЕМАНТИЧНАТА ПАМЕТ НА НОРМАЛНИ ДЕЦА И НА ДЕЦА С УМСТВЕНА НЕДОСТАТЪЧНОСТ. И. СВОБОДНИ СЛОВЕСНИ АСОЦИАЦИИ

ЕНЧО ГЕРГАНОВ, КАТЕРИНА КАРАДЖОВА

1. ПОСТАНОВКА НА ЗАДАЧАТА

В изследването на понятийни структури в семантичната памет на нормални деца и на деца с умствена недостатъчност, осъществено чрез метода на класификацията на думи по смислова близост (Герганов и Караджова, 1984), посочихме някои психични дейности, в които се проявяват тези структури. Такава дейност например се наблюдава при свободните словесни асоциации.

Асоциативното поведение първоначално е разглеждано само в светлината на някои нарушения в мисленето. Например Юнг (Jung, 1918) смята, че странните асоциации, породени от някои думи, са израз на емоционален комплекс или чувство за вина. Във връзка с това той оценява метода на свободните асоциации като средство за разкриване странностите в асоциативното поведение на пациентите.

По-късно учениците на И. П. Павлов използват този метод за установяване на съотношението между двете сигнални системи (Иванов—Смоленски, 1949).

С развитието на психолингвистиката обаче методът на свободните словесни асоциации започва да се разглежда като мощно средство за експериментално изследване на семантиката. Вече съществуват достатъчно голям брой разработки, в които семантичните компоненти на езиковите единици се изучават чрез свободния асоциативен експеримент (Титова, 1975; Клименко и Титова, 1975; Клименко, 1974; Леонтьев, 1977; Залевская, 1982; Deese, 1965 и др.). Той се оказа особено подходящ за проучване на понятийното, основно значение на думата като лексикална единица. Следователно чрез метода на свободните словесни асоциации бихме могли да разкриваме и понятийни структури в семантичната памет на човека.

Идеята този метод да се използва като операционална процедура за решаването на посочената задача е дадена от Линдсей и Норман (1974), автори на един от най-популярните модели на семантичната памет. Според теорията им, когато се търси дума-отговор на подадена дума-стимул, се преминава през връзките за *класова* принадлежност, пример или свойство от нейния понятиен възел до понятийния възел на думата, която ще се даде като асоциация. Например от гледище на споменатата теория напълно обясняма е асоциацията *птица* на думата-стимул *славей*. (Съответните им понятийни възли са свързани чрез връзка за класова принадлежност — славеят се отнася към класа на птиците).

Когато изследвахме понятийни структури чрез метода на класификацията, си поставихме задача да разкрием иерархичната организация на думи-понятия в

семантичната памет на нормални деца и деца с умствена недостатъчност (Герганов и Караджова, 1984). При анализа на получените резултати обрънахме внимание върху оценките на някои учени (Фрумкина, 1982) за възможностите на този метод. Според тях, когато решават задачи за класификация на думи по смислово сходство, изследваните лица (по-нататък И. Л.) са поставени в условия съкаш да разкрият принципа на подбора на думите, а не да черпят информация от йерархичната организация на съответните понятия в семантичната памет.

Това не може да се каже за асоциативното поведение, защото възникването на асоцииации е спонтанен, неосъзнат процес. Ако чрез класификационен асоциативен експеримент, проведен с участието на един и също И. Л., се получават близки йерархични структури за едно и също множество от думи-понятия, това би означавало, че и двата вида психична дейност се обуславят от един и същ психологияски механизъм, а именно йерархичната структура на понятията в семантичната памет. Ето защо в описаното тук изследване си поставихме задачата да разкрием структурата на използваните в първия експеримент понятия, като анализираме матриците на смислова близост, получени върху основата на данните от свободен асоциативен експеримент.

2. СВОБОДНИ СЛОВЕСНИ АСОЦИАЦИИ

2.1. Методика

Материал. Като вербален стимулен материал в свободния асоциативен експеримент взехме същите 16 думи, които използвахме в класификационния. Критериите за подбора са посочени в предишната ни статия. Ето думите стимули и цифровите им кодове, с които са означени в таблиците на смислова близост: 1) *вилица*; 2) *лъжица*; 3) *чайник*; 4) *котлон*; 5) *иглица*; 6) *парцис*; 7) *кокиче*; 8) *синец*; 9) *врабче*; 10) *славей*; 11) *щъркел*; 12) *кълвач*; 13) *малина*; 14) *грозде*; 15) *череши*; 16) *ябълка*.

За всяко И. Л. приготвихме комплект от 16 фиша, на които то трябваше да отбележи асоциациите си, предизвикани от съответните думи-стимули. За да знаем кое И. Л. на коя дума каква асоциация е дало, върху всеки фиш поставихме по два цифрови кода: на думата-стимул (в долния ляв ъгъл) и на И. Л. (в горния десен ъгъл).

Изследвани лица. В свободния асоциативен експеримент участвуваха 400 И. Л. (100 четвъртокласници в масовото училище, 100 четвъртокласници в помощното училище, 100 шестокласници в масовото училище и 100 шестокласници в помощното училище). Същите И. Л. участвуваха и в класификационния експеримент, който беше проведен един месец преди асоциативния.

Процедура. В началото на експеримента прочитахме на И. Л. инструкцията:

„Ще чуете списък от 16 думи – съществителни имена. От вас се иска след всяка дума да запишете на картончето първата дума, която ви дойде наум. Ако нищо не ви дойде наум, поставете чертичка и преминете към следващото картонче. На гърба на последното картонче напишете името си, класа и училището, в което учите. Всичко ли ви е ясно? Има ли въпроси?“

След това разяснявахме инструкцията с примери и започвахме работа едва тогава, когато се убеждавахме, че И. Л. разбират напълно задачата.

При децата с нормален интелект експериментът се провеждаше в групи от 5 И.Л., а при деца с умствена недостатъчност — индивидуално. Някои И.Л. в

помощното училище не можеха да записват асоциациите си. В тези случаи от тях искахме да казват устно своите думи-отговори, а ние ги записвахме.

След подаването на дума-стимул изчаквахме около 20 сек. И.Л. да отбележат отговорите си. Ако някой от тях не можеха да я асоциират с нещо, карахме ги да поставят чертичка на съответното картонче.

Думите-стимули бяха подавани устно в случаен ред, който беше различен за различните групи И.Л.

2.2. Резултати

2.2.1. Честотни списъци на асоциациите

Като резултат от проведенния експеримент получихме 6400 фиша с асоциациите, предизвикани от шестнайсетте думи-стимули у 400 деца. След това за всяка една от четирите групи И.Л. съставихме честотни списъци на техните думи-отговори. В табл. 1 са дадени честотните списъци на асоциациите, които

Таблица 1

Честотни списъци на асоциациите на три думи-стимули
(100 четвъртокласници в помощното училище)

Думи — стимули	1. Вилица	2. Лъжица	9. Врабче
Думи — асоциации и честотите им	лъжица	55 вилица	45 гъльб
	ям	6 нож	9 лети
	нож	5 чиния	8 малко
	бяла	4 ям	7 птица
	ядем	3 голяма	3 синигер
	голяма	2 сняг	3 тутутка
	съд	2 бяла	2 щъркел
	лъжа	1 паница	2 пиле
	малка	1 ядем	2 сиво
	хляб	1 круша	1 кълве
	чай	1 момиче	1 листовица
	черна	1 супа	1 кълвач
	Не дали асоциации	18 храним	1 лампа
		чайник	1 ладе
		ютия	1 сврака
		ядене	1 хвърчи
		Не дали асоциации	12 човка
			враг
			врана
			гледаме
			лято
			чиния
			Не дали асоциации
			9

Съвпадащи асоциации между думите -стимули

1. вилица — 2. лъжица	1. вилица — 9. врабче	2. лъжица — 9. врабче
Ям	малка	чиния
Нож		
Бяла		
Голяма		
Ядем		
	5	1
		1

думите-стимули *вилница*, *лъжица* и *врабче* са предизвикали у четвъртокласниците в помощното училище.

2.2.2. Матрици на смислова близост

Характерът на получените асоциации не е предмет на статията ни. Те са необходими дотолкова, доколкото чрез тях можем да измерим близостта в семантичната памет между всеки два понятийни възела, чиито названия са съответните думи-стимули, използвани в асоциативния експеримент. Съществуват много индекси на смислова близост, при които се отчитат асоциациите, породени от стимулните думи. В основата на тези индекси обаче лежи една и съща идея, а именно колкото повече асоциациите на две думи-стимули си приличат в някакъв смисъл, толкова по-близки са съответните две понятия (Петренко, 1983; Слобин, 1976; Deese, 1965 и др.). Като индекс на семантичната близост между две думи-понятия ние използвахме броя на общите асоциации, които те са породили. Например думите *вилница* и *лъжица* имат 5 общи асоциации (вж. табл. 1). Следователно числовата оценка на смисловата им близост е 5; думите *вилница* и *врабче* имат една общая асоциация, т. е. близостта между тях е 1; близостта между *лъжица* и *врабче* също е 1 — те са предизвикали само една общая асоциация.

За да измерим смисловата близост между думите-стимули, трябващо да изброим общите асоциации във всеки два асоциативни списъка от 120 възможни различни комбинации по два. При 16 думи-стимули броят на тези комбинации е

$$\frac{16 \cdot 15}{2} = 120.$$

Процедурата беше приложена към асоциациите на всяка група И.Л.

поотделно, в резултат на което получихме 4 матрици на смислова близост за

Таблица 2

Матрица на смислова близост по данните на асоциативния експеримент за четвъртокласниците в помъщищото (триъгълната матрица под главния диагонал) и четвъртокласниците в масовото училище (триъгълната матрица над главния диагонал)

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
1	8	3	3	0	2	3	1	2	0	2	2	2	2	2	2	1
2	5	5	3	0	1	2	2	2	1	2	3	2	1	2	2	4
3	3	2	6	3	6	4	2	2	1	4	5	3	6	4	0	0
4	2	3	6	0	1	1	1	1	2	1	3	1	1	1	2	2
5	2	2	3	4	13	9	11	0	1	0	0	1	2	3	5	5
6	1	2	1	2	12	11	10	1	3	1	2	3	3	3	5	4
7	1	2	2	0	8	10	14	2	2	2	3	3	3	3	3	1
8	0	2	2	3	11	11	12	1	2	1	1	1	0	2	0	0
9	1	1	0	2	2	2	1	1	10	16	1	1	4	2	2	2
10	1	1	1	2	1	2	0	1	10	9	12	2	1	3	4	2
11	2	3	3	2	4	3	2	1	7	11	10	1	3	4	2	2
12	1	2	1	2	2	3	2	2	11	16	10	2	2	3	2	7
13	2	1	0	2	4	4	3	3	2	0	0	1	7	9	7	8
14	5	3	1	1	6	4	4	2	2	2	0	0	7	11	10	11
15	3	4	1	1	4	4	4	2	1	0	0	0	7	6	8	
16	1	3	1	2	4	4	1	1	1	3	0	1	4			

16 думи-понятия (табл. 2 и табл. 3). Тъй като матриците на смислова близост са симетрични, за икономия на място отново (както и при класификационния експеримент) даваме две матрици в една таблица. Триъгълните матрици под главния

Таблица 3

Матрица на съмислова близост по данните на асоциативния експеримент за шестокласниците в помощното училище (триъгълната матрица под главния диагонал) и шестокласниците в масовото училище (триъгълната матрица над главния диагонал)

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
1	10	5	3	3	2	2	2	2	1	1	3	2	2	1	1	1
2	4	6	3	2	2	2	3	2	2	1	2	2	2	0	2	
3	4	5	6	5	3	3	2	2	3	2	3	2	2	5	3	2
4	3	2	2	3	3	3	1	2	2	2	4	4	4	4	3	2
5	0	0	1	0	18	11	18	2	4	1	4	4	4	4	4	4
6	0	0	2	0	14	11	23	1	4	2	3	0	6	5	3	3
7	1	0	3	1	15	14	13	1	4	3	2	2	2	3	1	
8	0	1	2	0	18	19	14	1	3	1	1	2	2	3	3	3
9	1	0	1	1	9	7	8	8	14	11	9	1	0	3	1	
10	0	0	1	0	11	9	6	9	10	12	16	1	3	2	2	2
11	2	1	3	2	8	8	8	6	12	10	14	2	1	2	2	
12	1	0	1	1	8	8	8	7	12	11	11	3	5	3	4	
13	1	0	1	1	2	2	4	1	3	1	1	1	3	3	3	
14	2	0	3	2	2	3	5	1	1	0	1	3	7	14	10	
15	2	0	3	2	4	4	2	4	2	0	2	4	10	14	10	
16	0	0	2	1	3	3	1	2	2	0	1	1	9	11	10	

диагонал са за групите деца в помощното училище, а над главния диагонал — за децата в масовото училище.

2.2.3. Йерархичен кълстърен анализ

Четирите матрици на съмислова близост бяха подложени на йерархичен кълстърен анализ според алгоритъма на Джонсън (Johnson, 1967) вариант main, т. е. при обединението на две или повече думи вземахме минималната оценка на съмислова близост. Резултатите от този анализ са представени на фиг. 1 и фиг. 2 във вид на дървета (дендrogramи). Левите дендрограми отразяват йерархичните понятийни структури на учениците в масовото училище, а десните — на учениците в помощното.

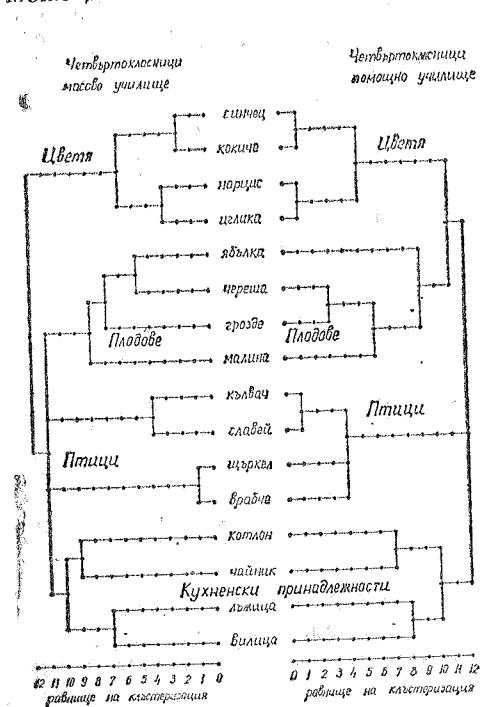
3. ОБСЪЖДАНЕ

Вече казахме, че задачата на описаното тук експериментално изследване е да разкрием чрез метода на свободните словесни асоциации йерархичните структури за 16 думи-понятия, които имат деца с нормален интелект и деца с умствена недостатъчност от два различни класа в съответните училища. Следователно получените дендрограми трябва да се анализират тъкмо във връзка с решаването на тази задача. Веднага се вижда, че при всички групи И.Л. думите-понятия се групират в четири основни класа: плодове (малина, грозде, череша, ябълка); цветя (иглица, нарцис, кокиче, синчен); птици (врабче, славей, църкел, кълвац); кухненски принадлежности (вилица, лъжица, чайник, котлон). Изключение прави само понятието малина, което се обособява в самостоятелен клон при шестокласниците в масовото училище.

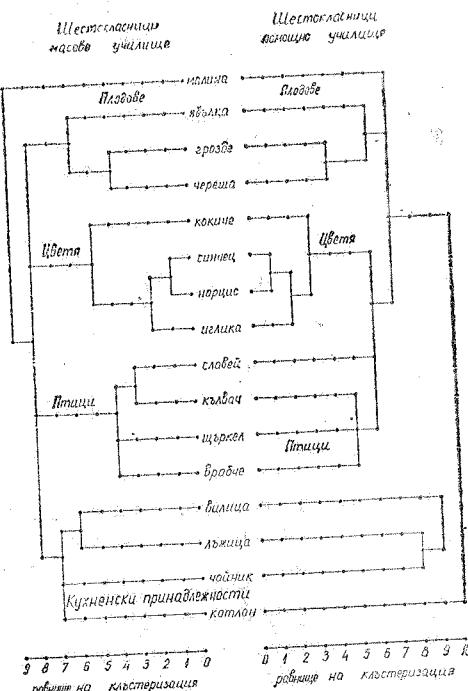
Същата йерархична структура по отношение на четирите класа понятия получихме и в независимо проведения класификационен експеримент. Това ни дава основание да твърдим, че както решаването на класификационната (осъзната) задача, така и асоциативното (спонтанно, неосъзнато) поведение се управ-

ляват от единен психологически, когнитивен механизъм — йерархичната структура и организация на понятията в семантичната памет.

В сравнение с резултатите от класификационния експеримент тук липсват по-фини интерпретации групировки вътре в обособените големи класове. Това може да се обясни както с по-високата степен на осъзнатост на задачата при

Фиг. 1. Йерархични структури за 16 понятия в семантичната памет на четвъртокласници в масовото училище (лявата дендрограма) и четвъртокласници в семесното училище (дясната дендрограма) (по данните от свободния асоциативен експеримент)

Фиг. 2. Йерархични структури за 16 понятия в семантичната памет на шестокласници в масовото училище (лявата дендрограма) и шестокласници в семесното училище (дясната дендрограма) (по данните от свободния асоциативен експеримент)

класификационния експеримент, така и с по-голямата грубост на индекса за измерване на смислова близост, който използвахме. Той отразява само броя на общите асоцииции, без да отчита честотата им. Би могло да се предположи обаче, че колкото по-чести са общите асоцииции, породени от две думи-стимули, толкова по-малко са връзките между съответните им понятийни възли. Ако смисловата близост се измерва с отчитане и на тези честоти, бихме могли да получим по-фини осмислени групировки, каквито наблюдавахме в класификационния експеримент.

Измерването на смислова близост чрез други индекси за оценка на сходство между честотните асоциативни списъци, съставени по данните на този експеримент, е предмет на по-нататъшните ни изследвания. Полученият тук резултат е напълно приемливо решение на поставената задача. Освен това той показва, че няма съществени разлики между йерархичните структури на изследваните думи-

понятия в семантичната памет на нормални деца и деца с умствена недостатъчност, което е обща постановка на задачата както в класификационния, така и в асоциативния експеримент. Вижда се, че дендрограмите при деца с умствена недостатъчност са почти огледален образ на дендрограмите при децата с нормален интелект от съответните класове. Липсата на съществена разлика между индексите на съмислово сходство за интересуващите ни групи могат да се оценят чрез статистически критерий. Всяка двойка думи-понятия за две групи И.Л. се характеризира чрез два числови индекса на съмислово сходство — единият, изчислен по асоциациите на нормалните деца, а вторият — по асоциациите на децата с умствена недостатъчност. Кофициентът r на рангова корелация може да служи като измерител на зависимостта между двата индекса. Този коефициент беше изчислен веднъж за четвъртокласниците в масовото и помощното училище ($p=0,91$; $p<0,001$) и втори път за шестокласниците от същите видове училище ($p=0,50$; $p<0,001$). И в двата случая стойностите на r са статистически съществени при много високо равнище на значимост. Следователно статистическата оценка за степента на близост между понятийните структури на нормални деца и на деца с умствена недостатъчност потвърждава нашата интерпретация за голямото сходство между съответните дендрограми.

ЛИТЕРАТУРА

- Герганов, Е., Караджова К., Структура на понятията в семантичната памет на нормални деца и деца с умствена недостатъчност. I. Класификация по съмислова близост. *Психология*, 5/1984. 2. Залевская, А. Психолингвистические проблемы семантики слова. Калинин, 1982. 3. Клименко, А. П., Лексическая системность и ее психолингвистическое изучение. Минск, 1974. 4. Клименко А. П., Титова Л. Н., Направленные ассоциативные эксперименты. В кн.: А. Е. Супрун (ред.) „Методы изучения лексики“. Минск, 1975. 5. Леонтьев А. А. (ред.), Словарь ассоциативных норм русского языка. Москва, 1977. 6. Линдсей П., Норман Д., Переработка информации у человека. Москва, 1974. 7. Слобин, Д., Психолингвистика. В кн.: „Д. Слобин и Дж. Грин Психолингвистика. Москва“, 1976. 8. Титова, Л. Н. Свободный ассоциативный эксперимент. Ассоциативные словари. В кн.: „А. Е. Супрун (ред.) Методы изучения лексики“. Минск, 1975. 9. Фрумина, Р. М. Сходство и классификация: Некоторые общие вопросы. В кн.: „Экспериментальные исследования в психолингвистике“. Москва, 1982. 10. Deese, J., The structure of associations in language and thought. Baltimore, Md.: The Johns Hopkins Press, 1965. 11. Johnson S. C., Hierarchical clustering schemes. *Psychometrika*, v. 32, 1967, 241—254. 12. Jung, C. G., Studies in Word-association. London, 1918.

COGNITIVE NETWORKS IN THE SEMANTIC MEMORY OF NORMAL AND MENTALLY RETARDED CHILDREN. II. VERBAL ASSOCIATION TEST

E. Gerganova, K. Karadjova

The representation of word meaning in the semantic memory of normal and mentally retarded children was investigated by three different methods — free classifications, verbal associations and free recall.

The paper presents the results of the verbal association experiment. Sixteen words were given as stimuli to 200 normal and 200 mentally retarded children (each group including 100 fourthgraders and 100 sixth-graders respectively). The same words were used as verbal material and the same individuals participated as subjects in the classification experiment described

earlier. The number of the common word associations elicited by any two stimulus words were used as a measure of their semantic proximity. The four proximity matrices were put to Johnson's hierarchical cluster analysis, as a result of which similar and well-built cognitive structures for the four different groups of Ss were revealed.

ДИНАМИКА НА ВРАБОТВАНЕТО В ЗАДАЧАТА И УМСТВЕНАТА РАБОТОСПОСОБНОСТ НА УЧЕНИЦИТЕ ОТ НАЧАЛНИТЕ КЛАСОВЕ

ИВАН КАРАГЬОЗОВ

Вработването или навлизането в работата (задачата) е специфичен момент в хода на всяка конкретна дейност, който се разгръща в началния период на нейната реализация. То обхваща различни интервали от време и има своеобразни качества в зависимост от два основни фактора: степента, в която е усвоена извършваната работа, и нейната сложност. Върху вработването оказват влияние както общите, така и специфичните умения (опитът), психичното състояние на субекта, времето на изпълнение от гледна точка на дневния режим и т. н.

В редица проведени от нас изследвания на умствената работоспособност (5, 6, 7) и усъвършенстването на сензомоторните реакции (8) на учениците от началните и средните класове бе обърнато особено внимание на процеса вработване в задачата. Чрез различни по съдържание и сложност тестове, върху основата на многократни изследвания на голям брой учащи се, бяха разкрити някои особености в протичането на този процес и се диференцираха неговите два основни етапа — формиране на работна доминанта и оптимизиране на дейността, след които настъпва устойчиво работно състояние. Анализът на някои литературни източници (2, 3, 4, 9) по разглеждания проблем показва, че при определяне същността и характера на посочените два основни етапа на вработването са налице известни противоречия. Именно този факт и натрупаният от нас емпиричен материал насочиха вниманието към проблема за вработването на учениците в дадена задача. Този проблем има както теоретическо, така и важно практическо значение за педагогическата наука.

Познаването на етапите и продължителността на процеса вработване, както и на динамиката на неговото протичане може да хвърли светлина върху проблемите на оптимизирането и интензифицирането на трудовата и учебната дейност, да послужи за преодоляване на умствената преумора. Именно от тази гледна точка ние подхождаме в извършения редица изследвания на работоспособността и вработването. В едно от тях беше посочено, че при навлизането в задачата продуктивността на учениците зависи най-вече от сложността на дейността и упражненията за нейното усъвършенствуване (5). В последствие се откри следният факт: винаги, когато у изследваните още не е формиран специфичен опит в изпълнението на даден вид дейност, в динамиката на работоспособността добре се диференцира процесът на вработването с неговите два етапа.

При различни режими на работа първият етап на вработването завършва в различни срокове — преди всичко в зависимост от опита на изследваните. Един от характерните белези на етапа е значителното колебание на продуктивността. Най-съществената черта на този момент обаче ние виждаме не толкова във фор-

мърдането на похват, способ за действие, а в сложното преобразуване, пренастройката на редица психофизиологични функции, като съчетаването на условията на задачата в съответствие с инструкцията и обратната връзка, съредоточаване на вниманието върху нейните основни признания и моменти, коригирането на темпа и стила на работа, създаването и закрепването на нови условни връзки и т. н.

Вторият етап на вработването се характеризира с постепенно и значително увеличаване обема и качеството на извършваната работа, с отслабване на волевото усилие и с автоматизиране на дейността. Началото на този период се откроява много ясно, когато се отчита отношението между количеството на обработената информация и броя на грешките, например при коректурните преби. Докато в етапа на формиране на работна доминанта всяко увеличаване на обема води до понижаване на точността (в настоящото изследване има обратна умерена зависимост — $r=0,48$ при $P=0,01$), то при оптимизирането на дейността тази зависимост между посочените параметри не се наблюдава или се среща в отделни моменти, но има случаен характер. Изразено графически чрез кривите на работоспособността и точността, това явление в етапа на оптимизиране на дейността има характер на дивергенция на кривите и нарастващо им в противоположни посоки.

За да добием по-ясна представа за посочените процеси, ние извършихме експериментално изследване на ученици от началните класове с методика, която е извън техния специфичен опит. Основните цели и задачи са насочени към разкриване динамиката на вработването в зависимост от броя на извършените упражнения, възрастта и режимния момент (час в работния ден и деня в седмицата), както и към разкриване на съществените признания за диференциране етапите на вработването. Тези явления имат теоретическо и практическо значение за правилната организация на обучението.

Експерименталното изследване е осъществено чрез оригиналната методика на Генкин—Медведев—Шек (1). Нейният материал и същност са непознати на учениците и това до голяма степен уеднаквява експерименталните условия по отношение опита на тестираните. По своя характер това е коректурна преба, текстът на която е съставен от ландолдови кръгове, прекъснати (отворени) в различни посоки. В нашия случай е релевантен само един знак — кръг (федершайбът), отворен строго нагоре. Еднаквата априорна вероятност на всички сигнали, това, че те са статистически еднакво вероятни и са еднородни по състав, значително обективизира методиката и условията на експеримента и позволява резултатите от изследването да се изразят в информационни единици (бит/сек).

Изследването е организирано по план, който е съобразен с неговите основни цели и задачи. Фронталната работа се дава на учениците по два пъти — в началото и в края на учебното време — за всеки учебен ден от седмицата. Предварително е осъществено двукратно тестиране, което разкрива изходното равнище на работоспособността и запознава учениците с начина на действие (преби № 0₁ и 0₂). Извършени са по 14 преби общо, като всяка от тях продължава по 10 мин. В експеримента участвуват 35 ученици от II и 37 ученици от III клас, а на статистическа обработка са подложени всичко 864 индивидуални бланки.

Обект на изследването е умствената работоспособност и вниманието на учениците от двата класа, а негов предмет — процесът на вработване в поставената задача и неговата динамика. От тази гледна точка планът на експеримента позволява получените резултати да се разглеждат в два основни аспекта. Единият от тях, съвсем условно, откроява динамиката на работоспособността и вработването в интервал от 10 мин. при всяко отделно тестиране, а другият — същите

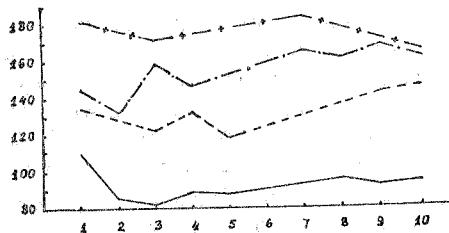
процеси, развиващи се под влияние на упражненията и режима на работната седмица. Това диференциране на аспектите позволява в първия случай да се откроят етапите на вработването, които ние определяме като етапи за формиране на работна доминанта и оптимизиране на дейността. Във втория случай се проследяват особеностите при формирането на умение за извършване на работата в резултат от определен брой преби, както и влиянието на този опит върху продължителността на вработването.

Провеждането на всеки експеримент предвиждаше организация на учениците от всеки клас, която се изразяваше в преместването им в голяма тиха зала и раздаването на бланки с напечатаните федершайби.

На изследваните ученици се даваше следната инструкция: „Необходимо е да зачертвате с една черта всяко кръгче, което е отворено точно нагоре, като започнете работа от първия ред. По даден от мен знак ще отбелявате изтичането на всяка минута с голяма вертикална черта. Работете колкото може по-бързо, но без да допушвате грешки и без пропуски на кръгчетата, които са отворени точно нагоре.“ Тази инструкция до известна степен усложнява задачата, доколкото изисква изпълнението на две условия. Допълнителното изискване обаче не затруднява учениците и поради това различия в резултатите от изследвания с оригиналната методика и приложения от нас вариант на методиката не бяха получени.

При обработката на всяка бланка използвахме матрица, която позволява да се отчитат както грешките, така и пропуските на релевантния сигнал (федершайба). Статистическата обработка на материала в началото се извършваше по формулатата на Г. Уйль, според която точността на работата $A = \frac{c-w}{c+m}$, където C е броят на вярно зачеркнатите знаци, w — количеството на грешките, а m — броят на пропуснатите релевантни стимули. По-късно използвахме формулата на Генкин—Медведев—Шек (I) $A = \frac{S-q}{S}$, в която S е количеството вярно зачеркнати знаци, а q — броят на грешките. По данни на споменатите автори тази формула облекчава обработката на емпиричния материал, без да снижава нейната точност.

Тук не е възможно да покажем всички резултати от направените в двата класа преби, поради което ще анализираме само най-характерните графики. Както се вижда от фиг. 1, в преба № 0₁, отразяваща изходното равнище на про-

Фиг. 1. Динамика на вработването след различен брой преби (II клас)
преба 0₁ — изходно равнище (петък, 1^{ви} час); преба № 3 (вторник, 1^{ви} час); преба № 6 (сръда, 4^{ти} час); преба № 12 (събота, 4^{ти} час);
— преба 0₁; - - - преба № 3; - - - преба № 6; - x - преба № 12
по абсцисата — брой проверени знаци, по ординатата — време (мин.)

Дуктивността на учениците от II клас, вработването продължава до осмата минута. На диаграмата отчетливо се проследяват двата етапа на вработването в зависимост от преработеното време — формирането на работната доминанта (или навлизането в работата), което продължава докъм 4—5 мин. и оптимизирането на дейността (разработването), протичащо 3—4 мин.

Първият етап се характеризира със следното: особено изразено намаляват броят на проверените знаци от първа към втора минута (с 32%) и количеството на грешките (с 42%). В следващите няколко минути обемът на обработваната информация се колебае в границите на ± 3 до 5 знака средно, а грешките намаляват към третата минута, увеличават се незначително в четвъртата и след това техният брой рязко спада. В това се изразява външната страна на колебанията на работоспособността, а причината е, че изследваните опитват различни похвати на работа в рамките на инструкцията и различен темп при извършването ѝ. Към края на първия етап на вработването, т. е. към четвъртата—петата минута от началото на експеримента завършва съчетаването на условията на задачата, дейността започва да се автоматизира и става по-ефективна, постепенно спада емоционално-волевото напрежение и вниманието се съредоточава предимно върху съществените моменти на дейността. От шестата минута нататък продуктивността непрекъснато нараства, а грешките намаляват и резултатите се оптимизират в следващите три—четири минути. Такава е продължителността на втория етап във вработването, който без рязка граница преминава в устойчиво работно състояние. Заслужава внимание продуктивността на изследваните за всеки от тези два етапа. При формирането на работната доминанта средният обем обработена информация за 1 минута е 90,4 знака, а в етапа на оптимизиране на дейността той е малко по-голям — 92,6 знака. Докато за първите 5 мин. от всеки изследван се допускат средно по 2 грешки, във втория етап те намаляват до 0,6, т. е. в етапа на оптимизиране на дейността настъпва нейното качествено подобряване. Същите явления са характерни и за учениците от III клас, но различията между двете групи са съществени ($P=0,05$) както за броя проверени знаци, така и за грешките. Изразен в информационни единици, обемът на извършената работа за проба № 1 е 0,695 бита/сек, за второкласниците и 0,750 бита/сек. за третокласниците.

В следващите преби под влияние на упражненията в дейността на учениците настъпват положителни количествено-качествени изменения. Само след три преби вече се получават съществени различия между броя на допуснатите грешки в серийте № 0₁ и № 1 ($T=0,05$ по критерия на Уилкоксон) за второкласниците, а в преба № 4 — и за учениците от III клас. Тук пак се среща познатата от други изследвания тенденция третокласниците да работят по-бързо, но с повече грешки. Поради това те напредват бързо в обема обработена информация, като към преба № 3 вече показват съществени различия в сравнение с преба № 0₁, докато същите различия за второкласниците настъпват в серия № 5.

Графиката от фиг. 1, отразяваща динамиката на работоспособността и вработването за преба № 3, показва, че времето за осъществяване на последното се съкраща за сметка на втория етап, който става по-кратък с 2 мин. Ясно личи как при формирането на работна доминанта процесът и след 5 упражнения си остава в рамките на 5—6 мин, докато вторият етап завършва по-бързо от преди и дейността става оптимална към седмата минута от началото на експеримента. Дотук упражненията не оказват съществено влияние върху формирането на доминантата, но придобитият опит се проявява в сравнително бързото автоматизиране на дейността. Това още веднъж ни убеждава, че в първия етап на вработването не става дума само за формиране на похват, а за създаване и усъвършенствуване на сложна психофизиологична функция, или както се изразява З. Иванова, това е „функционално преустройство към даден вид дейност“ (4).

В преба № 6 вече са налице значителни качествени изменения в дейността на изследваните. На първо място от фиг. 1, личи, че средно с една минута се

съкращава времето за формиране на работна доминанта, а вторият етап продължава около 2 мин. Този момент е особено важен, доколкото отразява съкращаването на времето за функционално преустройство на дейността, а това засяга редица основни физиологични, психични и двигателни фактори, които по-трудно се поддават на реорганизация и развитие. Посочените изменения веднага рефлектират върху протичането на втората част на процеса вработване (втория етап), което е свидетелство за диалектичната връзка и взаимозависимост между двата етапа, за условния характер на тяхната диференциация. При учениците от III клас посочените явления са налице още от проба № 5.

В шеста проба се открояват много съществени различия както за брой превърнени знаци, така и за грешките едновременно в двата класа (в сравнение с проба № 0₁) — $T=0,01$. Обемът на обработената информация се увеличава в групите съответно на 1,44 бита/сек. за второкласниците и 1,43 бита/сек. за третокласниците.

В проба № 12 настъпват още по-изразени промени в работоспособността на изследваните и в процеса вработване. Тук са характерни следните няколко момента:

Преди всичко прави впечатление относително малкият ръст на продуктивността, осъществен в течение на последните 6 преби. При учениците от III клас този ръст е по-изразен, което свидетелства за по-бързото формиране на опит у тези ученици. Изглежда, че към тази проба дейността на изследваните от двата класа се оптимизира в голяма степен и достига най-високите си значения. Както се вижда от табл. 1, прирастът на обема обработена информация от проба към

Седмична динамика на обема

Клас	Средни значения	Дни в седмицата				
		петък	петък	понеделник	понеделник	вторник
		O ₁	O ₂	1	2	3
II	— X (знаци в минута)	86,7	94,8 (8,1)	98,4 (3,6)	109,7 (11,3)	124,2 (14,5)
	— X (грешки в минута)	1,98	1,44	0,55	0,45	0,78
III	— X (знаци в минута)	98	102,1 (4,1)	109,7 (5,6)	129,1 (19,4)	141,3 (12,2)
	— X (грешки в минута)	3,3	1	2,3	1,1	1

Забележка: В скоби е даден ръстът на количеството прегледани знаци по отношение

проба за последните 4 упражнения е твърде малък и се колебае в известни граници. Това според нас е свързано с изчерпването на възможностите за развитие на формираното умение (похват). Този извод има определено значение за педагогическата практика и показва, че броят на упражненията за развитието на дадена психична функция трябва да бъде оптимален и че тяхното многократно по-

торение в този случай води не до подобряване на резултатите, а до психично пресищане. Както личи от табл. 1, това явление вече има място при последните преби, макар че то се съчетава с настъпващата в края на седмицата умора.

Много добре личи и графиката на преба № 12 (фиг. 1) — необходимото време за вработване рязко се съкращава. Сега то продължава 2—3 мин. и е вече трудно да се диференцират неговите два етапа — те се сливат в един процес. В количествено-качествен аспект дейността на третокласниците значително превъзхожда тази на учениците от втори клас. Изразено в битове, това съотношение е следното: 1,48 бита/сек. за втори и 1,79 бита/сек. за трети клас.

Обобщените данни от всички преби, дадени в табл. 1, добре отразяват седмичната динамика на работоспособността. Тук по-ясно личи как формираният се опит под влиянието на упражненията се специфицира и автоматизира, а това позволява на изследваните да повишават своята продуктивност. Резултатите се увеличават особено значително между преби № 2 и № 6 (за втори клас) или № 7 (за трети клас). Във всеки случай резултатите на третокласниците нарастват за по-продължителен период, докато за изследваните от другата група този ръст затихва по-рано. Ние смятаме, че оптималното количество преби, необходими за формиране на изследвания похват, е около 6—7.

От данните в табл. 1 прави впечатление още едно явление — все по-нарастващото влияние на режимния момент върху работоспособността на изследваните. Например при тенденция към нарастване на продуктивността, в последните учебни часове в четвъртък, петък и събота се наблюдава засилващо се влошаване на този показател. Явно е, че дори при вече сформиран похват в посочените ча-

Таблица 1

обработена информация и грешките

Дни в седмицата									
вторник	сряда	сряда	четвъртък	четвъртък	петък	петък	събота	събота	
Номер на пробата									
4	5	6	7	8	9	10	11	12	
132,6 (8,4)	151,1 (18,5)	162,7 (11,6)	167,2 (4,5)	166,2 (-1)	179,3 (13,1)	173,4 (-5,9)	181,2 (7,8)	176,3 (-4,9)	
0,35	0,96	0,78	1	0,83	1,13	1,6	2	2,6	
148,8 (7,5)	156,5 (7,7)	161,2 (4,7)	187,2 (26)	181,4 (-5,8)	195,7 (14,3)	198,3 (2,6)	212 (13,7)	209,3 (-2,7)	
0,8	1,1	0,6	1,6	1,7	2	2,2	1,6	2,3	

на предидущата преба.

Сове работоспособността спада под влияние на настъпващата умора. Ние не привеждаме тук графика за продуктивността за тези дни, но в тях би проличало известно увеличаване на времето за вработване, особено в последните учебни часове на четвъртък и петък, и то главно по отношение оптимизиране на дейността. Освен това в петък и събота се наблюдава увеличение на грешките, съчетано с

висок темп на работа, което сочи нарушения на вниманието и дори, по наши наблюдения, настъпването на фазови състояния у някои ученици. Личи, че режимният фактор играе все по-голяма роля в процеса на вработването и оказва влияние върху продуктивността. Това в същност е известен факт, но ни се преоткриваме в съотношението между формирания се опит и времето на изследването. Както се вижда от цялостния анализ на получените данни, режимният момент няма решаващо значение до към 6—7-та проба, до които не се забелязва намаляване на работоспособността към края на всеки учебен ден (в пробите за четвъртите часове). След това обаче и времето на изследването (час, ден) и свързаната с този фактор умора оказват все по-голямо влияние върху продуктивността. Едно допълнително контролно изследване, проведено в понеделник, показва отново много високи резултати и съвсем малък прираст в обема на обработената информация, но тук вече отсъствуваха онези явления, които са характерни за края на работната седмица.

ИЗВОДИ:

1. Процесът вработване се развива в два етапа (формиране на работна доминанта и оптимизиране на дейността) в случаите, когато изследваните нямат специфичен опит за решаване на поставената им задача от посочения тип.

2. С формирането и усъвършенствуването на този опит се съкраща времето на вработването и се променя продължителността на всеки от двата етапа. За формирането на работна доминанта това съкращение е незначително даже след 14 упражнения (средно около 2 мин. 40 сек.), което очевидно е свързано с определени физиологични закономерности. Към 12-то упражнение (проба) съществено се съкраща етапът на оптималната дейност, като достига по продължителност от 3—4 мин. до 1 мин. и преминава след това в режим на устойчиво работно състояние. Въобще вторият етап на вработването се съкраща по-рано, за което съществена роля играе опитът на изследваните. Постепенно в резултат от упражненията настъпва момент, в който двата етапа се съкрашават значително и конвергират, проявяват се като единен процес.

3. Упражненията са решаващ фактор за развитие на наблюдаваната функция до определен момент. След това решаващо значение придобива факторът време на изследването или на извършване на работата (час, ден).

4. За формиране на изследваното умение са необходими не повече от 6—7 проби. Извършването на повече упражнения повишава ефективността на работата незначително, а в определени случаи дори предизвиква обратно развитие на функцията.

ЛИТЕРАТУРА

1. Генкин, А. А., В. И. Медведев, М. П. Шек, Некоторые принципы построения таблиц для определения скорости переработки информации. Вопросы психологии, 1963, № 1.
2. Домонтович, Е. И. и съавт., Психофизиологическое исследование динамики умственной работоспособности. Вопросы психологии, № 6, 1970. 3. Егоров, А. С., В. П. Заградский, Психофизиология умственного труда. Л., Наука, 1973. 4. Иванова, З., Психологические факторы за работоспособность на учениците. С., Нар. просв., 1973. 5. Карагьозов, И. В., Умствената работоспособност на учениците от помощното училище. Нач. образ., № 4, 1981.
6. Карагьозов, И. В., Умствена работоспособност и внимание на учениците от II—III клас. Психология, № 5, 1981. 7. Карагьозов, И. В., Учебната преготовност и нейното преодоляване. Нар. просв., № 8, 1982. 8. Карагьозов, И. В., Диференциация на аномалните и нормалните ученици чрез изследване на сензомоторните им реакции. Психология, № 6, 1983. 9. Косяков, С. А., Л. А. Леонова, Работоспособност на человека и птица за нейното повишаване. С., МФ, 1975.

THE DYNAMICS OF GETTING INTO TASK PERFORMANCE
AND MENTAL WORKING CAPACITY OF ELEMENTARY
SCHOOL CHILDREN

I. D. Karaghyozov

An experimental study of the process of getting into task performance and the weekly dynamics of the working capacity of elementary school pupils is carried out. The results obtained showed that getting into task performance as a process develops in two stages — formation of work dominant and optimization of the activity — in pupils having small or no specific experience. As a result of exercises and under the effect of experience obtained both stages of getting into task performance converge and become significantly shorter.

The getting into task performance and the productivity of the first stages of the experiment are influenced by the number of the exercises. However, after reaching an optimum of this number the regime receives a decisive importance (day and hour of the experiment).

ЧУВСТВО ЗА ОТГОВОРНОСТ И НЕГАТИВНИ ОБРАЗУВАНИЯ
В ПСИХИКАТА НА МАЛКИТЕ УЧЕНИЦИ

ГЕОРГИ МАДЖАРОВ

Централна задача на възпитателния и образователния процес е високият успех в учебната дейност. Той не може да бъде постигнат без възпитаване и насочване подбудите на детската активност, т. е. на нравствената сфера, основно място в която заема чувството за дълг и отговорност.

Чувството за отговорност е обобщаващо свойство на личността, което се проявява по отношение на най-различни обекти и в най-различни жизнени ситуации. То придобива особено голямо значение за регуляцията на дейността, когато човек е изправен пред възможността да избере един от няколко варианта на поведение, т. е. когато съществува известна свобода пред личността. Ето защо чувството за отговорност заема централно място в нравствената сфера на социалистическата личност, а неговото възпитаване придобива изключителна важност. Чувството за отговорност е главен мотив в учебната дейност на учениците (2; 1; 4), което в крайна сметка определя качеството на всяка извършвана дейност. Съществуват експериментални данни, посочващи връзката между чувството за отговорност и много други личностни качества.

За негативните образувания в детската психика се говори малко, в педагогическата литература обикновено те биват премълчавани, което в никакъв случай не ги прави по-малко реални. Едни от най-результатните съвременни изследвания върху тези образувания са проведени от съветската психологка В. С. Мухина. Основна теза в нейната концепция е, че позитивните достижения в процеса на развитие на детето могат да бъдат придружени закономерно и от някои негативни образувания (такива като лъжа, завист, алчност, самохвалство и др.). Общата методологическа предпоставка на В. С. Мухина е следната: социалното развитие на детето е процес на овладяване на отношенията с посредник (въз-

растен), съучастник в усвояването на нормите, и с предметния свят. Определена роля в избора на типа поведение след петгодишна възраст започва да играе социалното обръщение. На фона на пряхата зависимост на детето от възрастния то усвоява първичните норми за поведение, като едновременно с това в него се развива претенцията за признание от страна на възрастния, която по-късно се превръща в потребност. Възникнала в процеса на общуване с възрастния, потребността от признание по-нататък се пренася и върху отношенията с връстниците. В този случай обаче тя се развива върху принципно други основи: докато възрастният се стреми да поддържа постиженията на детето, то връстниците влизат в сложни и противоречиви отношения на поддръжка и съперничество. Тук потребността от признание се приявява в два плана: от една страна, детето иска да бъде „като всички“, а от друга страна — да действува „най-добре от всички“. И докато стремежът да бъде „като всички“ стимулира развитието на детето до общото средно равнище, стремежът да изпревари другите се изразява в претенция към статусна роля. Детската завист възниква тогава, когато потребността от признание подтикса способността към съпредживяване и съвместна радост. Последните две качества са с важно значение за детската личност, тий като именно те я утвърждават в очите на околните и в собствените очи, като не я лишават от правото на инициатива да се заеме мястото на „победителя“ (3, с. 52). Негативните образувания не са етап в развитието на детската психика, ето защо трябва да се намери начин за тяхното отделяне от претенцията за признание.

За да се провери експериментално и да се измери силата на връзката между чувството за отговорност и успеха в учебната дейност, както и на връзката между чувството за отговорност и равнището на негативните образувания в детската психика, през пролетта на 1984 г. с малките ученици от 12 основно училище „В. И. Ленин“ в София бе проведено психолого-педагогическо изследване. То бе осъществено като етап в рамките на по-мащабно сравнително изследване върху чувството за отговорност на шест—седемгодишните първокласници в ССР и ИРБ, провеждано под ръководството на В. С. Мухина, професор в Московския държавен педагогически институт „В. И. Ленин“. В изследването участваха 51 деца: 26 първокласници и 25 второкласници.

За да се осъществи изследването, бе необходимо да се решат три проблема: да се разработи методика за изследване равнището на чувството за отговорност, да се разработи методика за изследване равнището на негативните образувания в детската психика и да се измери успехът на децата в учебната дейност. Третата задача бе решена, като учител-експерт изпита всяко едно дете и му постави обобщаваща оценка върху равнището на овладяване на учебния материал.

Равнището на чувството за отговорност бе измерено върху основата на различната между резултатите от една и съща дейност, извършена от всяко дете два пъти с два различни типа мотивация: първият път като всекидневно учебно задължение, а вторият път — под влиянието на силен личностно-ситуативен мотив. В основата на измерването залегна предположението, че при личност с ниско равнище на отговорност ще се появи значителна разлика между резултатите от една и съща дейност, извършвана с различна мотивировка, докато отговорната личност ще се отнесе приблизително еднакво и към двата типа мотивация. Разработен бе количествен показател, зависещ правопропорционално от обществено-значимата и обратнопропорционално от личностно-ситуативната мотивация, включващ както количеството, така и качеството на материалния резултат от дейността. Търсена бе еднообразна, лесно осъществима, неизискваща особени умения експериментална дейност. Тя бе: изрязване с ножици на една и съща фигура

(етикет) от хартия. Общественозначимият тип мотивировка бе създаден, като в продължение на три занятия от по 20 минути през три различни дни на децата бе поставяна задачата да изрязват етикети от хартия. Бе им съобщено, че с това ще помогнат на работниците от даден завод, които ще могат да използват само добре изрязаните етикети. „Личностно-ситуативният тип мотивировка бе създаден, като преди четвъртото занятие децата бяха уведомени, че първите шест, които свършат най-много работа, ще получат шоколад, при това етикетите трябва да бъдат изрязани добре, тъй като недобре изрязаните няма да бъдат взети предвид. Шоколадите бяха поставени на учителската катедра пред погледа на всички деца.“

„Методиката за изследване на негативните образувания включи следните компоненти: а) експериментална дейност, провокираща появата на негативни образувания и б) експериментална беседа, проведена индивидуално с всяко дете, включваща два въпроса, провокиращи появата на негативни образувания.“

„Експерименталната дейност бе същата, използвана за изследване на чувството за отговорност, но бе осъществена чрез т. н. методика на „фортуните ситуации“. Този тип социални ситуации е обоснован научно и се прилага от В. С. Мухина специално за изследване на негативни образувания в детската психика! Същността на „фортуната ситуация“ е в това, че на малка група деца (обикновено три) се предлага да извършат никаква дейност, като експериментаторът създава у децата външна видимост, че успехът ѝ признанието на всяко дете зависи единствено от неговите умения за извършване на дейността, докато в действителност той произволно определя резултатите от дейността и признанието само на едно от децата. От този момент започват да се проявяват негативните психични образувания. Децата, на които „не им върви“, се обединяват против „късметлията“: изразяват по всевъзможни начини неудоволствие от него, припомнят му негови предишни и въображаеми „проповеди“ от общ характер, докато детето, на което му „върви“, може да прояви самохвалство, всезнайство и др. Но достатъчно е само експериментаторът да премести успеха към някое от другите деца, за да стане веднага прегрупиране по аналогичен начин (3, с. 52). Фортуната ситуация, използвана за нуждите на конкретното изследване, бе създадена по следния начин: Децата бяха разделени на групи от по три (само момичета или само момичета) и на всяка група бе предлагано да извърши експерименталната дейност в отделно помещение. По време на занятието (също в продължение на 20 мин.) експериментаторът през всеки няколко минути изтъкваше и сочеше за пример работата само на едно определено дете, като явно „игнорираше“ работата на другите две. Към втората половина на занятието „пренебрегнатите“ деца започваша да проявяват едни или други негативни образувания: стремяха се да покажат, че въобще не ги интересува „умелото“ им другарче, изказваша се недоброжелателно по негов адрес и даже имаше случаи, когато се опитваха прикрито да попречат на работата му.“

Експерименталната беседа съдържаше следните два въпроса, провокиращи негативни психични образувания: „Тази сутрин някой от нашия клас е счупил една секция. Знаеш ли кой е направил това?“ и „В края на учебната година ще направим екскурзия, но автобусът, който ни дават, е с три места по-малък от нашия брой. Кого според теб не трябва да вземем? Защо смяташ така?“. И двата въпроса предизвикваха децата към клевета и изразяване на антипатии.

Върху основата на двата компонента на методиката за изследване на негативните образувания бе разработен комплексен обобщаващ количествен показател, диференциращ равнището на негативните образувания за всяко дете.

За измерване силата на връзката между отделните величини бе приложен корелационният коефициент на Пирсън¹, тъй като разпределението и на трите променливи бе близко до нормалното.

Стойностите на коефициента на корелация са следните:

1. Между чувството за отговорност и успеха в учебната дейност: 0,282 за първи клас и 0,335 за втори клас.
2. Между чувството за отговорност и равнището на негативни психични образувания: —0,234 за първи клас и —0,291 за втори клас.

Всички данни са валидни с вероятност не по-малка от 80%.

Резултатите от изследването показват, че между чувството за отговорност и успеха в учебната дейност има ясно изразена положителна връзка, а между чувството за отговорност и равнището на негативните психични образувания — ясно изразена отрицателна връзка. Налице са много предпоставки да се твърди, че връзката е причинна, т. е. чувството за отговорност трябва да се намира в центъра на възпитателната работа за висока успеваемост и положителна социална активност на малките ученици.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гайдаров, Т., Чувството за дълг и отговорност — мотив за учебна дейност. Народна просвета, 1970, № 12, с. 33—41.
2. Маркова, А. К., Формирование мотивации учения в школьном возрасте. М., Просвещение, 1983.
3. Мухина, В., К проблеме социального развития ребенка. — Психологический журнал, 1980, № 5, т. 17, с. 43—53.
4. Стамболиев, С., Диагностика на нравствените мотиви, Народна просвета, 1979, № 10.

SENSE OF RESPONSIBILITY AND NEGATIVE FORMATIONS IN THE PSYCHICS OF SMALL PUPILS

G. Madjarov

The experiment is a part of a larger comparative study upon the sense of responsibility in six-seven year old pupils in USSR and PR of Bulgaria. The aim of the investigation was the experimental check up and measurement of the strength of the relation between the sense of responsibility and academic achievements, as well as the connection between the sense of responsibility and the level of the negative formations in children's psychics. 26 first grade and 25 second grade pupils from Sofia were investigated.

The results obtained showed a clearly expressed positive connection between sense of responsibility and academic achievements, while between responsibility and negative formation level the relationship was obviously negative.

¹ Гласс Дж., Стэнли Дж., Статистические методы в педагогике и психологии. М., Прогресс, 1976, с. 107.

Психологът в предприятието

ПСИХОФИЗИОЛОГИЧНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ ПРИ НЯКОИ ПРОФЕСИИ В ТЮТЮНЕВАТА ПРОМИШЛЕНОСТ В ЗАВИСИМОСТ ОТ ТРУДОВИЯ СТАЖ

Р. БАНКОВСКА, Н. МИНКОВА

Тютюневата промишленост е отрасъл в нашето народно стопанство с многстари традиции. С механизирането и автоматизирането на производствените процеси, с внедряването на сложни комбинирани машини и агрегати се измени коренно характерът на основните професии. Нарастващите изисквания за по-висока производителност на труд поставиха въпроса за человека зад машината, за неговите психофизиологични възможности, както и за влиянието на упражняваната професия върху организма. Този въпрос не е достатъчно проучен и неговото значение се увеличава още повече, като се има предвид феминизацията на основните професии в тютюневата промишленост и по-специално в цигареното производство.

Целта на изследването е да се проследят промените в сърдечно-съдовата система и в психичните процеси в зависимост от продължителността на трудовия стаж. Функционалните изследвания на сърдечно-съдовата система (пулс и артериално налягане) и изменението в психичните процеси по отношение на перцепция, внимание и памет са проведени върху двадесет работнички от две основни професии: машинистки и обслуга на пълначни машини тип „Сасиб“. Изследванията са извършени в естествени условия, върху един и същи лица в продължение на три дни, през периода на вработване (след втория работен час) и през последния (осмия) работен час.

Изследваните работнички са разделени на две групи в зависимост от професията и от трудовия стаж — до три години и над десет години трудов стаж.

Характерна особеност в труда на машинистките са следенето на голям брой контролни уреди, необходимостта от бързо реагиране при нарушение нормалния ход на машината, както и голямата отговорност за качеството на произвежданата продукция. Нервно-психичното напрежение е обусловено от отговорността, срочността, решаването на алтернативна задача, високи изисквания за точност на движенията и сравняване на продукцията с еталон. Броят на наблюдаваните обекти е над единадесет (контролни лампи, бутони, ключове и др.), което определя напрегнатостта на вниманието като „тежка степен“ (съгласно критериите на НИИ по труда в СССР (1)). Продължителността на съсредоточеното внимание е от 51—75% от работното време. При критични ситуации е възможно да се получат сигнали от различни източници едновременно, при което трябва своевременно да се реши на кой от тях трябва да се даде предпочтение. При дефект на машината е осигурена бърза обратна връзка с помощта на коригиращите устройства между машинистката и машината. Работната поза е права, свързана с ходене около машината. В зависимост от мярката на произвежданата продукция съществуват върхови натоварвания. В рамките на работната смяна маши-

нистката вдига и пренася средно осем ролки целофан, захранва машината с хартия и ципер. Мускулното натоварване е предимно динамично, като обхваща мускулите на ръцете, на краката и малките мускули на пръстите на ръцете. Съществува редуване на статично и динамично мускулно натоварване.

Специфичната особеност на професията услуга на „Сасиб“ машина е да следи захранването на лентата с касетки. Работният процес няма строго определен темп, тъй като скоростта зависи от нормалния ход на машината. Работата изиска отговорност, но напрегнатостта на вниманието е „леко“ (минимален е броят на наблюдаваните обекти). Продължителността на съсредоточеното наблюдение ангажира до 25% от работното време. Сравнително по-малки са изискванията към зрителното възприятие. Работната поза е комбинирана, като

Физиологични промени

Машинистки с трудов стаж до 3 години

Показатели	вторник		сряда		четвъртък	
	I	II	I	II	I	II
Пулс — min^{-1}	74,4 ± 2,04	69,6 ± 2,04	74,4 ± 13,25	67,2 ± 1,96	72, ± 2,53	69,6 ± 2,53
Систолично налягане — mm-Hg	113 ± 5,15	109 ± 4,58	108 ± 2,55	106 ± 3,74	107 ± 4,15	101 ± 3,32
Диастолично налягане — mm-Hg	73,0 ± 7,68	72,0 ± 4,06	67,0 ± 2,55	72,0 ± 3,74	70,0 ± 4,47	67,0 ± 3,39

Работници по услуга с трудов стаж до 3 години

Показатели	вторник		сряда		четвъртък	
	I	II	I	II	I	II
Пулс — min^{-1}	74,4 ± 3,25	76,8 ± 7,37	80,0 ± 4,56	80,0 ± 2,83	84, ± 7,59	77,6 ± 3,25
Систолично налягане — mm-Hg	106 ± 4,78	101 ± 4,30	98 ± 3,39	100 ± 3,54	100 ± 3,87	100 ± 3,54
Диастолично налягане — mm-Hg	66,0 ± 4,0	66,0 ± 3,67	62,0 ± 1,22	67,0 ± 2,55	65,0 ± 2,74	70,0 ± 4,47

дневно за смяна се пренасят около 375 касети по 4 кг едната. Мускулното натоварване е предимно динамично — обхваща мускулите на ръцете, краката и туловището.

Анализът на стойностите на проследените физиологични показатели за машинистките с различен трудов стаж (табл. 1) не показва съществени различия. Тенденцията за намаляване на пулсовата честота в края на работните дни се

отбележва и при двете изследвани професии с различен трудов стаж. Впечатление правят сравнително по-високите изходни и крайни стойности на пулсовата честота при машинистки с трудов стаж над десет години. Стойностите на системичното и на диастоличното артериално налягане и при двете групи не показват съществени промени.

При изследване устойчивостта на вниманието (табл. 2) се наблюдават сравнително по-високи различия в сравнение с физиологичните. При машинистки с трудов стаж до три години, с изключение на първия от изследваните дни, психическата продуктивност през последния работен час намалява. При същата професия с трудов стаж над десет години се наблюдава очертана тенденция за повишаване на психическата продуктивност в края на работния ден.

Таблица 1
в сърдечно-съдовата система

Машинистки с трудов стаж над 10 години

вторник		сряда		четвъртък	
I	II	I	II	I	II
86,4 $\pm 2,99$	84,6 $\pm 0,97$	83,2 $\pm 1,5$	77,6 $\pm 2,05$	81,6 $\pm 2,04$	80,8 $\pm 1,96$
107 $\pm 5,39$	108 $\pm 4,90$	98 $\pm 2,55$	107 $\pm 3,39$	107 $\pm 5,39$	100 $\pm 2,24$
73,0 $\pm 4,36$	75,0 $\pm 4,56$	72,0 $\pm 3,39$	75,0 $\pm 2,24$	74,0 $\pm 2,45$	68,0 $\pm 4,06$

Работнички по обслужва с трудов стаж над 10 години

вторник		сряда		четвъртък	
I	II	I	II	I	II
71,2 $\pm 2,33$	68,8 $\pm 2,66$	69,6 $\pm 1,60$	68,0 $\pm 2,83$	77,6 $\pm 2,04$	70,4 $\pm 2,40$
112 $\pm 4,36$	108 $\pm 5,15$	104 $\pm 3,67$	108 $\pm 2,0$	109 $\pm 1,87$	105 $\pm 2,74$
82,0 $\pm 4,36$	75,0 $\pm 3,16$	73,0 $\pm 2,55$	76,0 $\pm 1,87$	72,0 $\pm 5,38$	74,0 $\pm 4,58$

I — период на вработване; II — последен работен час

При другата професия — обслужва на машина, общо и за двете групи психическата продуктивност се повишава в края на работния ден през изследваните три дни. При проследяване устойчивостта на вниманието впечатление правят по-високите изходни и крайни стойности на използвания тест и за двете професии (машинистки и обслужва) на работнички с малък трудов стаж.

Липсата на съществени физиологични изменения в началото и в края на ра-

ботния ден на машинистките с различен трудов стаж показва, че спецификата в трудовото натоварване не оказва особено влияние върху функционалното състояние на сърдечно-съдовата система и по-точно върху показателите на кръвното налягане, за разлика от изследванията на Татарадзе, Р. А. (3). Пулсът, който интегрален показател на нервно-сензорното и психоемоционалното натоварване

Психични

Машинистки с трудов стаж до 3 години

Показатели	вторник		сряда		четвъртък	
	I	II	I	II	I	II
Устойчивост на вниманието	46,5 ±11,5	61,5 ±3,5	68,5 ±10,93	60,0 ±3,0	78,5 ±8,5	73,5 ±1,58

Работнички по обслужба с трудов стаж до 3 години

Показатели	вторник		сряда		четвъртък	
	I	II	I	II	I	II
Устойчивост на вниманието	45,3 ±8,17	59,0 ±9,42	45,0 ±4,02	53,0 ±2,02	58,7 ±8,23	54,2 ±2,55

показва също така незначителни промени при машинистките и при работничките по обслужгата с различен трудов стаж. Тези стойности на пулса в различните работни часове бихме обяснили с факта, че средната възраст на машинистките малък трудов стаж (няколко месеца) е 23 години и организмът им не е адаптиран още към изискванията на професията. При другата група машинистки средна възраст 36 години е характерна най-голяма трудова активност.

За разлика от физиологичните данни, психичните изменения говорят за сравнително по-високо психично натоварване. Повишаването на психичната продуктивност при машинистките с трудов стаж над десет години може да се обясни емоционално-волевия подем, характерен за края на работния ден. (Данните корелират с тези на Khaleque (4), докато при машинистките с твърде малък трудов стаж понижаването на психичните показатели показва неуспешни трудови навици и умения и ниска квалификация. По-високият стойностен израз на психическа продуктивност при машинистките с трудов стаж до три години потвърждава предварително установения факт за притежаваното от тях по-високо образован и следователно по-добри интелектуални възможности.

Характерните особености при професията — обслужга на машина — са отразени най-точно в резултатите от психическите изследвания. Измененията в края на деня и при двете групи са показател за активизиране на максималните възможности на организма, свързани с приключване на работния ден. Очертани

разлики в средните стойности на психическата продуктивност в двете групи може да се обясни с наличието на по-изразена психическа умора от еднообразния характер на труда и от битовото натоварване на жените-работнички, което се допълва от това на професията, с по-изразен физически компонент в процеса на производствената им дейност.

Таблица 2
изменения

Работнички по обслужа с трудов стаж над 10 години

вторник		сряда		четвъртък	
I	II	I	II	I	II
48,0 $\pm 6,87$	50,7 $\pm 4,48$	44,0 $\pm 3,09$	48,8 $\pm 7,07$	51,3 $\pm 5,69$	60,3 $\pm 5,79$

Работнички по обслужа с трудов стаж над 10 години

вторник		сряда		четвъртък	
I	II	I	II	I	II
23,6 $\pm 5,81$	27,2 $\pm 1,36$	29,2 $\pm 5,23$	34,2 $\pm 2,29$	34,4 $\pm 4,60$	40,2 $\pm 5,27$

I — период на вработване; II — последен работен час

Резултатите от психофизиологичните изследвания при професията машинистки и обслужа на машини с продължителен трудов стаж показват, че специфичните особености на труда им нямат съществено влияние върху функционалното им състояние на сърдечно-съдовата и нервната система. По-значими фактори за достоверни изменения в психофизиологичното състояние на организма биха могли да се установят от влиянието на факторите на работната среда, характерни за тютюневата промишленост. Това са прегряващият микроклимат през летния сезон, шумът със стойност над пределно допустимите норми, запрашенност, нерационалният режим на труд и почивка, незадоволителните производствено-битови условия. В подкрепа на това становище са и резултатите от изследванията на Спринчан, Г. К. (2), както и от редица наши проучвания в тютюневата промишленост за измененията на работоспособността и продуктивността, при които водещ фактор се оказва техническата изправност на машините, тяхното съответствие със съвременните изисквания на техниката и ергономията и субективният фактор с неговата квалификация.

ЛИТЕРАТУРА

- Смирнов, Е., Справочник по НОТ, С, 1978.
- Спринчан, Г. К., Гигиена труда на механизированных табаководческих комплексах. Гиг. труда и проф. забол., 1978, 8, с. 20—23.
- Татарадзе, Р. А., Разпространенность артериальной гипертонии среди работников та-

бачной промышленности. Гиг. труда и проф. забол., 1982, 1, с. 46—48. 4. K h a l e g u e, A., Performance and strain in shortcycled repetitive work. „Int. Arch. Occup. environm. Heth“. 1981, 48 № 4, p. 309—317.

PSYCHOPHYSIOLOGICAL STUDY OF TOBACCO INDUSTRY WORKERS IN DEPENDENCE ON THEIR LENGTH OF SERVICE

R. Bankovska, N. Minkova

A study of 20 women-workers from tobacco production — machinist and machine attendants with length of service up to 3 years and more than 10 years was performed. The functional changes in the cardio-vascular and nervous systems were traced out in field conditions, in the course of 3 working days, during the period of getting into work and in the last working hour of the working shift.

The results obtained showed that the length of service had not a significant effect upon the functional state of cardio-vascular and nervous systems

СЪОБЩЕНИЕ

С цел да се улеснят връзките между авторите на отделните публикации в списанието, необходимо е запад пред в постъпилите за отпечатване материали да се вписва и точното название на института, в който работи авторът.

Политическа психология

МОТИВАЦИЯТА НА ПОЛИТИЧЕСКОТО ПОВЕДЕНИЕ КАТО ПРЕДМЕТ НА ПСИХОЛОГИЯТА НА ПОЛИТИКАТА

В. П. КОЯГИН — СССР

Проблемът за детерминациите на политическото поведение в рамките на конкретната, приложната социология и в социалната психология през последното десетилетие все повече привлича вниманието на марксистките изследователи. Интересът към този проблем е обусловен, от една страна, от сложността на процесите и явленията, характеризиращи политическото съзнание и поведението на хората в условията на съвременната действителност и, от друга страна, от разбирането, че научният анализ на политическия живот на обществото не може да се ограничи само с описание на хода на политическите събития и изясняването на общите исторически закономерности в развитието на политическите отношения. Той трябва да включва в себе си и изучаването на мотивите на политическото поведение на личността, на класите и социалните групи в конкретните обществено-политически ситуации.

Известните положения на историческия материализъм за определящото въздействие на общественото битие върху общественото съзнание и за относителната независимост на общественото съзнание от общественото битие органически се връзват с изследването на мотивацията на политическото поведение, с изясняването на конкретните психологически механизми, посредством които социалните условия в живота на хората (в широк смисъл, т. е. включвайки и елементите на надстройката), детерминират тяхното политическо съзнание, актуализиращо се в политическото им поведение. Изучаването на мотивите на политическото поведение, а така също на психическите механизми на тяхното формиране и актуализация в конкретните исторически условия според нас е основна задача на марксистката психология на политиката.

В теоретико-методологическата трактовка на проблема за мотивациите на политическото поведение съществува рязко разграничаване между марксистката и буржоазната психология на политиката. Ако в марксистките изследвания на политическото поведение анализът на неговите мотиви се явява важна съставна част, но съвсем не като единствена цел на изследването, тъй като самите мотиви се нуждаят от обяснение във връзка с въздействието на социалните условия върху съзнанието на хората, то в изследванията на буржоазните социолози мотивите на политическото поведение се извеждат или непосредствено от абстрактната психологическа природа на човека, или сферата на тяхната социална обусловеност се стеснява до границите на непосредствения опит на личността и на междуличностното общуване в малките групи. И в единния, и в другия случай мотивите на политическото поведение се оказват откъснати от онези дълбоки социални влияния, които са свързани с обективното положение на класите и групите в структурата на обществените отношения.

В марксистката обществена наука съществува отдавнаща традиция в изучаването на вътрешните подбудителни сили (мотиви) на политическото поведение на личностите, класите и социалните групи на различните етапи от историята на класовата борба. Тази традиция, съответстваща на съдържанието на теорията на историческия материализъм, е заложена в произведенията на К. Маркс, Ф. Енгелс, В. И. Ленин, на техните продължители и последователи.

„За Маркс, както справедливо отбележва Г. В. Плеханов, проблемът за историята в известен смисъл е и психологически проблем.“ (1). Психологическите аспекти на класовата борба постоянно присъстват в марксовия анализ на историческия процес, помагайки да се разкрият неговите вътрешни противоречия, механизмите на взаимодействие между базата и надстройката, неравномерността в развитието на обективните и субективните фактори на революцията, ролята на стихийната и съзнателната дейност на класите, групите и отделните личности в осъществяването на социалните преобразувания. Включването на психологическите фактори е дало възможност на Маркс да опише тези събития в цялата им вътрешна сложност и противоречивост, да определи техните обективни и субективни причини, пътя им на развитие и техните крайни резултати, т. е. да им даде научна характеристика.

Особено ярко този подход се разкрива в тези работи на Маркс, в които се анализират преломните моменти в историята –нейните революционни периоди. Такива например са работите, посветени на френската буржоазна революция от 1848 г. и Парижката Комуна – „Класовата борба във Франция от 1848 г. до 1850 г.“, „Осемнадесети брюмер на Луи Бонапарт“, „Гражданската война във Франция“. Четейки тези работи, ние се убеждаваме, че всестранният анализ на общественото битие на класите и групите, на техния политически опит от миналото и настоящето, на основните черти на тяхната психика и съзнание дава верният ключ към разбирането на съдържанието и динамиката на мотивите на политическото им поведение във всеки отделен исторически момент. При това различните страни на социалното битие и опитът на хората пораждат в тяхното съзнание различни по своята насоченост, дълбочина и продължителност на действието мотиви, които се намират в сложно взаимодействие помежду си, често реализирани се в противоречиви форми на политическо поведение.

Например стремежът към бесразделно политическо господство, станал доминиращ мотив на политическото поведение на едната буржоазия в средата на XIX в. и заставящ я да сплотява своите редици пред лицето на революционните искания на пролетариата и демократичната дребна буржоазия, в периода на политическо затишие остава на втори план, отстъпвайки място на борбата на противоречивите корпоративни интереси на нейните две основни фракции, представлящи поземлената собственост и финансовия капитал.

Анализирани са социално-икономическото положение на дребната буржоазия като „преходна класа“, в която взаимно се притягват интересите на двете основни класи на капиталистическото общество (2), К. Маркс убедително показва иманентно присъщата за психиката и съзнанието на дребната буржоазия противоречивост на социално-политическите стремежи и обусловената от това непосредственост на нейното политическо поведение.

Посочената традиция, заложена в теоретическото наследство на К. Маркс и Ф. Енгелс, е блестящо продължена и развита от В. И. Ленин при новите обществено-исторически условия и новите задачи на класовата борба. В. И. Ленин дава неоценим принос в разработването на проблема за субективния фактор на социалистическата революция, в анализа на особеностите на психиката и съзна-

нието на различните класи и прослойки на руското общество от края на миналия и началото на сегашния век, в изучаването на съдържанието и динамиката на обществените настроения и другите психологически фактори на политическото поведение. Като последователен диалектик, В. И. Ленин в анализа на политическото поведение на личностите, класите и групите винаги е изхождал от това, че „Идеята за детерминизма, която установява необходимостта в човешките постъпки и отхвърля глупавата басня за свободата на волята, съвсем не учишожава нито разума, нито съвестта на човека, нито оценката на неговите действия“ (3).

Разработеният от класиците на марксизма социологически подход към изследването на идейно-психологическите характеристики на класите и социалните групи, на особеностите на националната психика, на социалната типология на личността, на динамиката на обществените настроения лежи в основата и на съвременните марксистки изследвания на масовото политическо съзнание и поведение. Този подход позволява да се изясни съдържанието и социално-класовата обусловеност на мотивите на политическото поведение, които се формират като резултат от сложното взаимодействие на идейно-политическите традиции, заложени в класовата и национална политическа култура, на новия социално-политически опит на личността и групите и на политико-идеологическите концепции, разпространявани в общественото от различните политически сили.

Вече разкрити и описани в работите на класиците на марксизма, мотивите на политическото поведение на класите и социалните групи в условията на капитализма могат да се диференцират по тяхното съдържание и историческа значимост на два основни типа — дълбинни и ситуацияни. И едните, и другите имат социално-класова природа, т. е. отразяват положението на класите и групите в икономическата и социално-политическата система на буржоазното общество. Дълбинните мотиви се формират в масовото съзнание не изведнъж, а заедно със съзряването на капиталистическите обществени отношения и изострянето на класовите противоречия. Възникнали на определена степен на зрелост на капитализма под формата на настроения на недоволство, на емоционален протест, на чувство на неприязнь по отношение на класата—антагонист, тези мотиви под влияние на усвоените класови идеи придобиват по-ясно съдържание и стават водеща подбудителна сила на политическата борба. Историческата динамика на тези мотиви, тяхното „изпълване“ с идеологическо съдържание представлява въщност процеса на формиране на класовото съзнание, на превръщането на „ класата в себе си“ в „ класа за себе си“.

На първо място, анализът на този вид мотив в съзнанието на работническата класа в условията на съвременния капитализъм според нас е една от най-важните изследователски задачи на марксистката психология на политиката.

Сituационните мотиви, за разлика от дълбинните, представляват реакция на масовото съзнание на отделни, временни изменения в социално-икономическото и политическото положение на класите и групите, на едни или други конкретни събития във вътрешния или международния живот. Такива мотиви, като правило, имат конкретно съдържание („за“ или „против“ нещо) и относително малка продължителност на действие, макар че понякога се реализират в доста активни форми на политическо поведение. „Наслагвайки“ се върху дълбинните мотиви или съчетавайки се с тях, ситуациянните мотиви могат да станат мощен катализатор на политическите изяви на трудещите се маси.

Появата на такива мотиви ние наблюдаваме всеки път в периодите на икономически кризи на капитализма, на настъпление на реакцията срещу социално-икономическите и политическите права на трудещите се, на засилване на расовия

и на националния гнет, във връзка с нарастването на опасността от военни конфликти или бедствия, свързани с войната. Активизиращата роля на ситуацияните мотиви, които се „наслагват“ върху дълбинните мотиви за социално-политически протест и стават катализатори на революционния взрив се отчита и в ленинското определение на революционната ситуация.

Ярък пример за ролята на ситуацияните мотиви в активизирането на политическите изяви на трудещите се маси в условията на съвременния капитализъм е невижданият досега подем на антивоенното и антиядреното движение в развитите капиталистически страни. Едва ли мащабите, формите и интензивността на това движение могат да се обяснят само като непосредствена реакция на масовото съзнание на нарастващата опасност от ядрена война във връзка с настаняването на американските ракети в Западна Европа. Очевидно тази реакция на масовото съзнание на новата международна политическа ситуация активизира другите, дълбинните мотиви на социално недоволство и протест, които се формират в масовото съзнание на съвременния етап от общата криза на капитализма, кризата на неговата държавно-монополистична система. Така, по мнението на един от ръководителите на финландското движение на привържениците на мира Юхани Лехто, разширяването на социалния състав на движението за мир и използването на нови, активни методи на борба са свързани с отражението в масовото съзнание на дълбоката морално-политическа криза на капитализма, криза на буржоазната демокрация, в чийто условия остават неосъществени социалните стремежи и потребности на трудещите се. „Когато усещаш непосредствената опасност от войната — пише той — и виждаш как политическите ръководители само си „играят на политика“ и са неспособни да направяг нещо в действителност, остават само два изхода: или да се примериш с това положение на нещата, или да прибегнеш към извънпарламентарни методи на борба“ (4).

Изглежда всестранният и задълбочен анализ на движещите сили и на перспективите на съвременното антивоенно движение не трябва да се ограничава само с изследването на отношенията на масите към проблемите на войната и мира и на факторите, непосредствено влияещи на това отношение, а да засяга пошироки сфери на обществената психика и масовото политическо съзнание във връзка с тяхната оценка на буржоазната социално-политическа система и на съществуващото взаимодействие между дълбинните и ситуацияните мотиви на политическия протест.

Тук се проявява още един важен аспект на анализа на социално-класовите по своята природа мотиви на политическото поведение, а именно: степента на тяхната осъзнатост от самите участници в политическия процес и свързаната с това формулировка на конкретните цели на политическото поведение. И едното, и другото се осъществява чрез понятията на определена ценностна система, явяваща се важна съставна част от културата въобще и от политическата култура в частност и заедно с това предмет на идеологическата борба. Неосъзнатостта или неясното осъзнаване от класата или групата на своите истински мотиви за политическа активност, водещо до поставяне на неадекватни или недостатъчно конкретни социално-политически цели (да си припомним лозунга „Свобода, Равенство, Братство“ от епохата на Великата френска революция), свидетелства за неразвитост на политическото съзнание на класата или групата, за доминиращата роля в него на остарели представи и образи. Класически пример за действието на подобен род „иллюзорни“ мотиви е поведението на френските селяни по времето на президентските избори през 1848 г. Единодушната поддръжка,

оказана от селячеството на Луи Бонапарт, се обяснява според Маркс с „мистическа вяра“ на френските селяни в това, че „човек с името Наполеон ще им възвърне всички изгубени блага“. Тази вяра имала реални исторически корени в дейността на Наполеон I, който „заздрави и уреди условията, при които селяните безпрепятствено можеха да се ползват от току що получената френска земя и да удовлетворят своята юношеска страст към собственост.“ В средата на XIX в. тази вяра не отговаряла вече на икономическите условия на живот на селячеството, които „утвърждавали неговото робство и нищета“ и на съдържанието на политическата борба в обществото (5).

По такъв начин „илюзорните“ мотиви се явяват неадекватна ценностно-идеологическа „форма“ на истинските мотиви на социално-политическата активност на масите (отначало проявяващи се като чувства на недоволство, на неудовлетвореност, на протест срещу съществуващия ред на нещата), свързана с неразвитостта на класовите отношения, на класовата идеология, на общата културна изостаналост на трудащите се класи, а така също (което е особено характерно за съвременните условия) със сложността и вътрешната противоречивост на социално-политическата действителност на капиталистическото общество. Очевидно общото положително развитие на масовото политическо съзнание, от гледна точка на мотивацията на политическото поведение, се извършва по пътя на неговата все по-пълна рационализация (т. е. чрез усилване на мотивиращата роля на рационалните, в това число и научно-теоретическите елементи на психиката за сметка на отслабване на мотивиращата роля на чисто емоционалните реакции) и на все по-адекватно ценностно-идеологическо „оформяне“ на мотивите в категория на класовата идеология. „Обръщането към духа на миналото, както пише Маркс, е характерна черта на буржоазните революции, където масите участват стихийно. Социалистическата революция на пролетариата е възможна само при условие, че масите „скъсят с всяка суеверна почит към миналото“ и съзнателно си изяснят истинските мотиви и задачи на своята политическа борба.

Но развитието на политическото съзнание на масите не е праволинеен процес. То се затруднява от засилването на противоречивостта на самото социално битие и на противоречивостта на неговото отражение в общественото съзнание. Затова по-нататъшната разработка на проблемите на мотивацията на политическото поведение изисква задълбочен и детайлен анализ на тези процеси, които протичат в обществената психика и в масовото съзнание в съвременния етап от развитието на капитализма. Изследванията, които се провеждат в Съветския съюз в тази област с използването на социологически, социално-психологически и индивидуално-психологически подходи, засягат такива проблеми като: социално-историческа обусловеност, роля и място на различните типове политическо съзнание в мотивацията на политическото поведение в машабите на дадена страна; взаимодействието на традиционните елементи от националната политическа култура с новия социално-политически опит на работническата класа и отражението на това взаимодействие в нейното политическо поведение; социално-психологически механизми на формирането на класова психика и класово съзнание в условията на съвременния капитализъм; промените в политическото съзнание на работническата класа в развитите капиталистически страни и тяхното отражение в нейното избирателно поведение; механизми на формиране и функциониране на общественото мнение в сферата на политиката; формиране на личността на политическия деец и влияние на неговите личностни характеристики върху поведението и дейността му.

Изследвайки тези и други проблеми на обществената психика и политическото съзнание на личностите, класите, групите, нациите, съветските социолози изхождат от редица методологически предпоставки, които са важни така също и за правилната постановка на проблема за мотивацията на политическото поведение. Най-важните от тях според нас са следните:

1. Отсъствието на права и твърда зависимост на психиката, съзнанието и поведението (включително и в сферата на политиката) на индивида от обективните характеристики на неговото социално-класово положение. Звеното „нарушаващо“ тази права зависимост, са точно психиката и съзнанието на индивида, в които по принцип единакви обективни условия на социалното съществуване могат, по силата на едни или други причини, да се пречусят различно и да се въплътят в различни (често противоречиви) форми на социално поведение.

2. Макар че социалното (в това число и политическото) поведение на човека като цяло има съзнателен и целенасочен характер, намиращите се в неговата психика неосъзнати или лошо осъзнати компоненти (потребности, установки, емоционални състояния), а така също безсъзнателно действащите механизми на социално-психологическото общуване (подражание, внушение, психическо заразяване, идентификация) могат в отделни случаи да играят самостоятелна мотивираща роля, да детерминират социалното (и политическото) поведение на индивида или групата.

3. Социалното (и политическото) поведение на всеки отделен индивид не винаги и не задължително се мотивира само от социалните качества на неговата личност (социални потребности, норми, установки, ценности описателии), макар и като цяло те да имат доминираща роля. В редица случаи то може да бъде мотивирано от индивидуално-психологически черти (особености на темперамента, характера, способности и т. н.), независимо от това осъзнават ли се или не тези черти от самия индивид.

Първата методологическа предпоставка (за отсъствието на единственна връзка между обективното социално положение на индивида и неговите психика, съзнание и реално поведение) поставя проблема за емпирическото и теоретическото изследване на механизмите на отражение на обективните условия на социалното съществуване в психиката на индивида при взаимодействието на различните фактори, влияещи върху този процес (личен жизнен опит, социален опит на групата, вътрешногрупово и междугрупово общуване и т. н.). Друга страна на този проблем е преходът от психиката и съзнанието към реалното поведение, разкриването на опосредявящите този преход индивидуално-психологически, социално-психологически и идеологически механизми. Сериозен принос в разработването на тази проблематика, отнесена към политическото съзнание и поведение на работническата класа в развитите капиталистически страни, внесе Г. Г. Дилигенски, изследващ различни страни на този процес: структура и динамика на развитието на потребностите, степен на социално-психологическа общност на класата, личностна структура на обществото, типология на политическото съзнание на пролетариата, нови тенденции в неговата психика и масовото съзнание. Направените от него теоретически изводи се базират на широк емпиричен материал и като цяло се потвърждават от данните от други изследвания, направени от А. А. Галкин, К. Г. Холодковски, В. П. Йерусалимски, С. И. Василцов и други автори.

Разработването на втората и третата методологическа предпоставка — за ролята на безсъзнателните елементи на психиката и социално-психическите механизми на общуването и на включването на индивидуално-психологическите

особености на индивида в неговото политическо поведение — има съществено значение за изследването както на индивидуалните, така и на груповите и на масовите форми на политическа активност, и в частност за изследването на проблеми като: процеса на вземане на политически решения, участието или неучасието в политическия живот, динамиката на обществените настроения, формирането на общественото мнение, поведението на тълпата, разпространяването на политически слухове и т. н.

За настоящия момент е характерно разгръщането на марксистките изследвания в тази област. От по-големите работи (освен вече споменатите изследвания на общественото мнение и на личността на политическия деец) трябва да се посочи и книгата на Б. Д. Паригин за обществените настроения.

Проблемът за мотивацията на политическото поведение има различни теоретически „изходи“ — към общата и социалната психология, към историята, социологията, политологията — и неговата успешна марксистка разработка изисква съчетаване на различни подходи и на различни равнища на анализ (емпирически и теоретически) във всички посочени области.

ЛИТЕРАТУРА

1. Плеханов, Г. В., Избранные философские произведения М., 1956, т. 2 с. 170—171.
2. Маркс, К., Ф. Енгелс, Съч., т. 8, 147. 3. Ленин, В. И., Събр. съч., т. I, с. 148. 4. Тедонантажа, З. 11. 1981. 5. Маркс, К., Ф. Енгелс, Съч., т. 8, с. 205, 207. 6. Парыгин, Б. Д., Общественное настроение, М., 1966.

Невропсихология

ПРОМЕНИ В ЗРИТЕЛНИТЕ ПРЕДИЗВИКАНИ ПОТЕНЦИАЛИ НА СЛОЖНИ СТИМУЛИ В ЗАВИСИМОСТ ОТ СМИСЪЛА

Л. МАВЛОВ, С. ПОПОВ

В последните години се наблюдава засилен интерес към използването на сложни стимули в клиничната практика и експерименталните изследвания. В редица разработки са представени промените в зрителните предизвикани потенциали (ЗПП) при използване на шахматни стимули, решетки, линии, кръгове, сегменти и др. с оглед на детайлното изучаване на зрителния анализатор (6, 8—10, 14, 18, 22, 25, 28—33). Единични обаче са разработките с използването на лингвистичен материал с оглед изследване процеси на възприемане и преработка на зрителна информация. Получените резултати са осъкдни и противоречиви, което може да се обясни с редицата трудности, свързани със стимулацията и обработка на данните (7, 15, 17, 21, 23).

В настоящата работа са представени данни за промени в зрителните предизвикани потенциали в зависимост от наличието или липсата на смисъл при стимулация с думи (тип съгласна-гласна-съгласна) и подобни на думи безсмислени графични елементи.

МЕТОД

Изследвани бяха 9 здрави с нормално зрение лица на възраст 27—35 год.

EEf бе отвеждана от O_2 , O_1 , O_2 , P_3 , P_4 (рэферентен електрод — от двата mastоиди), регистрирана на енцефалограф „Alvar-RMTG“ и обработвана на лабораторен компютър PDP-12, като ЗПП бяха получавани посредством създавания от нас метод (3).

За стимулация бяха използвани изградени от точки 10 смислени и 10 безсмислени буквени (и подобни на буквени елементи) съчетания, като липсата на смисъл се получава чрез разместяване на три точки (пример — фиг. 1), без да се нарушава общият контур и площта на изображението.

Фиг. 1. Смислено и безсмислено трибукувено съчетание, различаващи се по три разместени точки, при еднаквост на контура и площта на изображението

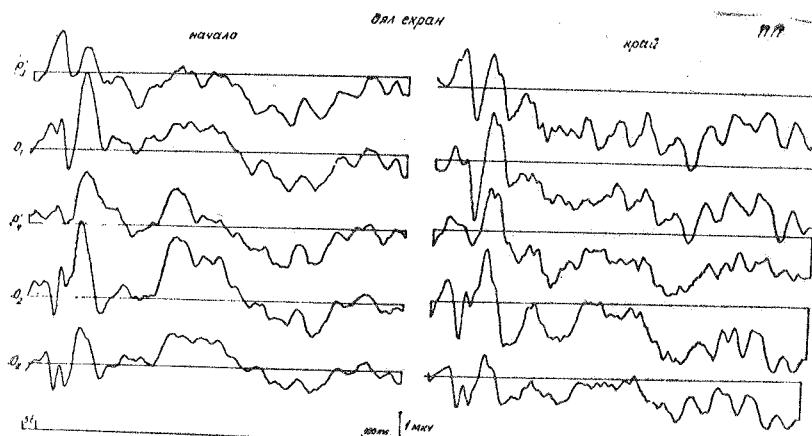
Стимулите бяха проектирани посредством конструираното устройство (2) в два размера — $4^{\circ}26' \times 9^{\circ}8'$ и $2^{\circ}26' \times 4^{\circ}43'$ на разстояние 2 м от изследваното лице върху бял еcran с размери съответно $24^{\circ}16' \times 37^{\circ}34'$ и $13^{\circ}16' \times 20^{\circ}32'$. Стимулите бяха представяни по два пъти в серия в случаен ред при междустиmulен интервал 3 и 8 сек.

Изследването бе провеждано в звукоизолирано и затъмнено помещение при следната последователност: I серия — подаване на светлинни стимули с размерите на екрана; II серия — подаване на светлинни стимули с размерите на екрана и изображение на стимулите; III серия — както II с инструкция за бърза асоциация при възможност; IV серия — както II, обаче само с един смислен и един безсмислен стимул, повтаряни многократно; V серия — идентична на I серия (за сравнение).

РЕЗУЛТАТИ

При всички изследвани лица при всички серии бяха регистрирани отчетливи ЗПП. При стимулация с бял экран (серии I и V) не бяха регистрирани значими различия в отделните компоненти на ЗПП в началото и в края на експеримента (фиг. 2).

В конфигурацията на ЗПП на смислени и безсмислени стимули при всички изследвани лица (серия II—IV) не бе наблюдавана значима промяна в латент-

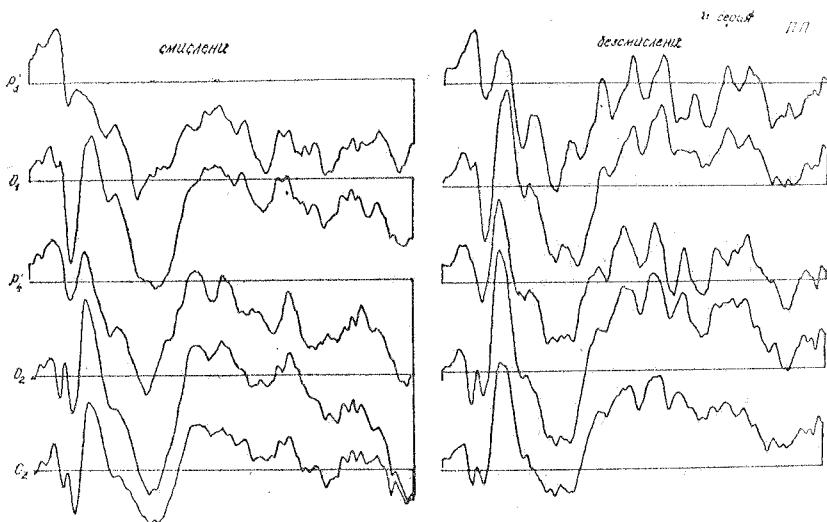
Фиг. 2. Зрителните предизвикани потенциали при стимулация с бял экран (серии I и V) показват единственост в началото и в края на експеримента. Не се установява негативен късен компонент

ността на компонентите до 150 мс, докато за следващия го позитивен компонент с лат. около 200 мс бе наблюдавано почти заличаване на конфигурацията с преход към ясно изразения високоамплитуден компонент P_{300} .

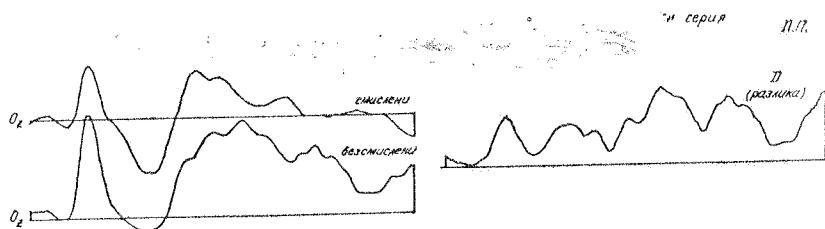
Отчетливи различия в ЗПП на смислени и безсмислени стимули бяха регистрирани по отношение на бавния негативен компонент в конфигурацията на ЗПП след 300 мс в серии II и III. Този компонент е по-ясно изразен в ЗПП на безсмислени стимули в серия III (фиг. 3 и 4).

При неколкократното представяне на серийте разликите между ЗПП на смислени и безсмислени стимули по отношение на този негативен компонент се заличават (фиг. 5). Във всички серии бе наблюдавана общая тенденция за по-високоамплитудни ЗПП на безсмислени стимули в сравнение с тези на смислените, по-ясно изразени в O_1 и O_2 отколкото в O_z . Във всички серии, при всички случаи при

сравнение на ЗПП на бял еcran със ЗПП на симулени и безсмислени стимули се наблюдават по-високоамплитудни отговори на последните. При многократно повторение на един и същ стимул ЗПП приличат по конфигурация, латентност и амплитуда на ЗПП на бял еcran, като в някои случаи се регистрира и вълна P_{300} .

Фиг. 3. Зрителни предизвикани потенциали при стимулация със симулени и безсмислени трибуквени съчетания (серия II). Установява се негативен късен компонент, по-изразен при безсмислени съчетания

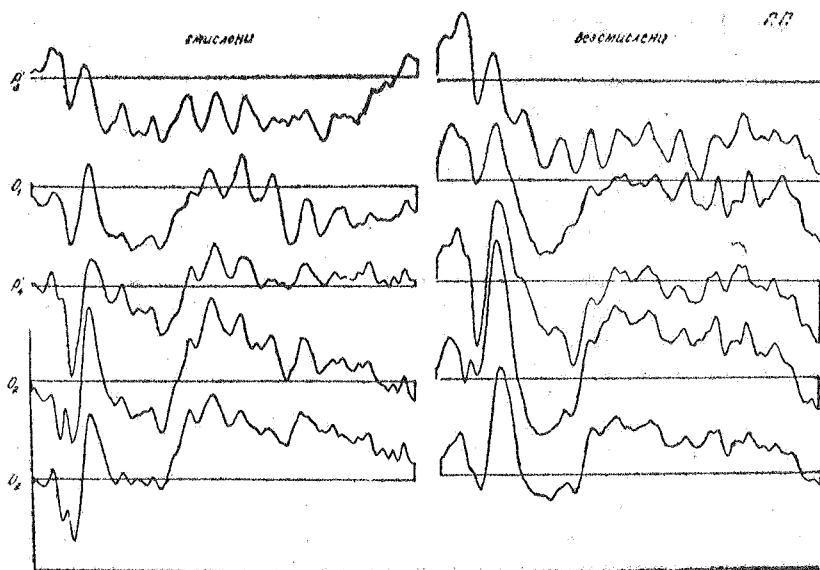

Фиг. 4. Зрителни предизвикани потенциали при стимулация със симулени и безсмислени трибуквени съчетания и инструкция за бърза асоциация на съответна дума (серия III). Негативният късен компонент е особено силно проявен при безсмислени съчетания.

ОБСЪЖДАНЕ

Най-съществената находка от представените изследвания чрез ЗПП е появата при определени условия на бавен негативен компонент между 350 и 600 мс. Този компонент бе получаван от нас и в предишни изследвания със слухови стимули при постановка, аналогична на настоящата. Наличието на цитираната късна негативна вълна в слуховите предизвикани потенциали (СПП) бе докладвано от единия от нас през 1977 г. (27), а по-подробната ѝ интерпретация и взаимоотно-

шенията с други бавни негативни вълни (CNV) бяха публикувани през 1978 и 1979 г. (4, 5). Ние означихме този късен негативен компонент с буквите NLC (т. е. Negative Late Component). По-късно, подобен бавен негативен компонент между 300 и 600 мс бе съобщен и от други автори при ЗПП (21, 26, 15) и бе означаван като N400.

Фиг. 5. Зрителни предизвикани потенциали при многократно повторяне на едно смислено и едно безсмислено трибуквено съчетание (серия IV). Разликата между смислени и безсмислени съчетания се заличава, а негативният късен компонент изчезва, подобно на стимулацията с бял экран

Резултатите от сегашните наши изследвания със ЗПП са аналогични на предишните със СПП.

При стимулация с елементарен безструктурен светлинен стимул (бял екран) NLC не се регистрира. (Сравни липсата на NLC при слухова стимулация с чисти тонове).

При представяне на вербални стимули (трибуквени думи или трибуквени безсмислени съчетания) при много от изследваните лица се проявява добре изразен NLC. За редовната му појава играе роля доколко лицето активно се стреми да разбере смисъла на стимулите. Трябва да подчертаем, че NLC бе закономерно и значимо по-голям при безсмислените графемни съчетания в сравнение със смислените. Тази находка е в съгласие с резултатите от по-ранните ни изследвания със СПП, където безсмислените трифонемни съчетания също предизвикваха по-силна изява на NLC.

Трябва да се изтъкне също, че в постановката с многократно повторяне на две трибуквени съчетания (едно смислено и едно безсмислено) NLC не се появява в ЗПП и между предизвиканите отговори на смисления и безсмисления стимул липсват различия.

Накрая, когато инструкцията изисква от лицето да намери бързо някаква дума-асоциация след представянето на думата-стимул, ние регистрирахме най-силно изразен NLC.

За отбележване е, че NLC се проявява само при представяне на вербалните стимули, въпреки че тогава общата осветеност намалява от черните точки, изграждащи стимулите, в сравнение с белия экран. Едва ли тези разлики отразяват просто повишения контраст, защото, както видяхме, ЗПП при многократно повторяне на един и същ смислен и безсмислен стимул не само не се различават помежду си, но не показват значими разлики и в сравнение със ЗПП на бял экран.

От друга страна, установените значими разлики в ЗПП при представяне на смислен и безсмислен материал също не могат да се обяснят с промени във физическите параметри на стимула. Както е известно, многократното повторение довежда до изява на различия, които са зависими от физическите параметри, докато различията, дължащи се на смисловите разлики, изчезват. В настоящата работа обаче бе приложен и разработеният от нас метод за получаване на предизвикани потенциали, без многократно повторение на един и същ стимул за търсение на промени в ЗПП в зависимост от наличието или липсата на смисъл (3). Основното предимство на метода е, че липсата на смисъл при него се получава чрез разместяване само на три точки (при изображение, състоящо се от 75—80 точки), което не води до промяна във физическите параметри на стимула (контур и площ на изображението, съотношение черно—бяло, обща осветеност).

Какво е тогава обяснението на посочените факти и каква е природата на NLC?

Късните компоненти на предизвиканите потенциали, които са зависими от възприемането на сложни стимули и необходимостта от решаване на определена задача (т. нар. „потенциали, свързани със събития“ — „event-related potentials“) се интерпретират съвсем различно от различните автори. Изтьквани са като израз на преработка на сензорна информация (34), селективно внимание (20), емоция (24), мотивация (19), паметово издиране (16), араузал (35), очакване (36), подготовка за отговор (11, 12, 13) и много други.

Някои автори (21, 15) считат, че N400 (т. е. NLC) отразява процеса на специфична семантична преработка на лингвистичен материал. Kutas и Hillyard (1980) аргументират това становище от факта, че в техните изследвания N400 се явява, когато последната дума от едно 7-словно изречение е семантично неадекватна за предходния контекст. Ако обаче последната дума е само физически неадекватна (напечатана с по-едри букви), но семантично е подходяща, тогава N400 не се явява. Освен това тези автори смятат, че N400, подобно на P300, е свързана с вероятностно прогнозиране, при което се явява неочекван изненадващ стимул, но че за разлика от P300, N400 отразява специфично само семантичното несъвпадение с очакван вербален стимул.

Подобна интерпретация на описания негативен компонент правят и Fischler et al. (1983), като детализират дори отражението на отделните последователни етапи на езикова семантична преработка. Те използват като стимули кратки изречения, които са положителни или отрицателни, но същевременно биват или семантично/верни, или неверни. Авторите установяват, че по-дълги латенции и по-изразен късен негативен компонент се получава, когато изреченията са положителни-верни и отрицателни-верни, в сравнение с комбинациите положителни-верни с отрицателни-неверни.

От друга страна, някои автори, използващи вербален материал, въобще не установяват късен негативен, а напротив — късен позитивен компонент. Напри-

мер Goto et al. (1980) представят двойки от японски думи, разделени от вариращ брой безсмислени стимули, съставени от случайно пръснати точки. Изисква се да се преценят дали втората дума е неутрална, антонимна или идентична на първата. Използвани са думи с два вида японско писмо — фонетично, сричково (Кана) и иероглифно, с цели лексикални морфеми (Канджи). И за двета вида писмени символи авторите установяват след втората дума изразен Р 650, но за Кана той е по-голям в лявата хемисфера, а за Канджи — в дясната. Те смятат, че Р 650 отразява семантична преработка, която за Кана се извършва от лявата хемисфера, а за Канджи от дясната.

Както се вижда, цитираните автори, описващи N 400 (NLC), използват като стимули цели свързани изречения и отчитат NLC като проява на семантично несъответствие в рамките на цялостния контекст. Има изследвания обаче, които показват, че NLC се явява и при постановки, при които въобще липсва контекстна свързаност между думите, тъй като те не се обединяват в изречения. Така в изследването на Polich et al. (1981) се предявяват изолирани съществителни от една и съща категория (животни). Авторите установяват, че когато последната дума е съществително от друга категория, се получава негативна вълна много подобна на тази, която се причинява от семантично неподходяща последна дума за контекста на дадено изречение. Разбира се, при тази постановка конкретната дума от представяната категория не може да се прогнозира, а единствено може да се очаква нейната принадлежност към същата постоянна категория. При цитираните наши изследвания обаче трифонемните и триграфемните съчетания (смислени и безсмислени) нямат нито контекстна зависимост в свързано изречение, нито категориално единство. Следователно тук не може да се прогнозира нито конкретна дума, която е по-вероятно да следва, нито дори принадлежността на следващата дума към определена категория. При това изследваните лица са предупредени, че част от стимулите ще бъдат значими думи, а друга част — безсмислени буквосъчетания, така че появлата им не е неочеквана и изненадваща. Същевременно преработката и осмыслиянето на една добре позната трибуквена дума, от една страна, и търсенето на смисъл в едно безсмислено трибуквено съчетание, от друга страна, не са еднакво трудни задачи. Във втория случай активната преработка ще продължава, докато лицето вземе окончателно решение, че това съчетание наистина не означава нищо.

И накрая, най-трудната задача е налице, когато от лицето се изисква да намери дума-асоциация, изхождайки от думата-стимул. За това е необходимо най-напред да се определи и осъзнае смисълът на думата-стимул, а след това да се извлече от паметта подходяща дума-асоциация.

Поради изложените особености на нашата постановка ние смятаме, че NLC едва ли е свързана с процес на вероятностно прогнозиране. Ние считаме, както изложихме в наши предишни публикации (4, 5), че NLC отразява удължаване на стимулната преработка, когато има известни затруднения за по-бързо и автоматизирано вземане на решение. Така става ясно защо безсмислennите графемни или фонемни съчетания водят до по-изразена поява на NLC, отколкото смислени съчетания с аналогични физически параметри. Става разбирамо също така защо изискването за намиране на дума-асоциация предизвиква най-силно проявяване на този късен негативен компонент. Вероятно NLC е израз на работна активация на мозъчния тонус, който повишава нивото на внимание при затруднена преработка с отлагане на окончателното решение. Едва след приключване на преработката и вземането на окончателно решение активираният мозъчен тонус спада до изходното си равнище.

В заключение, бихме изтъкнали, че създадената и прилагана от нас методика разширява възможностите за изследване на ЗПП, особено на техните късни компоненти, които се смята, че са свързани с висши корови функции, като възприемането и преработката на информация. При тази методика се постига максимално ограничаване на възможните грешки, свързани с промени във физическите параметри на стимулите, макар че последните, както сочат редица изследвания, се отразяват предимно върху ранните компоненти на ЗПП.

ЛИТЕРАТУРА

1. Попов, С., Характеристика на мозъчната електрическа активност при вербална стимулация. В сб.: Строеж и функции на мозъка, т. 2, София, Изд. БАН, 1979, стр. 223—239.
2. Попов, С., Чавдаров Д., Устройство за получаване на сложни светлинни стимули с определени параметри. Рационализация, рег. № 349/1981 г. — МА.
3. Попов С., Чавдаров Д., Метод за получаване на предизвикани потенциали без многократно повторение на един и същ стимул. Рационализация, рег. № 350/1981 г. — МА.
4. Попов, С., Мавлов Л., Влияние на некои интелектуални дейности върху мозъчната електрическа активност. Психология, 1978, 6(3), 197—204.
5. Попов С., Мавлов Л., Слуховые вызванные ответы на смысловые и бессмысличные вербальные стимулы. Физиология человека, 1979, 5(4), 634—640.
6. Albrecht D. G., Valois R. L., Thorpe L. G., Visual cortical neurons: Are bars or gratings the optimal stimuli? Science, 1980, 207(4), 88—90.
7. Bentin S., Feinsod M., Hemispheric asymmetry for word perception: Behavioral and ERP evidence. Psychophysiology, 1983, 20(5), 489—497.
8. Blumenthal, L. D., Halliday A. M., Hemisphere contributions to the composition of the pattern-evoked potential waveform. Experim. Brain Res., 1979, 36, 53—69.
9. Camisa J., Bodis-Wolner I., Stimulus parameters and visual evoked potential diagnosis. Ann. New York Acad. Sci., 1982, 388, 645—647.
10. Celestia, G., Steady-state and transient visual evoked potentials in clinical practice. Ann. New York Acad. Sci., 1982, 388, 290—305.
11. Decke L., Functional significance of cerebral potentials preceding voluntary movement. In: Multidisciplinary perspectives in event-related potential research. (D. Otto, ed.). Washington, DC; Environmental Protection Agency (publication EPA-600/9-77-043), 1977, pp. 87—92.
12. Desmedt J. E., Debecker J., Wave form and neural mechanisms of the decision P350 elicited without prestimulus CNV or readiness potential in random sequences of near threshold auditory clicks and finger stimuli. EEG Clin Neurophysiol, 1979, 47(6), 648—670.
13. Desmedt J. E., Debecker J., Slow potential shifts and decision P350 interactions in tasks with random sequences of near threshold clicks and finger stimuli delivered at regular intervals. EEG Clin. Neurophysiol, 1979, 47(6), 671—679.
14. Dienker, H. C., Visuell evozierte kortikale Potentiale. In: Evozierte Potentiale. (M. Stöhr, J. Dichgans, H. C. Dienker, U. W. Buettner, eds.). Springer-Verlag, 1982, p. 264.
15. Fischer, I., Bloom, P. A., Childers D. G., Roucos S. E., Perry N. W., Brain potentials related to stages of sentence verification. Psychophysiology, 1983, 20(4), 400—409.
16. Gomer, F. E., Spicuzza R. J., O'Donnell R. P., Evoked potential correlates of visual item recognition during memory scanning tasks. Physiological Psychology, 1976, 4, 61—65.
17. Goto, H., Adachi T., Utsunomiya T., Chen I. C., Late positive component (LPC) during semantic information processing in Kanji and Kana words. In: Evoked Potentials (C. Barber, ed.). MTP Press, Ltd., 1980, pp. 497—503.
18. Halliday, A. M., Barrett G., Carroll W. M., Kriss S. A., Problem in defining the normal limits of the visual evoked potential. In: Advances in neurology, vol. 32; Clinical application of evoked potentials in neurology. (J. Courjon, F. Mauquiere, M. Revol, eds.). N.Y., Raven Press, 1982.
19. Hassler, R., Brain mechanisms of intention and attention with introductory remarks on their volitional processes. In: Progress Brain Res., vol. 54. N. Y., Elsevier, 1980, pp. 585—614.
20. Hilliard S., Kutash M., Electrophysiology of cognitive processing. Ann. Rev. Psychol., 1983, 34, 33—61.
21. Kutash, M., Hilliard S. A., Reading senseless sentences: Brain potentials reflect semantic incongruity. Science, 1980, 207(11), 203—205.
22. Lennerstrand, G., Jakobson P., Visual evoked potentials to binocular stimulation with disparate patterns. Acta Ophtalmologica, 1982, 60, 373—385.
23. Linke, D. B., Renter B., Shikata A., Shikata Y., „P300“ und „N400“ bei semantischer Information. Pentsche EEG gesellschaft-27. Jahrestagung (1982). Autorenkete der Vorträge, s. 72.
24. McCormick, W. C., Some sensory and cognitive aspects of ERPs: A review. In: Progress Brain Res., vol. 54. N. V., Elsevier, 1980, pp. 261—278.
25. Petty, H. M., Donovan W. I., Moore R. K., Dixon W. B., Riggs L. A., Changes in the human visually evoked cortical potentials in response to chromatic modulation of a sinusoidal grating. Vision Res., 1982, 22, 745—755.
26. Polich, J., Va-

nasse L., Donchin E., Category expectancy and the N200. Psychophysiology, 1981, 18, 142. (Abstract). 27. Popov, S., Influence of semantic and acoustic parameters of verbal stimuli on brain activity. 9th International Congress of Electroencephalography and Clinical Neurophysiology, Amsterdam, 1977. Abstr. in: EEG Clin. Neurophysiol., 1977, 43(4), 562 (422). 28. Raatli, F., Radial spatial patterns and multifrequency temporal patterns: Possible clinical applications. Ann. New York Acad. Sci., 1982, 388, 651—656. 29. Regan, D., Electrical responses evoked from the human brain. Scientific American, 1979, 241(6), 109—117. 30. Shamm, N. A., Cantor, B. R., Age-dependent changes in the latency of the pattern visual evoked potential. EEG Clin. Neurophysiol., 1980, 48, 237—241. 31. Sokol, S., Problems of stimulus control in the measurement of peak latency of the pattern visual evoked potential. Ann. New York Acad. Sci., 1982, 388, 657—661. 32. Spekreijse, H., Pattern-evoked potentials: Principles, methodology and phenomenology. In: Evoked Potentials. (C. Barber, ed.). MTP Press Ltd., 1980, pp. 55—74. 33. Stockard, I. J., Hughes, J. F., Sharbrough, F. W., Visually evoked potentials to electronic pattern reversal: Latency variations with gender, age, and technical factors. Amer. J. EEG Technol., 1979, 19, 171—204. 34. Sutton, S., Tueting, P., Zubin, J., John, E. R., Information delivery and the sensory evoked potentials. Science, 1967, 155, 1436—1439. 35. Teixeira, J. J., Savignano-Bowman, J., Meinbrech, D., Contingent negative variation and the distraction-arousal hypothesis. EEG Clin. Neurophysiol., 1976, 41(3), 277—286. 36. Walter, W. G., Cooper, R., Aldridge, V. J., McCallum, W. C., Winter, A. L., Contingent negative variation: An electrical sign of sensory-motor association and expectancy in the human brain. Nature (Lond.), 1964, 203, 380—384.

CHANGES IN VISUAL EVOKED POTENTIALS TO COMPLEX STIMULI DEPENDING ON THE MEANINGFULNESS

L. Maylov, S. Popov

Visual evoked potentials (VEPs) to white screen and to semantic and non-semantic verbal stimuli were investigated. The stimuli are built up of dots so that a semantic stimulus turns into a non-semantic one by transposing of dots but without changing any physical parameter of the figure.

Clear VEPs were obtained in all cases. A negative late component (NLC) was recorded after 300 ms in VEPs to both verbal stimuli — semantic and non-semantic. The NLC was more pronounced when the stimuli were non-semantic, and depended strongly on the type of the task. These data are in agreement with the previous results obtained by the authors in auditory evoked potentials.

This component (NLC), in contrast to other authors, is interpreted here as a manifestation of a non-specific brain activation while solving more difficult tasks.

Медицинска психология

ОСОБЕНОСТИ НА ИНТЕЛЕКТУАЛНОТО СЪСТОЯНИЕ ПРИ ДЕЦА С ВРОДЕНИ СЪРДЕЧНИ ПОРОЦИ

P. АРНАУДОВА, Р. ВАСИЛЕВА, Л. МАНДАЛОВА

През последните две десетилетия се проявява значителен интерес към нервно-психичните нарушения и особености в психичното развитие на болни с вродени сърдечни пороци.

Изучаването на промените в психиката и поведението при вродени сърдечни пороци у деца от ранна детска и училищна възраст е най-слабо застъпено в литературата. Изследванията са на-

сочени предимно към установяване на интелектуалното ниво (Finley, 1974 и сътрудници, Wag-
нег и сътрудници, 1977). Съветските автори Я. А. Бендесей, С. М. Морозов, В. А. Скулин, 1980
изучават особеностите на паметта, вниманието и мисленето на деца с вродени сърдечни пороци
и установяват слаба концентрация на вниманието, намалени възможности за умствена работа,
забавен психичен темп.

Цел на нашето проучване са особеностите на вниманието, непосредственото слухово за-
паметяване и мисловната дейност на деца с вродени сърдечни пороци от училищна възраст
(9—14-годишни).

Задачи на проучването са:

1. Да се проследи влиянието на болестното състояние върху устойчивостта и съсредоточе-
ността на вниманието.
2. Да се направи характеристика на непосредственото слухово запаметяване.
3. Да се установят възможностите на деца с вродени сърдечни пороци за аналитико-син-
тетическо мислене.

МАТЕРИАЛ И МЕТОДИКА

Изследвани са 40 деца с вродени сърдечни пороци на лечение в Института по педиатрия —
Банкя. Обучават се по програмата на санаториалните училища (преди това са обучавани в ма-
сови училища). По вида на порока са разпределени в 3 основни групи: I група — вроден сър-
дечен порок без шънт — 14 деца; II група — 13 деца с ляво-десен шънт и III група — 13 де-
ца с дясно-ляв шънт. Пет от децата са сърдечно оперирани с продължителност на наблюде-
нието от 2 до 3 години след операцията.

На всички изследвани деца е оценено нивото на интелектуално развитие по метода на Стан-
форд—Бине—Българска адаптация от Г. Пиръев 1973 година. Вниманието е изследвано по ме-
тода на Пиерон—Розер, непосредственото слухово запаметяване по метода на А. Р. Лурия —
заучаване на 10 думи, а мисленето — по метода на В. М. Бехтерев — сравнение на понятия.

РЕЗУЛТАТИ И ОБСЪЖДАНЕ

Средните стойности на интелектуалния квотиент на изследваните от нас деца попада в
долните граници на нормата, като при I група той е $95,25 \pm 11,76$; II група $94 \pm 12,42$; III група
 $95,75 \pm 13,25$. Пет от изследванието деца са с JQ от 71 до 86 и едно дете — с JQ — 68.

При изследване на вниманието се установи, че то е най-съсредоточено и устойчиво при де-
цата без шънт. Те извършват предложената работа за 3 мин. и 34 сек. (при норма — 2 мин.) и допускат 2,10 грешки. Децата с ляво-десен шънт се справят със задачата по-бързо — 2 мин. 34, но допускат средно 3 грешки, а децата с дясно-ляв шънт имат два пъти по-удължено време на
реакцията — 3 мин. 58 сек., при допускане на 5 грешки. Явно е, че при сърдечен порок с дясно-
ляв шънт възможността за продължително, активно извършване на умствена работа съсредото-
чено е затруднена.

Наличието на удължено време за работа и увеличен брой грешки подчертава бързото на-
стъпване на умора. Вниманието е неустойчиво, особено към края на експеримента.

Децата с вродени сърдечни пороци значително се затрудняват при заучаване на логиче-
ски несъвързан текст. Нашите резултати показват, че и при трите наблюдавани болестни състоя-
ния възможностите за съхраняване на информация са намалени. От децата без шънт само 20%
са в състояние да възпроизведат 10 думи до петото повторение на набора, т. е. възрастовата
корма. От децата с ляво-десен шънт 23% се справят със задачата, а от децата с дясно-ляв шънт
само 16%. И тук проличава, че дясно-левият шънт сериозно засяга мнестичната сфера. Някои от
децата в тази група (25%) не могат да възпроизведат точно заучаваните думи и след десет повто-
рения. Това вероятно би могло да се обясни с намалената оксигенизация при вродените сър-
дечни пороци, която е най-силно изразена при децата с дясно-ляв шънт.

Прави впечатление, че при запазено (в долните граници на нормата) интелектуално развитие
непосредственото слухово запаметяване при вродените сърдечни пороци се оказва значително
засегнато.

Изследването на мисленето чрез сравнение на понятия разкрива способността на болните
да анализират, синтезират, обобщават. Намирането на съществената прилика между сравнява-
щите понятия е показателно за наличие на логическо мислене, в резултат от което се достига до
обобщение от по-висши порядък (видов, родов признак). Изтъкването само на разликата между
сравняваните понятия е показателно за наличие предимно само на анализ, без достигане до
обобщения от по-висши порядък, т. е. това е мислене на значително по-ниско ниво, характерно
за ранна училищна възраст.

При нашите изследвания се установи, че по-голям процент от децата с вродени сърдечни пороци посочват разликите при сравнение на двойки понятия (фиг. 1). Правилният отговор за разлика дават 97,8% от децата без шънт, 88,3% от децата с ляво десен шънт и 85,5% от децата с дясно ляв шънт. Явно е, че дори с тази елементарна мисловна операция статистически значимо ($P < 0,05$) най-добре се справят децата без шънт, следвани от тези с ляво десен шънт и на последно място са децата с дясно ляв шънт. Обобщенията от по-висши порядък, т. е. разкриване на съществените прилики между сравняваните двойки понятия е значимо затруднено. С тази по-сложна задача се справят успешно 71,1% от децата с вроден сърдечен порок, без шънт, 48,3% от децата с ляво десен шънт и 56,4% от тези с дясно ляв шънт.

Изложените резултати относно способността на децата с вродени сърдечни пороци да сравняват понятията, като изтъват техните прилики и разлики, показват, че мисленето на децата с ляво десен и дясно ляв шънт е предимно конкретно, обрасно (резултатите на двете групи са без статистически значими разлики по между си).

Правилните отговори при изтъкване на прилики между сравняваните понятия са статистически значими по-малко ($P < 0,001$), отколкото правилните отговори при изтъкване на разлика. При изследване на мисленето изтъква фактът, че децата с вроден сърдечен порок без шънт по своите способности да мислят логично се спявят добре (в граници на възрастовите норми).

ИЗВОДИ:

1. Деца с вродени сърдечни пороци са с интелектуално развитие в долни граници на нормата (JQ средно $94,95 \pm 12,42$, 13,25).

2. Вниманието им (в зависимост от вида на порока) е с различна по степен неустойчивост.

- a) най-устойчиво и съсредоточено е вниманието на децата с вроден сърдечен порок, без шънт.

- b) децата с ляво-десен шънт допускат повече грешки при запазено (в граници на нормата) време за извършване на предложената работа.

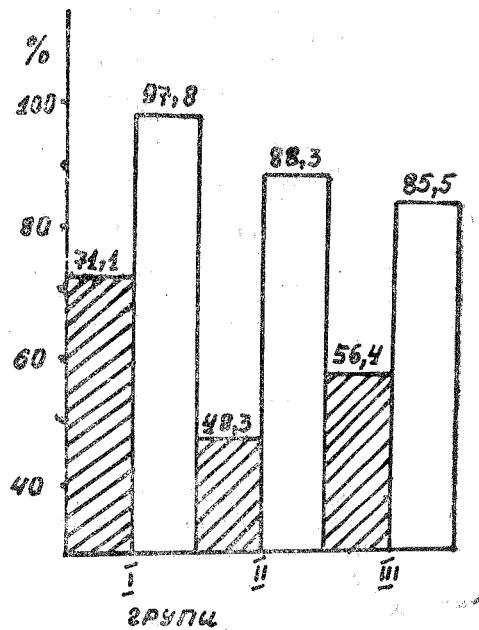
- b) децата с дясно-лев шънт извършват предложената работа два пъти по-бавно и допускат два пъти повече грешки.

3. Непосредственото слухово запаметяване при децата с вродени сърдечни пороци е значимо засегнато от болестния процес. Успешно се спрятят със задачата 20% от децата без шънт; 23% от децата с ляво-десен шънт и 16% от децата с дясно-лев шънт.

4. Мисленето на наблюдаваните от нас деца с вродени сърдечни пороци в по-голям процент от случаите е конкретно-обрасно. До обобщенията от висши порядък достигат: 71,1% от децата без шънт; 48,3% от тези с ляво-десен шънт и 56,4% от децата с дясно-лев шънт.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бен десей, Я. А., С. М. Морозов, В. А. Скулин, Кардиология, 6 том XX 1980.
2. Finley, K. H., Buse, St. Popper, R. W. Honzlin M. P. Collort, D. Riges, N., Intellectual Functioning of children with Tetralogy of Fallot. Infusion of open-heart Surgery Earlier Palliative operation I. Pediatr. 1974, 85, 3, 318—323.
3. Wagner, Eggers, K. D.H., Pfleider M., Kinderärzte Prax. 1977, 45, N11 501—508.

Фиг. 1. Правилни отговори за разлика и прилика (в %)
заштрихованите колони — прилика, белите — разлика

SOME PARTICULARITIES OF THE INTELLECTUAL STATE OF CHILDREN WITH CONGENITAL VALVULAR DISEASE

R. Arnaoudova, R. Vasileva, L. Mandalova

The particularities of attention, immediate auditory memory, and thinking activity in children with congenital valvular disease, in school age, are studied.

Fourty children patients from Pediatric Institute in Bankya were investigated. According to the form of the disease they were divided into 3 groups:

It was established that IQ in all Ss was within the lower limits of the norm ($94,95 \pm 13,25$). Attention (in dependence on the kind of the valvular disease) was with different degree of instability.

The immediate auditory memory was found to be significantly affected in all children which is interpreted as a result of the lowered oxygenization at congenital valvular diseases leading to rapid development of astenia.

The children with congenital valvular diseases investigated had mainly concrete imagery-based thinking.

ПСИХОВАЛЕОЛОГИЯ — НАУКА ЗА ПСИХИЧНОТО ЗДРАВЕ

ВАСИЛ МИЛЕВ

Психовалеологията е подразделение, основен съставен елемент на валеологията.¹ Психовалеология и соматовалеология са съответно науки или учения за психичното и телесното здраве.

Предметът на психовалеологията е психичното здраве на индивида и на народа.

Задачите на психовалеологията са да изучи факторите и предпоставките за развитието и формирането на неговите компоненти и тяхното значение, укрепването и предпазването от разстройства, възстановяването на разстроеното психично здраве. Освен това психовалеологията има за задача да изучава нейните взаимовръзки с други научни дисциплини и да изгражда звена и служби за психичното здраве, да подготвя специалисти-психовалеолози.

Методите на психовалеологията са генетични, психологични, педагогични, социологични, общомедицински, психиатрични, психофизиологични и др.

От задачите и методите не е трудно да се види, че психовалеологията е комплексна, интердисциплинарна наука. Тя се намира в най-непосредствени взаимовръзки с психиатрията и цялата медицинска наука и практика, с психологията и медицинската психология, с педагогиката, социологията, психофизиологията и др., т. е. с всички науки за човека.

Институциите, които се грижат за формирането и укрепването на психичното здраве, са: 1) обществото с неговата политическа и икономическа власт; 2) различните държавни органи и ведомства (Държавният съвет, Народното събрание, Правителството, МНЗ и цялото здравеопазване, Комитетът за култура, Министерството на народната просвета, Министерството на вътрешните работи и прокуратура и др.; 3) обществени организации като БКП, БЗНС, ДКМС, Отечествен фронт, Профсъюзи, в т. ч. Профсъюзът на здравните работници, Червен

¹ от лат. валео — бъди здрав, логос — наука, учение.

кръст и др.; 4) науките за човека и преди всичко психология, педагогика и психиатрия, научни учреждения, в т. ч. Институтът за здравна просвета и др. Поподразделение е ролята на психиатрията. Преди всичко тя има за задача съвместно с други специалисти да разработва и предлага стратегията и тактиката за опазване и укрепване на психичното здраве на населението, което условно се подразделя в три основни групи: 1) психично здрави, които са преобладаващата част; 2) рискови групи, т. е. психично здрави, които са застрашени или имат повишен риск за психично заболяване и 3) болни и преболедували, които са относително най-малобройната група. Една от водещите задачи на психиатрията бе изгответянето на Програма за опазване и подобряване на психичното здраве на българския народ, която бе приета през 1976 г. от Бюорото на Министерския съвет.

Понятието „здраве“ е интегрално, съставено от два основни компонента — психично и соматично здраве и представлява неимоверно сложна, многокомпонентна система. То се развива и формира върху основата на три йерархични нива — тяло, психика и личност. Състои се от разнообразни възможности за възприемане, натрупване и използване и препредаване на информация, възможности за изграждане на хармонични отношения с околните, за приспособяване (психична адаптация), за създаване на нови духовни и материални ценности, за замане на определени социални роли и позиции. Изявява се с разнообразни особености — интрапсихична хармоничност, интегрираност, уравновесеност, пластичност, динамичност, саморегулация и самоуправление, овладимост на чувства, мисли, реакции и постъпки, самоусъвършенствуване, самообучение и обучение на другите, състояние на активност и оптимална психична и телесна работоспособност, подредено поведение и пр.

Предложеното от нас определение на понятието „психично здраве“ в същност на практика означава по-пълно или по-кратко описание на обичайните структура, прояви и възможности на цялостната и нормално функционираща личност.

Факторите и предпоставките, които го обуславят и компонентите на системата психично здраве се нуждаят от отделно обсъждане. Все пак накратко ще припомним, че подразделяме основните фактори, предпоставки и компоненти условно в пет групи: 1) външна среда на човека и обществото; 2) генетична система; 3) соматична система; 4) психична система и 5) система на личността.

Индивидът, освен другите е задължен да полага всестранни грижи за своето здраве и по-конкретно за психичното си здраве. Неговите усилия следва да бъдат разпределени в три направления: грижи за условията на живот, за тялото и за духовното развитие и функциониране. Ако искаме да изучим или поне да посочим необходимите мерки и грижи в трите насоки, то би следвало да се позовем на цялата екология, на цялата профилактична медицина, в т. ч. и на превантивната (предпазна) психиатрия. В действителност превантивната психиатрия е онзи клон или раздел на психиатрията, който си поставя за задача да изучава формирането и развитието на психичното здраве и да разработва теоретични и научно-приложни психохигиенични и психопрофилактични мерки за неговото опазване.

Дейностите и грижите за психичното здраве трябва да бъдат многоаспектни. В същност в тази насока е писано много и се прави немалко. Теоретичните и практическите разработки и приложения са внушителни. В своята практическа дейност голяма част от лекарите и педагозите успешно използват част от старите и новите постижения. И все пак теоретичните проблеми и практическите дейности за психичното здраве все още са крайно недостатъчно изучени, а основа,

което се прилага във всекидневието не винаги е системно, добре обосновано и целенасочено. Натрупаният опит през вековете и от най-новите изследвания се нуждае от задълбочено преосмисляне, систематизиране и по-нататъшно значително допълване. Особено необходимо е да се разработят научно-практически програми, конкретни правила и рецепти за внедряване във всекидневната работа на специалистите, които имат непосредствено отношение към въпросите на психичното здраве.

Ето някои по-важни практически съвети, препоръки, прийоми и средства за укрепване, предпазване и възстановяване на психичното здраве, които биха могли да бъдат използвани от психично здрави, застрашени от психични разстройства, от болни или преболедували от психични заболявания:

— избягване, смекчаване, отслабване, пренасочване на отрицателните емоции и афекти, на неприятните и мъчителни психични преживявания и състояния (страх, гняв, агресия, психично пренапрежение, притеснение, вътрешен конфликт, самообвинение, тревога, мъст, злоба, завист). А. Д. Зурабашвили (1983) твърди, че силната и продължителна завист скъсява живота.

— придвижване към т. нар. алtruистичен егоизъм, специално изтъкван от Ханс Селие (1982). При този прийом чрез алtruистични действия се цели постигане на собствено благополучие. С други думи, усмихвай се, за да ти се усмихват, казвай добри думи и похвали, за да ти се отвръща със същото, насырчавай, за да бъдеш насырчаван, прави добри дела, за да получиш изгода. При неспазване на тези съвети и при противоположни постъпки, например причиняване на умишлени злини, при сърдечно желание за мъст и оклеветяване, при интензивно изживяване на неприязън и враждебност самият субект се ядосва, вътрешно се пренапряга и без да иска си причинява самоувреждане и самонаказание. Дори и при упражняване на остра критика в работния колектив, в обществената организация или другаде следва да се запази хладнокръвие, спокойствие, честност, правдивост, при ясно изразено уважение на критикувания с опазване на неговото достойнство, престиж и авторитет.

— заучаване и прилагане на някои психотерапевтични методи и техники. Например автогенният тренинг е еднакво полезен и за здрави, и за психично разстроени за постигане на психична релаксация, успокоене, повицаване на психичната устойчивост, равновесие, контролиране и самоконтролиране и т. н. Психокатерзисът пък води до облекчаване и разтоварване от неприятни преживявания, дори и когато се провежда под формата на разговор и споделяне с близки, приятели или лекуващия лекар.

— смяна на заниманието и пренасочване към друга дейност, към други мисли и изживявания. Това може да стане с временно отстраняване от конфликтната ситуация, краткотрайно напускане на работното място, замяна на умствената с друга умствена или физическа работа, редовно или периодично редуване на различни видове дейности.

— културни развлечения според възможностите, интересите и предпочитанията — например телевизия, кино, театър, забави, танци, художествена литература и пр. Особено полезни са отдихът сред природата, туризът, спортгруването, къпането, различните водни процедури, сълничевите бани и пр.

— съзнателно търсене на компании и ситуации с изживявания на смях, радост, веселие. Всяко повицаване на настроението води до потискане, изместване и „раздалечаване“ (дистанциране) от неприятни и мъчителни преживявания. Знаем, че споделената радост е двойна радост. За препоръчване е също да се разработят принципите и начините за по-широко използване на т. н. лечение със смях.

— психофармакотерапия и психофармакосанация. Психофармакологичните медикаменти, означавани още като психотропни средства, биха могли да бъдат използвани не само от болни, но и от психично здрави лица, изпаднали в по-особена жизнена или психологична ситуация, довела до възникване на съответни интензивни психични изживявания. Психофармакосанацията е един нов раздел на психофармакологията, който си поставя за задача да синтезира и проучва действието на вещества и средства, които повлияват психичните процеси и психичните състояния у здравите с оглед тяхното стимулиране, повишаване на умствената работоспособност и други психични възможности, без да се оказва странично или друго вредно въздействие върху психиката.

— стремеж за преизграждане на личността. Това е един неимоверно сложен и продължителен процес, в реализирането на който важен дял заема индивидът. Необходимо е преди всичко да се осъзнайт и да се самоанализират собствените черти на характера, реакциите, постъпките и поведението. Субектът трябва да се помъчи да погледне на собственото си „аз“ отвън като странично лице. Поконкретно е наложителен отказ от недостижими амбиции, цели и задачи или пък да не се поставят такива. Човек всяка година следва да гледа напред, да живее с перспектива, да се стреми към някакъв идеал, но когато желанията не се реализират или рухнат надеждите, това да се изживява с възможно по-малко отрицателни емоции. Би могло да се прибегва още и към оздравителна групова психотерапия. Тук по двойки (съпрузи, партньори) или групово (семенен кръг, приятели, работен колектив и пр.) открито обсъждат висящите, спорните и конфликтните отношения. В моменти на най-добро настроение се прави разбор на добрите и слабите страни на всеки участник. Правят се изводи и се вземат решения кой с какво и докъде да отстъпи и с какво да коригира своите разбирания, претенции и обноски. Подлагат се на критичен и самокритичен анализ допуснатите пропуски, като не се забравят и положителните прояви. Осъществява се своеобразен оздравителен групов психокатарзис. Същественото е да не се прибегва към груповата психотерапия и груповия психокатарзис в разгара на самия конфликт или в хода на острите противоречия, а само след отзивучаването им и задължително при подходящ климат и общо съгласие. Уместно е подобни срещи да бъдат предварително подгответи, като всеки участник със загриженост се опита да обмисли своите възможности за компромиси.

Оздравително действуват и предварително планирани и желани силни преживявания, например посещение на силнодействуващи драми и трагедии, присъствие или участие в любими емоционални състезания, прочитане на хубаво описани интензивни чужди страдания и пр. Знаем, че след подобни интензивни преживявания се чувствува с нещо обновени, възродени, приятно облекчени. В размисъл след подобни интензивни емоции човек започва да гледа на собствените си несгоди, неуспехи и психични травми като нещо по-маловажно, по-незначително и следователно по-лесно преодолимо.

Наистина изложеното е само една малка и незначителна част от големите възможности на стотиците психотерапевтични прийоми, от неизчерпаемия психологичен, педагогичен, социологичен, медицински и друг опит на човечеството, от многобройните сентенции и мъдрости, относящи се за психичното здраве, за неговото развитие, опазване, укрепване, възстановяване и преизграждане или превъзпитание на личността.

ЗА СТАТУСА НА ПСИХОЛОГИЯТА И ПСИХОЛОЗИТЕ В РАЗЛИЧНИТЕ СТРАНИ

Г. Д. ПИРЬОВ

Във връзка с интензивното развитие на съвременната психология все повече се поставят въпросите за положението на тази наука и за статуса на психологите в различните страни. Върху тези въпроси има вече публикувани материали в национални и международни трудове и по-специално в «Междуд-

народния журнал по психология», орган на Международния съюз на психологическата наука, в който като колективен член участва и Дружеството на българските психологи.¹ Тук ще споделим някои данни относно няколко от тези проблеми.

ОБЩО ЗА ПСИХОЛОГИЯТА И ПСИХОЛОЗИТЕ

От мястото, което се определя на психологията между другите науки, се вижда до голяма степен как тя се разбира в различните страни. В повечето случаи психологията се разглежда като обществена, хуманитарна наука, а в други случаи — като хибридна социално-поведенческа-биологическа дисциплина. Затова, ако няма формиран отделен психологически факултет, психологията се включва или във факултетите за обществените науки, включително и философията, или пък в природонаучните факултети. А има случаи, както е например в Дрезден, когато психологията се развива във Висшия технологически институт. Ако не се преподава от специалисти психологи, каквито има вече в повечето страни, тя се преподава от представителите на философията или педагогиката, както беше у нас не отдавна. В някои страни психологията има предимно академичен, теоретичен характер и така се преподава във висшите учебни заведения, а в други страни преобладават приложните аспекти и психологите се намират главно в различни звена на практиката. В повечето случаи обаче

и двата аспекта са свързани поради тясната връзка между теорията и практиката, която е характерна за съвременната наука, включително и за психологията.

Тази връзка ясно личи и в определението, което се дава на психолога. В издадения документ от Международното бюро на труда през 1969 г. «Международен стандарт за класификация на професиите» се дава следната дефиниция на психолога:

«Изучава поведението на човека и психическите процеси, изследва и препоръчва начини на третиране на проблеми в такива области като медицина, образование и индустрия; планира и организира експерименти и наблюдения над хора и животни, за да измерва психически и физически характеристики; анализира ефекта от наследствеността, средата и други фактори, взаимодействуващи на мислите и поведението на хората; поставя диагностика,

¹ M. R. Rosenzweig, Trends in Development and Status of Psychology: An international perspective, in: International Journal of Psychology, 1982, 1983.

лекуване и предпазване на смоционални и личностни разстройства и на проблеми на неадаптираност към социалната и професионалната среда; създава и прилага тестове за изследване на интелигентността, способностите, дарбите, способностите (нагласите, атиюидите) и други човешки особености, обяснява получените данни и прави подходящи препоръки.

Може да се специализира конкретно за прилагане на психологията при диагноза и лекуване на психически аномалии; психологически проблеми, възникващи при възпитанието и социалното развитие на децата, или при индустриални (трудови) и професионални проблеми като тези, които са свързани с подбора, ориентирането и подготовката на кадрите».

Макар че главното ударение в това определение се поставя върху предимно приложната дейност на психолога, все пак се вижда значението и на функцията му като изследовател. Но недостатъчно се изтъква социалната роля на психолога, главно относно проблемите на промените в обществения живот, в движението за международното сътрудничество и мир, в управленическата и организационната дейност.

Съществен е проблемът за професионалната квалификация на психологите, която не е еднаква във всички страни. Изобщо по начало се изисква специализирано висше образование най-малко с 4-годишен курс, в повечето случаи пет и повече годишно обучение, а в някои случаи в допълнение на университетското образование, за да се признаят права на професионален психолог, се изисква и определен период на съответна практика (напр. в Англия).

Във връзка с това се намират и някои различия относно условията за членство в организацията на психологите. Например в Бразилия и други Латино-американски страни за членове се приемат тези, които имат 5-годишно

университетско образование по психология и работят в психологически служби. В САЩ за асоциирани членове се приемат тези, които имат университетско образование и научната степен «магистър», за редовни членове — лица с докторат, получен върху основата на дисертация или други доказателства за професионална и научна дейност. В други страни се изисква, наред с университетското образование, още и преподавателска или научна практика в областта на психологията. В ГДР се изисква членът на дружество то да бъде «дипломиран психолог».

Макар че професионалната дейност в областта на психологията е сравнително недавнашно явление, все пак при увеличаващата се тенденция да се използват психологически знания и умения в практиката се поставя и проблемът за общественото признание, както и за легализирането на професията психолог. Има няколко форми за узаконяването на тази професия, както и за регулирането на условията за нея. В някои случаи това се осъществява чрез изискването да се получи «Сертификат» за право на психологическа практика, като се определят условията за неговото получаване. Това е характерно за някои от щатите на Северна Америка. А в държави на Южна Америка (напр. в Бразилия) чрез федерален закон от 1962 г. се изисква членуване в национална или регионална психологическа организация. В Аржентина от 1975 г. са узаконени положения за професията на психолога. В трети случаи има специални документи за етиката на тази професионална дейност, както е например в Унгария, където се създава «Кодекс на професионалната етика на психологите», разработен от Обществото на психологите и конфедерацията на техническите и научните дружества. Стремежът обаче е да се регулира положението на психолога със законодателен акт, което е постигнато в няколко страни. Например в

Бразилия, освен първия закон от 1962 г., е създаден и втори през 1977 г., с който се определят изискванията за подготвка на психолога в петгодишен университетски курс и специална регистрация в създадения със закон Държавен съвет по психология при заплащане на определена такса. Освен това се предвижда младият психолог да работи първоначално под ръководство на утвърден психолог и тогава да получи своя сертификат.

В Норвегия Парламентът през 1973 г. е приел закон за статуса на психолога, според който завършилият пълна подготовка чрез докторат или чрез кандидатска степен може да получи разрешително за практика като психолог от Министерството на социалните дела. Около 50% от психологите работят в здравни заведения, 25% — в училища, 15% — в научни институти. В Испания е гласуван закон от Парламента през 1979 г., чрез който се създава професионална организация на психологите (научно дружество е имало преди това), учреждат се отделни факултети или институти по психология, увеличават се университетите, които имат право да дават научни степени по психология и се учреждат възможностите както за частна практика, така и за работа в болници, училища, затвори, предприятия.

Във Франция, където е създаден Кодекс за етиката на психолога от 1961 г., през 1974 г. група депутати-социалисти предлагат в Парламента закон, обаче и до 1981 г. няма данни за приет закон, но са създадени комисии за индустриски и училищни психологи, които имат известна регулираща роля.

В Германската демократична република законният статус на психолога се определяше още през първата половина на петдесетте година, когато се започва системната подготовка по психология в университетите и се въвежда степента «дипломиран психолог» като официално определение на този ста-

тус. Предвиждат се областите за работа на психологите: а) в предприятията за повишаване на производителността на труда; б) запазването на физическото и психическото здраве; в) за подобряване психологията на образоването; г) за спорта, а сега вече във всички сфери на живота те допринасят за подобряване на условията за дейността на хората.

Заедно с тези положения, в ГДР се определят и равнището и видът на подготовката на психологите. След тригодишна основна подготовка в университета в областта на общата психология, възрастовата, социалната, експерименталната, математическата психология, биологическите основи на психиката, философия и др., студентите получават двугодишна специализирана подготовка. Тази последната се прилага в няколко профилирани висши учебни заведения: по клиническа и индустриска (инженерна) психология в Берлинския Хумболтов университет, по педагогическа и клиническа психология в университета «Карл Маркс» в Лайпциг; по инженерна психология в техническия университет на Дрезден; по социална психология в университета „Фридрих Шилер“ в Йена. Практиката на студентите се организира в съответните за специализацията места.

Под една или друга форма положението на психологите е регламентирано с подобни на посочените документи и в други страни, като: Австралия, Белгия, Канада, Колумбия, Полша, Швейцария, Швеция (1978 г.), Гърция (1979 г.), Португалия (1972 г.), Холандия (1971 г.) и др.

ЗА МЕЖДУНАРОДНИТЕ ВРЪЗКИ НА ПСИХОЛОЗИТЕ

С увеличаване престижа на психологията не само в национални рамки, но и в международния живот вече са създадени няколко международни организации. Най-значителната и автори-

тетната от тях е Международният съюз на психологическата наука, в който членуват 44 национални дружества (общества) на психолозите. Като учредители на този съюз от 1951 г. са: Белгия, ФРГ, Франция, Италия, Япония, Холандия, Норвегия, Швеция, Швейцария, Англия, САЩ, а по-късно са приемти и други страни (България от 1972 г.).

Друга, също така значителна е Международната асоциация по приложна психология (International Association of Applied Psychology), в която членуват не дружества, а отделни психолози от различните страни. На периодичните конгреси на тези две международни организации се събират психолози от всички континенти, за да обменят идеи и опит в областта на всички клонове на психологията и нейната роля в живота на обществото.

Наред с тези организации съществуват още голям брой други международни асоциации, диференцирани по областите на психологията или според различните проблеми и направления. В справочната книга *International Directory of Psychologists*, която се издава от споменатия Международен съюз по психология, са показани над 80 такива организации, между които са: Международната асоциация по индивидуална психология, Международната асоциация по социална психология, Международна асоциация на училищните психолози, Международният съвет на психолозите, Международната асоциация по политическа психология и много други за специализирани области и проблеми на психологията, както и други сродни науки между нея и педагогиката, медицината, социологията. Същевременно и някои национални дружества приемат членове и от други страни, какъвто е случаят с Американското дружество.

Има и редица регионални асоциации с международен характер, напр. в Европа — Европейска асоциация за мултивариантна експериментална пси-

хология, Европейска асоциация по експериментална социална психология, Европейска асоциация по експериментална психология, Европейска фондация за развитие на управлението, Европейско дружество за психологически изследвания и др. В Индия има около 25 организации по проблемите на психологията и близки области, подобно е положението и във ФРГ, в САЩ, в Швейцария, в Холандия, в Англия и др., а в Япония са повече от 60 такива организации.

В проучването на М. Розенцвайг се дават данни за броя на психолозите в страните, които са членове на Международния съюз с изчисление на този брой на един милион. Най-голяма цифра е посочена за САЩ — 100 000 психолози (446 на един милион жители). По абсолютен брой на психолозите следват: Бразилия (21 305), Германска федерална република (15 000), Испания (20 000), Мексико и Англия (по 10 000), Аржентина (5000), Полша (4 000) и други под тези цифри. Тъй като за България са показани 250 психолози по данни от 1978 г., ясно е, че дадените цифри трябва да се приемат с известна резерва. Като се прегледат данните за отношението — един психолог на милион жители, на първо място е Испания — 528 психолози на един милион жители, следват САЩ — 446, Финландия и Израел — 437, Холандия — 385, Канада — 244, Унгария — 139 и ГДР — 120. България, която по абсолютния брой на психолозите е на едно от последните места (заедно с Панама), по относителен брой (29) е на осмо място от края, т. е. преди Турция, Индия, Унгария, Китай и др.

Групирани по региони, данните за броя на психолозите и съотношението им към общия брой на населението са представени в табл. 1.

Както за отделните страни, така и данните за посочените региони вероятно не са абсолютно точни по няколко съображения. Те са, общо взето, оста-

Таблица 1

Страна	Общ брой на психолозите (хиляди)	Брой на населението (в милиони — 1980)	Психолози на 1 мил. жители	Колективни членове на Съюза (хиляди)	Организирани психолози на 1 мил.
САЩ, Канада	106	250	424	51,3	205
Западна Европа	78	355	222	29,5	86
Австралия, Н. Зеландия	4	17	235	3,2	184
Латинска Америка	45	375	120	4,0	11
Източна Европа (без СССР)	11	135	81	7,6	57
СССР	2	270	7	1,3	6
Азия (без Китай)	10	1400	6	4,3	3
Китай	1	950	1	0,8	1
Африка	—	450	—	—	—
Южна Африка	1	28	37	0,6	21
Общо :	258	4500		102,0	

рели, тъй като дори и да се приеме 1980 г., за която са посочени, от тогава досега вече има промени. А за някои страни данните са от предишни години, както е случаят с България, СССР и др. Освен това броят на психолозите в една страна не винаги съвпада с броя на членовете на организацията в нея. Дори и за САЩ, където

отдавна съществува голяма организация на психолозите, според данните на Розенцвайг едва половината от тях са нейни членове. Разлики могат да се явят и според това как се определя качеството на психолога, неговата квалификация и професионалното му признание.

ЗА ПРОФЕСИОНАЛНАТА ЗАЕТОСТ НА ПСИХОЛОЗИТЕ

Психолозите в различните страни не намират еднакви възможности за работа. Главната област за повечето от тях е преподаването на психология главно във ВУЗ, но винаги има и други области на практиката, в които те намират работа. Клиническата психология заема значително място в редица страни, в които процентът на специализацията в тази област е следният: Бразилия (60%), Белгия (50%), ФРГ (43%), Финландия (42%), ГДР (35%), САЩ (33%), Унгария (82%), Югославия (24%), Испания (12%). В някои страни се допуска частна практика в тази област, която е посочена със следните проценти: Белгия — 8%, Колумбия — 6%, Холандия — 6%, Финландия — 2%, САЩ — 14,7%.

В рамките на общата безработица обаче в напредналите страни се наблюдава известен процент на безработни психолози, като например: във ФРГ — 4,7%, във Финландия — 11%, в Англия и Испания са подгответи по-вече психолози, отколкото има служби за тях. Затова в някои случаи лицата с психологическа подготовка търсят други области за професионално реализиране.

Заетостта на психолозите в САЩ зависи от степента на образоването и от половата им принадлежност. Това се вижда от следните данни. Мъже с докторати са заети с пълна работа — 92,6% и с частична — 3,6%. А тези със степента Мастер — 84,7% и 6,9% съответно. Заетостта на жените от двете ка-

тегории е значително по-малка отколкото на мъжете, а именно: с доктората — 76,3% пълна работа и 15,1% за частична, а с по-ниската степен съответно 60,41 и 21,6%.

Характерно е да се отбележи съотношението между мъжете и жените-психолози в различните страни. Приблизително еднакъв брой се докладва за: Дания, Франция, ГДР, Унгария, Италия, Норвегия, Румъния, Швеция, Югославия. Преобладаващ брой на мъжете (2 към 1) има в Австралия, Канада, ФРГ, Япония, Холандия, Испания, Англия, САЩ. Обратното отношение (2 към 1 за жените) има в Бразилия, Финландия, Полша, Венецуела. Жените са застъпни предимно в преподавателски служби, а сравнително по-малко в другите области на практиката.

Във връзка с утвърждаването на психологията като професионална дейност се създават в някои страни не само научни дружества, но и професионални организации на психологите. Наред с това се образуват и някои професионални съюзи. Един от тях Европейската федерация на асоциациите на професионалните психологи (European Federation of Professional Psychologists Associations — EFPPA), която има седалище в Холандия (Nederland Instituut van Psychologen, Nic Maestraat 122, 1071 RH Amsterdam, Netherlaands).

В президентското слово на Второто общо събрание на тази федерация в Единбург (1982) се дава следното определение на професионалния психолог: «Психологът има своя независима (от други професии) задача, в допълнение на разпространението на психологическите знания, той е отговорен за работата върху социалните взаимоотношения за тяхното подобреие, да допринася за доброто здраве, да подобрява всички условия за благото на човечеството». Предлагат се следните положения за работа на психолога:

1. Само получилите системно образование по психология са психологи.

2. Емпирическият характер на психологията е основа на професионалната психологическа практика.

3. Психологът е научно подготвен за антиципация в духа на идеите на Б. Ломов пред Международния конгрес в Лайпциг (1980), т. е. на основата на настоящото да предвижда бъдещето на идните поколения.

4. Психологът е обвързан от своята професионална етика.

5. Професионалната психологическа практика е едновременно и научноизследователска дейност. Затова неговата дейност протича приблизително по следната схема:

1. Формулиране на въпросите, които му се поставят като психолог.

2. Формулиране на емпирично основни хипотези за тяхното решаване.

3. Експериментална или практическа проверка на тези хипотези.

4. Събиране и обработване на данните и оценката им с оглед на поставения проблем.

5. Окончателна оценка на резултатите; в случай на неуспех, нов подход към поставения проблем.

Без да може да се приеме тази схема като универсална за всички дейности на психолога, тя набелязва нейните научно-приложни аспекти.

Друга международна организация за професията на психолога е Международната академия за професионална консултация и психотерапия (IAPCP), в която се предлагат услуги за даване на дипломи за право на дейност в двете области. За получаване на такава диплома за консултивна професионална дейност или за психотерапия се изисква на основата на университетско образование минимум 5 години следдипломна практика и препоръка от компетентен орган и конкретно индивидуално проучване. Лица, които не отговарят на тези изисквания, получават удостоверение «клиническо членство», което дава по-ограничени професионални права. Освен това полу-

ченият документ дава право на психологията да бъде включен в списъка на един Международен справочник, да получава сведения за конференции, за служби, както и за намалени такси в конгреси. Адресът е: Academy, 2036 Blairmore Road, Lexington, Kentucky 40502, USA.

По-подробни сведения за състояние на психологията и на психолозите в различните страни могат да се намерят както в периодичните издания в отделните страни, така и в международните публикации. Например освен известните две списания в СССР — «Вопросы психологии» и «Психологический журнал» — там се помещават психологически трудове в изданията на Академията на педагогическите науки, в която се намира добре развит Психологически институт, който публикува свои «Известия» и отделни трудове, както и в изданията на Института по психология при Академията на науките на СССР. Такива публикации има и във факултетите по психология (Москва и Ленинград), катедрите по психология в много университети на СССР. Богата информация има в излезите преди няколко години два тома «Психологическая наука в СССР», т. I, 1959, т. II 1960 г.), а още по-нови са данните в «Развитие и современное состояние психологической науки в СССР» от А. А. Смирнов (М., 1975).

В другите социалистически страни излизат по няколко психологически списания, между които е и «Студия психологика» (*Studia Psychologica*), което се издава в Братислава на главните конгресни езици и има характер на международно списание.

И в други страни излизат голям брой списания, например в САЩ те са повече от 30 специализирани по отделните клонове на психологията и дори по отделни техни проблеми. Може да се отбележат и някои реферативни издания, напр. «Psychological Abstracts» и трите подобни издания на Аме-

риканската психологическа асоциация: Applied Psychology, Clinical Psychology, Developmental Psychology, в които се реферираят над 50 периодични издания из тези три области. Освен тоза има и някои специални справочни издания с международен характер, напр.: International Opportunities for Advanced Training and Research in Psychology (1966) със сведения за психологията в университети и научни институти в 77 страни, включително и за България; International Directory of Psychologists (III ed., 1980), в която се дават сведения за психолозите (имена, адреси, области на изследвания и др.) от 112 страни, също включително и от България. Към тази категория трудове може да се отнесе и *Atlas Psychologiczni* от W. Szewszuk със снимки и кратки данни за най-видните психолози от много страни, а също *Veliki psiholozi o psihologiji* от V. Ресjak, в който се представят мненията за психологията от много съвременни автори, в това число и от България.

Към публикациите с международен характер могат да се отбележат и някои други списания: «Scientia paedagogica Experimentalis», в което се публикуват не само педагогически, но и психологически трудове. То е орган на Международната асоциация на педагогически изследвания със седалище Гент (Белгия). Подобно е и френското списание «L'Enfance», което както и споменатите по-горе списания, има международен редакционен съвет.

В тази редица могат да се посочат също и няколко справочници от характера на енциклопедиите и речниците. Такива са например: Педагогическая энциклопедия, «Психологический словарь» (СССР), а също така няколко подобни западни издания, като: Encyclopedia of Psychology, ed. H. Eysenck, W. Arnold, R. Meili; Dictionnaire encyclopédique de Psychologie, dir N. S. Sillamy, Paris, 1980.

В този голям енциклопедически реч-

ник има статии от много страни, вкл. и от български автори и от други социалистически страни. Заслужава да се отбележи и друга международна инициатива в областта на психологията — изграждането на Международната комисия за тестове, която беше създадена на конгреса на Международната асоциация по приложна психология през юни 1971 г., когато се прие документ за международната дейност по

създаването, използването и регла мирането на тестовите методики, като се препоръчва да се създават такива комисии в отделните страни. Издава се периодично бюлетин на тази комисия.

В тясна връзка се намира и работата на Предприятието за дидактическа и психологическа диагностика в Братислава, което е утвърдено като централно звено за социалистическите страни по тези проблеми.

АКТУАЛНИ ЗАДАЧИ НА ПСИХОЛОГИЯТА НА УПРАВЛЕНИЕТО И ПОЛИТИЧЕСКАТА ПСИХОЛОГИЯ

В чест на 40-годишнината от социалистическата революция в България на 23 и 24 октомври 1984 г. в София бе проведен българо-съветски симпозиум на тема „Актуални задачи на психологията на управлението и политическата психология“. Инициатор и организатор на симпозиума бе катедрата по „Психология на управлението“ на АОНСУ при ЦК на БКП. Съветският съюз бе представен от член-кор. проф. д-р Б. Ф. Ломов — директор на Института по психология при АН на СССР, В. П. Корягин — зам. зав. катедра „Обществена психология и пропаганда“ в ИОН при ЦК на КПСС и А. П. Назаретян от същата катедра. В работата на симпозиума участваха доц. Т. Танев — зам.-ректор на АОНСУ, чл.-кор. проф. Г. Пирьов, проф. д-р Г. Йолов, проф. д-р Ив. Стойнов, доц. д-р Р. Рачков и доц. Г. Бърдаров, а така също и други изтъкнати психологи и научни работници в АОНСУ.

Симпозиумът бе открит от акад. Сава Гановски. В своето слово той посочи актуалността и значимостта на разработването на редица проблеми, предмет на психологията на управлението и политическата психология във връзка със задачите на социалистическото строителство и на борбата за мир, против ядрената заплаха. Акад. С. Гановски изрази своята на-

дежда и увереност, че тази среща на български и съветски психологи ще допринесе не само за развитието на психологическата наука, но и за развитието на българо-съветската дружба.

Проф. д-р Филип Генов — зав. катедра „Психология на управлението“ на АОНСУ при ЦК на БКП, в доклада си на тема „Достижения и задачи на психологията на управлението и политическата психология в НРБ“ се спира на значението на сътрудничество между психологите от двете братски страни и на необходимостта от разширяване и задълбочаване на деловите връзки между тях. Той посочи важните направления в развитието на тези съвсем млади психологически науки у нас и постигнатите успехи, свързани до голяма степен с успехите и дейността на създадената преди 15 години катедра по „Психология на управлението“. През този период с активното участие на катедрения колектив е извършена значителна по обем и съдържание учебна и научноизследователска дейност. Резултатите от проведените над 140 емпирични изследвания са в основата на разработването на редица проблеми: специфика на различните видове управленска дейност; личност на ръководителя; стил на работа и ръководство; психологически климат в трудовия колектив; управление на предприятията в усло-

вията на пълна или частична автоматизация; психически бариери при внедряване постиженията на научно-техническия прогрес; новата форма на бригадна организация на труда; развитие на трудовите колективи; социална активност на трудащите се; психологическа характеристика на партийната дейност; идеологическа работа и други. Проф. Ф. Генов подчертва, че направеното не е малко, но задачите, които предстоят за решаване, са много повече и изискват неуморна работа, чувство за отговорност, своевременно реагиране на проблемите от социалната практика. Той посочи и главните направления, по които следва да се извърши и занапред научноизследователската дейност. Това са: психологическите аспекти на управлението на предприятията в условията на частична или пълна автоматизация; психологическите аспекти на идеологическата дейност на партията.

С голямо внимание бяха изслушани докладите и изказванията на съветските гости. В своя доклад „Актуални проблеми на психологията на управление в СССР“ член.-кор. проф. д-р Б. Ф. Ломов очерта някои основни за психологията на управлението проблеми, като: развитието на колектива, управлensките отношения, формирането на личността, разработването на методи за психологическото въздействие и други. Той посочи и пътя за разработването на тези проблеми, като разграничава научния, марксистки подход към изучаването на личността и нейното поведение от разпространения в немарксистката психология натуралистичен подход, търсещ основите на личността и на социално-психичните явления в никакви природно присъщи свойства, произтичащи от биологичната структура на индивида. Б. Ф. Ломов подчертава, че личностните свойства като проява на социалното качество на индивида могат да се разберат само при изучаване на неговия живот в

обществото, че изследвайки личността, ние трябва преди всичко да анализираме нейното положение в системата на обществените отношения, че обществените отношения се развиват по обективни закони и че тези закони определят формирането на общности от хора от различен тип, които също определят и формирането на конкретната личност.

В. П. Корягин се спря върху проблема за мотивацията на политическото поведение като предмет на психологията на политиката. Той подчертава, че научният анализ на политическия живот на обществото не може да се ограничи само с описание на хода на политическите събития и изясняването на общите исторически закономерности в развитието на политически отношения. Необходимо е да се изучават и мотивите (и на механизите на тяхното формиране и актуализация) на политическото поведение на личността, на класите и социалните групи в конкретните обществено-политически ситуации.

В своите изказвания А. П. Назаретян обърна внимание на съществуващата обективна връзка между икономическите процеси в обществото и психологическите и социално-психическите явления и посочи необходимостта от намесата на психологията в управлението и в развитието на производството. Той направи и конкретен психологически анализ на някои типични гръщики на революционерите в условията на революционна криза.

От българска страна по проблемите на психологията на политиката имаше интересни доклади и изказвания. Филип Генов разкри някои основни психологически бариери пред революционното мислене на членовете на ППО. Същността на политическата социализация и механизмите на усвояване, утвърждаването и възпроизвеждането на политическата култура на обществото бяха предмет на доклада на к. ф. н. Здравка

Грозданова. Доц. Петър Василев се спря върху някои социално-психологически аспекти на отношенията на гражданините към възможностите им да участват в политическото управление. Димитър Гронев разгледа общественото мнение като активизирано ценностно-установъчно политическо отношение. По проблема за социално-психологическите фактори за повишаване ефективността на идейно-възпитателния процес в трудовия колектив се изказа к. ф. аи. Петър Иванов. Снежана Янкулова разкри някои особености на качествата на секретаря на общинския партиен комитет. К. ф. и. М. Делин разгледа някои аспекти на политическото съзнание на личността. Проблемите на социалната активност на трудените се на съвременния етап от развитието на социалистическото общество бяха засегнати и в разработките на Нина Белова („Политическа култура и активната жизнена позиция на личността“) и на Сергей Генинов („Мотиви за участие в обществено-политическата дейност“).

На симпозиума бяха разгледани и обсъдени и много въпроси по проблематиката на психологията на управлението. Филип Генов разкри основните качества на личността на труженика в системата „човек—машина“ при автоматизираното производство. Психологическата страна на проблемите на човека в съвременните условия на развитие на производството бяха предмет на вниманието и на к. ф. н. Живка Бушева („Ролята на установката в процеса на адаптация към ГАПС“), Весела Калинова („Психически бариели при внедряване на система за оперативен контрол и управление на пътническите превози“), Христо Костадинчев („Социално-психологически проблеми на иновационния процес“). Научно съобщение на тема „Нравственно-психологически облик на бригадата от нов тип“ направи к. ф. н. Симеон Симеонов. Общуването в управлensката дейност като процес на фор-

миране и изменение на установката у ръководените бе разгледано в доклада на к. п. н. Иван Иванов. Цанка Ямболиева също е изследвала някои психологически аспекти на общуването между ръководителите и ръководените.

Разглежданите проблеми предизвикаха много въпроси и идеи, част от които бяха споделени в изказванията, дискусиите и в разговорите между участниците. Общо е мнението, че този симпозиум, преминал в колегиална творческа атмосфера, е допринесъл за изясняване на редица актуални проблеми и е стимулирал интереса към въпросите на управлението и политическата дейност. За по-нататъшното развитие на марксистката психология на управлението и на марксистката политическа психология и за укрепване на българо-съветското сътрудничество в областта на науката бе подписан протокол за сътрудничество между катедрата по „Психология на управлението“ при АОНСУ и Института по психология към АН на СССР и бяха приети конкретни планове за съвместна дейност, а така също и между катедрата по „Психология на управлението“ и катедрата „Обществена психология и пропаганда“ на ИОН при ЦК на КПСС.

Пред психологите от град София проф. Б. Ф. Ломов изнесе лекция на тема: „Методологически проблеми на съвременната психология“, която бе изслушана с интерес.

Чл.-кор. проф. Стоян Михайлов, секретар на ЦК на БКП, връчи на проф. Б. Ф. Ломов медал „40 години социалистическа България“, с който Държавният съвет на НРБ го удостдава за проявени заслуги в развитието и укрепването на сътрудничеството между българските и съветските психологи.

Комитетът на българо-съветската дружба награди съветските психологи с грамота и медал за заслуги във връзка с работата им по укрепване на българо-съветската дружба.

С. ГЕНСВ

ПСИХОЛОГИЯ И ПРАКТИКА

От 26 до 28 ноември 1984 г. в София се състоя българо-съветски симпозиум на тема: „Психология и практика“. Тази научна изява беше организирана от Централната лаборатория по психология при БАН съвместно с Института по психология на АН на СССР. Симпозиумът бе в чест на 40-годишния юбилей на социалистическата революция в България. В неговата работа участваха над 60 психологи. Заместник-директорът на ЕЦФС на БАН проф. д-р Иван Калайков откри симпозиума. Приветствено слово към участниците в него произнесе академик Сава Гановски, който изтъкна голямото значение на психологията за развитието на социалистическото общество и комунистическата личност.

Деловата работа на симпозиума започна с доклад на проф. д-р Георги Йолов, директор на ЦЛП при БАН, на тема: „Социална и психологическа практика“. В него обстойно и задълбочено се разглежда методологическото значение на съотношението между социалната практика и практическите възможности на психологическото познание и функционалните възможности на психологията. Авторът изясни необходимостта от разграничаване на понятията „психологическа практика“ и „приложна психология“, като специфични области на съвременната психологическа наука. Той обърна особено внимание на психологическите технологии и проблемите на тяхното създаване и приложение. В своя пленарен доклад на тема „Социалистическият начин на живот“ проф. д-р Екатерина В. Шорохова разгледа практическата необходимост и значение на изследването на проблематиката и обосновава целите на тази междудисциплинарна задача. Авторката отдели голямо внимание на необходимостта от създаване на типология на дейностите и изучаването на системообразу-

ващия начин на живот. Задълбочено беше разгледана диалектическа взаимовръзка между индивидуалното и социалното в начина на живот, както и основното звено на проявата му — трудовият колектив.

По време на заседанията на симпозиума бяха направени 31 научни съобщения. Темата на симпозиума позволи голямо разнообразие на разглежданите въпроси. Откроиха се няколко групи доклади: общотеоретични и фундаментални научни разработки; изследвания в областта на психологията на личността; на труда; разработване на психологически изследователски методи; въпроси на политическата и възрастовата психология; въпроси на психологическите служби. В доклада „Единство на теорията и практиката в психологията“ чл.-кор. проф. Генчо Пиръев определи основното методологическо значение на този принцип и обърна особено внимание на развитието на прогностичната функция на психологията. Докладчикът разгледа ролята на фундаменталните изследвания и невъзможността да се постави рязка граница между теорията и практиката. Практическите аспекти на проблема за самосъзнанието бяха предмет на доклада на ст. н. с. И. И. Чеснокова. Авторката наблегна върху три подхода за изучаването на този основен психологически феномен — теоретичния, историческия и филогеничният. Отразено беше развитието на изследванията на самосъзнанието в съвременната психология и използването в психотерапевтичната практика, в подготовката на спортсти и при възпитателната работа с малолетни заложници на правосъдие. Проблемите на формирането на политическо съзнание бяха включени в доклада на ст. н. с. С. К. Рошик. Той обосновава необходимостта и значението на новото направление в социалната психология — политиче-

ската психология и активната позиция на личността в процеса на политическа социализация. В доклада на ст. н. с. И. Косев бяха представени резултати от лабораторен експеримент и направени обобщения за правомерността на разграничаването на познавателната от резултативната функция на психиката. Приведени бяха редица литературни и експериментални данни в подкрепа на това твърдение. Голяма група автори разглеждаха психологическите проблеми на труда и организацията в производствените предприятия. В доклада си проф. З. Иванова определи значението на професионалната адаптация в процеса на взаимодействие между човека и средствата на труда, трудовите задачи, изискванията не професията и личностните качества и способности на работниците. Обоснована беше високата степен на връзка между професионалната адаптация, професионалната устойчивост и удовлетвореността от труда. В доклада на ст. н. с. А. Л. Журавльов бяха разгледани проблемите на бригадната организация на труда. Авторът определи необходимостта от анализ на статичните и динамичните аспекти на кооперативната дейност в бригадите. Този анализ трябва да бъде проведен в органическа връзка с анализа на колективния ѝ субект (бригадата). Докладът на н. с. И. С. Романова разкри някои от характерните черти на портрета на съвременния ръководител, като набледна предимно върху острите проблеми, засягащи управлението на съвместни дейности. Проф. д-р Ф. Генов разгледа резултатите от емпирично изследване на оператори на ГАПС (гъвкави автоматизирани производствени системи) и анализира съществените им качества. Авторът разгледа обстойно и въпроса за всестранното развитие на личността в условията на социалистическото общество. Материалите с трудово-психологическа тематика включват и разработките на

ст. н. с. В. Русинова и н. с. А. Попова за някои личностни характеристики за устойчивост на стрес, на М. Късева за професионалния подбор и на н. с. А. Иванова по проблемите на прогресивното съдържание на труда. В друга група доклади бяха включени въпроси от психологията на личността. Ст. н. с. А. Петков разгледа адаптационната функция на мотивацията. Н. с. М. Дилова анализира общата самооценка и възможностите за изследване на актуален, целеви и идеален Аз — образ и използването им в педагогическата практика. Н. с. Й. Зографова се спря на въпроса за контрола върху агресивни прояви на личността при конкурсни ситуации. Х. Монов изясни някои въпроси за ресоциализацията на млади закононарушители. Към този тематичен кръг се отнася и обзорният доклад на П. Рандев за тенденциите на психологическите изследвания в областта на моралния избор. Преглед на експериментални подходи при изследване на ценностни съждения представи И. Бардов. С доклада си „Времеви хоризонт на личността и жизнеспособността в третата възраст“ доц. Х. Силгиджиан разгледа редица важни въпроси, свързани с жизнения път и със специфичните личностни стратегии за преодоляване на проблеми и трудности. Н. с. К. Байчинска обоснова необходимостта от подробно разработване на психологически въпроси, свързани със зрелия човек, движещите сили и механизми на развитието му. Проф. д-р Д. Йорданов разгледа някои от основните изисквания към интензификацията на учебната дейност и ролята на психологията в този процес. Н. с. Л. Митева анализира различните равнища на общуване на децата в предучилищна възраст с връстници и възрастни. Н. с. А. Маринов разгледа важни въпроси, свързани с професионализацията на учените. Друга група доклади представи нови или адаптирани психологи-

чески методи. В доклада на доц. Е. Герганов и В. Николов бяха анализирани възможностите за използване на психосемантичните методи в лексикографията. Гл. асистент Ив. Паспаланов и н. с. Д. Щетински изложиха данните от изследване на прогностичните възможности за измерване на потребностите от постижение. М. Радославова направи анализ на методичните подходи при изучаване на удовлетвореността от труда. Н. с. Е. Паспаланова докладва психометричните характеристики на нова кратка скала за социална желателност. Т. Стоицова направи преглед на невербалните индикатори за стабилност на поведението. Н. с. Ч. Кискинов обоснова необходимостта и възможностите за изследване на единични случаи при методите на психологична интервенция. А. Кокинов се спря на някои методични въпроси в психологията на туризма.

В два доклада, предшествуващи дискусията около кръглата маса по проблемите на психологическите служби, бяха обсъдени въпроси, свързани с първите стъпки на психологията у нас по пътя на непосредствената практическа действителност. Н. с. Георгиева

обоснова редица важни теоретични постановки във връзка с приложението на психологическите знания в психологическите служби. В доклада си н. с. М. Игнатов определи същността и целите на групово-динамичния психотренинг с ръководни кадри и обоснова значението му в психологическата практика.

Докладите и научните съобщения на симпозиума предизвикаха оправдан интерес и предизвикаха много въпроси, обсъждани по време на дискусиите и в лични разговори. Този първи по рода си българо-съветски симпозиум доказа възможностите за активна и ползотворна съвместна научна работа. Разнообразието на научната проблематика, критическата рефлексия и методическата прецизност на повечето от материалите бяха предпоставки за успеха на симпозиума. Тази научна изложба, за участие възможността на работници, Беше постигната довереност между българската и съветската страна за провеждането на съвместни симпозиуми на всеки две години.

АННА ИВАНОВА

СОДЕРЖАНИЕ

Ф. ГЕНОВ — Сущность и особенности революционного мышления	2
Общая и социальная психология	
К. КРУМОВ — Внешнее опосредующее звено деятельности — главный и определяющий момент развития	10
Педагогическая психология и психология возрастов	
Е. ГЕРГАНОВ, К. КАРАДЖОВА — Структура понятий в семантической памяти нормальных детей и детей с умственной недостаточностью. II. Свободные словесные ассоциации	15
Ш. КАРАГЕЗОВ — Динамика врабатывания в задачу и умственная работоспособность учеников начальных классов	22
Г. МАДЖАРОВ — Чувство ответственности и негативные образования в психике младших учеников	29
Психолог на предприятии	
Р. БАНКОВСКА, Н. МИНКОВА — Психофизиологические исследования при некоторых профессиях табачной промышленности в зависимости от трудового стажа	33
Политическая психология	
В. П. КОРЯГИН — Мотивация политического поведения как предмет психологии политики	39
Невропсихология	
Л. МАВЛОВ, С. ПОПОВ — Изменения в зрительных вызванных потенциалах при сложных стимулах в зависимости от смысла	46
Медицинская психология	
Р. АРНАУДОВА, Р. ВАСИЛЕВА, Л. МАНДАЛОВА — Особенности интеллектуального состояния у детей с врожденными пороками сердца	53
В. МИЛЕВ — Психовалеология — наука о психическом здоровье	56
Научная жизнь	
Г. ПИРЕВ — Статус психолога в различных странах	60
С. ГЕНОВ — Актуальные задачи психологии управления и политической психологии	67
А. ИВАНОВА — Психология и практика	70

CONTENTS

PH. GENOV — Essence and particularities of revolutionary thinking	2
General and social psychology	
K. KROUMOV — External mediating link of the activity as a main and determinative moment of development	10
Educational and age psychology	
E. GERGANOV, K. KARADJOVA — Cognitive structure in the semantic memory of normal and mentally retarded children. II. Verbal association test	15
I. KARAGHYOZOV — The dynamics of getting into task performance and mental working capacity in elementary school children	22
G. MADJAROV — Sense of responsibility and negative formations in the psychics of small pupils	29
Psychologist at the enterprise	
R. BANKOVSKA, N. MINKOVA — Psychophysiological study of tobacco industry workers in dependence on their length of service	33
Political psychology	
V. P. KORYAGIN — Political behaviour motivation as a subject of political psychology	39
Neuropsychology	
L. MAVLOV, S. POPOV — Changes in visual evoked potentials to complex stimuli depending on the meaningfulness	46
Medical Psychology	
R. ARNAOUDOVA, R. VASILEVA, L. MANDILOVA — Some peculiarities of the intellectual state of children with congenital valvular disease	53
V. MILEV — Psychovaleology — a science of psychic health	56
Science life	
G. PIRYOV — The status of the psychologist in different countries	60
S. GENOV — Urgent tasks of the psychology of management and political psychology	67
A. IVANOVA — Psychology and practice	70